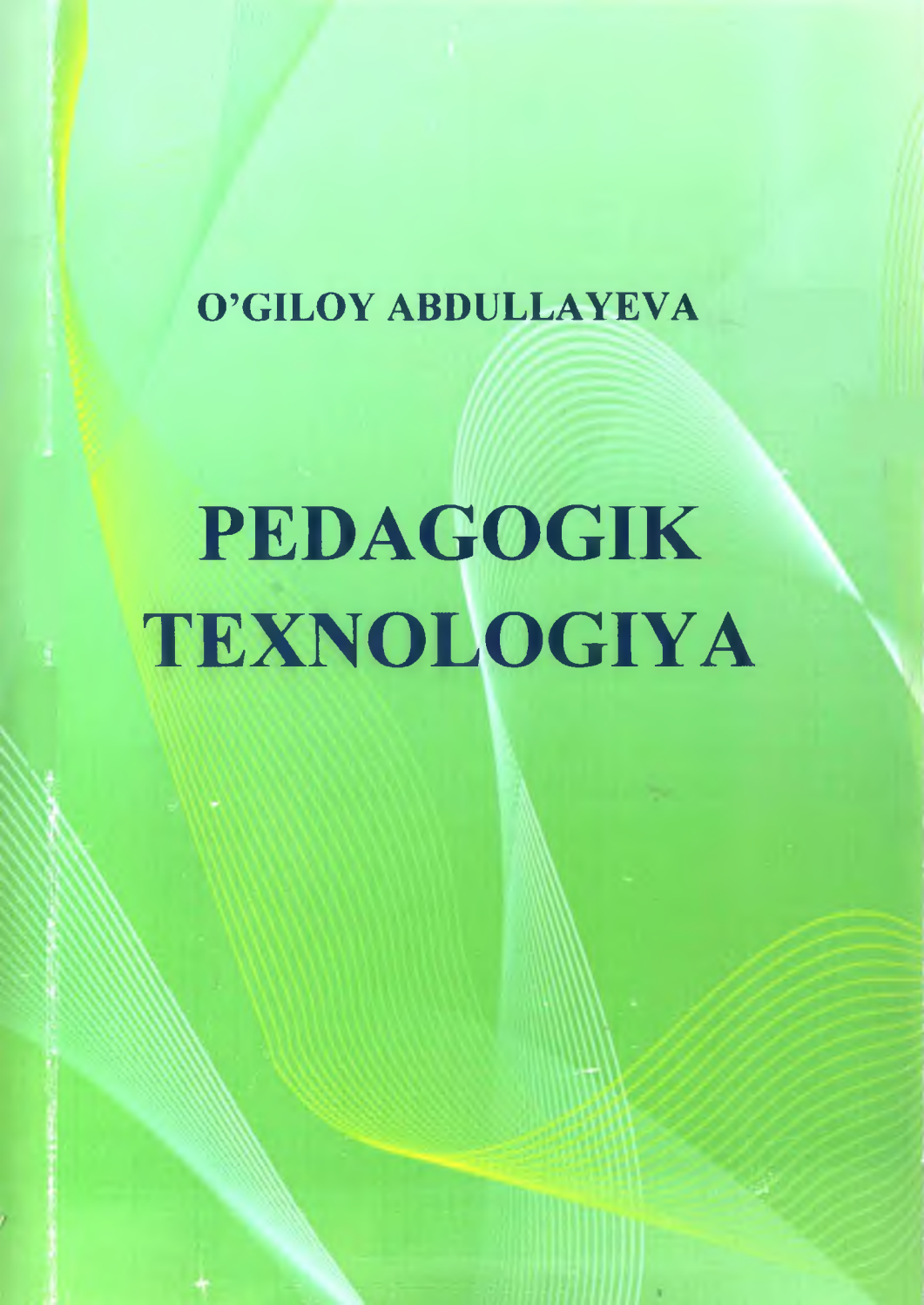

The background of the cover is a vibrant green with abstract, wavy, and concentric line patterns in lighter and darker shades of green, creating a sense of movement and depth.

O'GILOY ABDULLAYEVA

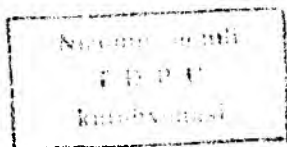
**PEDAGOGIK
TEXNOLOGIYA**

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI**

**NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

O'G'ILOY ABDULLAEVA

PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA
(5110901 – Pedagogika va psixologiya bakalavriat ta'lim
yo'nalishi talabalari uchun o'quv qo'llanma)

TOSHKENT – 2015

ANNOTATSIYA

O'quv qo'llanmada pedagogik texnologiyaning konseptual asoslari, o'qitish jarayonini loyihalashtirish va rejalashtirish, zamonaviy o'qitish texnologiyalari, masofali ta'lim texnologiyasi, tarbiya jarayonini texnologiyalashtirish masalalari yoritib berilgan.

Ushbu o'quv qo'llanma "Pedagogika va psixologiya" bakalavriat yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun mo'ljallangan. Shuningdek, o'quv qo'llanmadan pedagogika ta'lim sohasi barcha bakalavriat ta'lim yo'nalishlarida foydalanish mumkin.

*Toshkent davlat pedagogika universiteti umumiy pedagogika kafedrası mudiri,
pedagogika fanlari nomzodi, dotsent B.X.Xodjaevning ilmiy tahriri ostida*

Taqrizchilar: pedagogika fanlari doktori, professor
Shukrullo Mardonov,
pedagogika fanlari doktori, professor
Nodira Egamberdieva

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Kengashi yig'ilishining
2014 yil 25 dekabrdağı № 4-sonli qaroriga asosan nashrga tavsiya etilgan.

SO‘Z BOSHI

Davlatimiz mustaqillikni qo‘lga kiritgan dastlabki kunlardan o‘q yuqori malakali kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo‘naltirilgan davlat siyosatini yuritib kelmoqda. Bu yo‘lda amalga oshirilgan asosiy vazifalardan biri mustaqil O‘zbekistonni rivojlantirishga asos bo‘ladigan yangi ta‘lim tizimining tashkil etilishidir. 1997 yil 29 avgustda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi IX sessiyasida qabul qilingan “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonun va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” uni amalga oshirish uchun huquqiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Jumladan, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”ga muvofiq, uzluksiz ta‘lim tizimining asosiy turlaridan biri kasb-hunar kollejlari ekanligiga guvoh bo‘lamiz. Kasb-hunar kollejlari o‘quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, bilim va ko‘nikmalarini chuqur rivojlantirish, tanlab olingan kasb-hunar bo‘yicha bir yoki bir necha ixtisosni egallash imkonini beradi. Pedagogika kollejlari ham ana shunday turdagi ta‘lim muassasalari qatoriga kiradi. Pedagogika kollejlarida “kuni uzaytirilgan guruh tarbiyachisi”, “boshlang‘ich sinflarda tasviriyyat va mehnat tarbiyasi rahbari”, “tarbiyaviy ishlar katta yetakchisi” kasblari bo‘yicha mutaxassislar tayyorlanadi.

O‘zbekiston Respublikamiz Prezidentining Oliy majlisning IX sessiyasida so‘zlagan “Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori” deb atalgan nutqida ikkinchi masala sifatida tarbiyachi, ya‘ni o‘qituvchiga alohida to‘xtalib o‘tilgan. Prezident nutqida tarbiyachilarning o‘zlariga zamonaviy bilim berish, ularning ma‘lumotini, malakasini oshirish kabi vazifalarni poyasiga solib bo‘lmashligini alohida ta‘kidlab o‘tadi.

Zamonaviy jamiyat o‘zining tez va chuqur o‘zgaruvchan tavsifiga ega bo‘lib, bunday o‘zgarishlar jamoatchilik tuzilmalari, jumladan, mustaqil davlatlar, shaxs va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar, demografik siyosat urbanizatsiya jarayonlarida ko‘zga yaqqol tashlanmoqda. Ta‘lim ham global umumhamjamiyat tuzilmasining alohida tarkibiy qismi sifatida jamiyatda bo‘layotgan barcha o‘zgarishlarni hisobga olishi, ana shu asosda o‘z tuzilishi va faoliyat mazmunini o‘zgartirishi zarur. Bugungi kunda ta‘limning jamiyat rivojlanish sur‘atlaridan ortda qolayotganligi, ta‘lim

jarayonida qo'llanilayotgan texnologiyalarning zamonaviy talablarga to'liq javob bermasligi haqidagi masala dunyo hamjamiyati tomonidan tez-tez e'tirof etilmoqda. Chunki ta'lim ham ijtimoiylashtirish vazifasini bajaruvchi sifatida jamiyatdagi o'zgarishlar ortidan borishi hamda uning rivojlanishiga o'z ta'sirini o'tkazishi kerak. Biroq jamiyat rivojlanishi va ta'lim tizimi o'rtasidagi munosabat murakkab ko'rinishga ega bo'lib, yuqori darajadagi jo'shqinlik bilan farqlanadi. Ta'lim barcha faol va sust o'zgarishlar ta'sirini qabul qilavermaydi, jamiyatda bo'layotgan voqealarga esa o'z ta'sirini o'tkazadi. Ana shu nuqtai nazardan ta'limdagi o'zgarishlar faqatgina natija sifatida emas, balki jamiyatning kelgusidagi o'ziga xos rivojlanish shartidir.

Ma'lumki, fan va texnika jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan bugungi kunda ko'plab ilmiy bilimlar, tushuncha va tasavvurlar hajmi keskin ortib bormoqda. Bu bir tomondan fan-texnikaning yangi soha va bo'limlarining taraqqiy etishi tufayli uning differenssiallashtirishini ta'minlayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, fanlar orasida integratsiya jarayonini vujudga keltirmoqda.

Ma'lumki, bugun barcha davlatlar ta'limga imkon qadar ko'p yangilik kiritishga intilmoqda. Bugungi yangiliklar ularga uyushgan, rejali, ommaviy yondashuvni talab etadi. Yangiliklar kelajak uchun uzoq muddatli investitsiyalardir. Novatorlikka qiziqish uyg'otish, yangilik yaratishga intiluvchan shaxsni tarbiyalash uchun ta'limning o'zi yangiliklarga boy bo'lishi, unda ijodkorlik ruhi va muhiti hukm surishi lozim. Ana shunday dolzarblikdan kelib chiqqan holda, bugungi kunda pedagogikaning mustaqil sohasi -- innovatsion pedagogika jadallik bilan rivojlanib bormoqda.

Innovatsion ta'limning asosiy maqsadi ta'lim oluvchilarda kelajakka mas'uliyat hissini va o'z-o'ziga ishonchni shakllantirishdir. J.Botkin boshchiligidagi olimlar guruhi "Rim klubi" ma'ruzasida innovatsion ta'limni an'anaviy, ya'ni "normativ" ta'limga muqobil sifatida bilimlarni egallashni asosiy turi sifatida tavsifladi. Normativli ta'lim "takrorlanuvchi vaziyatlarda faoliyat, xulq-atvor qoidalarini o'zlashtirishga yo'naltirilgan" bo'lsa, innovatsion ta'lim yangi vaziyatlarda birgalikda harakatlanish qobiliyatini rivojlantirishni ko'zda tutadi.

I BOB. PEDAGOGIK TEXNOLOGIYANING KONSEPTUAL ASOSLARI

Tayanch tushunchalar: texnologiya, pedagogik texnologiya, o'qitish texnologiyasi, tamoyil, pedagogik texnologiyaning tuzilmasi, samaradorlik, tizimlilik, loyihalash, boshqarish.

1.1. Pedagogik texnologiya pedagogikaning mustaqil sohasi sifatida

Pedagogik texnologiya fan sifatida. Ta'limni modernizatsiyalashga qo'yilayotgan talablar pedagogik texnologiyalarning, o'quv faoliyatini boshqarishning yangi shakllarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish, pedagogik texnologiyani fan sifatida chuqurroq o'rganish, uning maqsad va vazifalarini aniqlashtirishni talab qiladi. Texnologik taraqqiyot bugungi kunda ijtimoiy jarayonlarni kuzatib borishga qodir eng muhim komponentlardan biridir. Pedagogik ta'lim texnologiyasini yaxshilash jamiyat madaniy saviyasini va uning iqtisodiy qudratini shakllantirish shartidir. O'qitish texnologiyasi ta'limning samaradorligini, bilimlarni mehnat jarayoniga tatbiq etishni ta'minlaydi, pedagogning jarayonni yaxlit tizimga keltiradi, uning jadal harakat qilishiga va hayot yo'liga ta'sir ko'rsatadi.

O'qitishning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyasi biror nazariya va maqsad asosida ishlab chiqiladi. Pedagogik tizimning amalda bo'lishi, uning moslanuvchanligi hamda o'quvchining shaxsiy xususiyatlari, ularning texnologik va individual me'yorlari bilan bog'langan. Bunda ushbu texnologiyalarning moslashuvchanligi, ularning variativligi, o'quvchi xatti-harakatlarining bosqichlilik muhim ahamiyat kasb etadi.

O'qitish texnologiyasi sathida o'quv jarayonining barcha komponentlari yoritiladi.

Shaxsga yo'naltirilgan texnologiya asosida o'quvchilarning intellektual va emotsional-motivatsion rivojlanishi, bilim va kasbiy malakalar shakllanishi, ta'lim

jarayoniga qadriyat sifatida yondashish munosabatini ta'minlash, faollikni oshirish, o'z-o'zini anglash va mustaqilligini shakllantirish yotadi.

Kasbiy o'qitish texnologiyasi shaxsni intizom, iroda va ixtisoslikka bo'lgan qiziqishni yuzaga keltiradi. Mutaxassisga bo'lgan har tomonlama talabni qanoatlantirishga qaratilgan ta'lim texnologiyalari pedagog va o'quvchining hamkorligiga tezlikda moslangan psixologik-pedagogik shart-sharoitlarni amalga oshirishga yo'naltiradi.

Mutaxassislarni kasbiy tayyorlash texnologik tamoyili bo'lajak kasbiga qaratilgan maqsadlar, mazmun funksiyalari, o'qitish metodlaridir. Shundan kelib chiqqan holda pedagogik texnologiyalar ishlab chiqiladi.

Pedagogik texnologiyalar ta'riflariga bo'lgan turli yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, haqiqatdan ham o'qitish texnologiyalari fan va ishlab chiqarish hamda o'quv-pedagogik jarayon oraliq'idan o'rin oladi. Bu kasbiy didaktik tayyorgarlik tizimidagi bilimlarning mustaqil sohasi bo'lib, u o'qitishning didaktika nazariyasi va amaliyoti bilan chambarchas bog'langan. U o'quv faoliyatini boshqarish jarayonini loyihalash va konstruksiyalash funksiyalarini o'zida qamrab oladi.

O'qitish texnologiyasi tarkibiga o'quv jarayonini boshqarishning aniq usullari, boshqarish va o'qitishning ayni istiqbolli tadbirlari haqidagi ham nazariy, ham amaliy bilimlar kiritiladi. O'quv jarayonining borishi sharoitlariga mos ravishda ularning izchilligi belgilanadi.

O'qitish texnologiyasi, o'qitish nazariyasi, o'qitish texnikasi Ular o'quv faoliyatini boshqarish haqidagi pedagogik sohalaridir, ular umumlashtirilgan darajasiga ko'ra amalga oshiriladi.

Pedagogik texnologiyaga doir atamalar va ularning mazmuni

Atamalar	Mazmuni
Maqsad	- faoliyatning oldindan belgilangan natijasi; - kelajakni predmetli loyihalash; - psixik hodisa ~ istak-xohishning sub'ektiv tarzi
Organish	O'quvchilarning yangi bilimlarni o'zlashtirish va bilimlarni egallash usullarini o'zlashtirishga doir faoliyati
Faoliyat	Ob'ektga maqsadga yo'naltirilgan tarzda ta'sir etuvchi va

	shu u bilan birga o'z ehtiyojlarini qondiruvchi sub'ekt sifatida atrof-muhit bilan faol o'zaro harakat.
Etakchi faoliyat	Biror yosh davrida bolaning psixik rivojlanishida asosiy rol o'ynaydigan faoliyat
Didaktika	Bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish va e'tiqodni shakllantirish qonuniyatlarini ochib beruvchi pedagogikaning sohasi; ta'lim mazmuni va tuzilishining hajmini aniqlaydi; ta'lim metodlari va ta'limni tashkil etish shakllarini takomillashtiradi.
Pedagogik texnologiya	- faoliyat va uning tarkibini oqilona tashkil etish; - kam harakat asosida natijani qo'lga kiritishga imkon beruvchi operatsiyalar ketma-ketligi; - pedagogik muammolarni metodologik darajada muhokama qilishga imkon beradigan pedagogik kategoriya; - pedagogikada o'quv jarayonini to'liq boshqarishga imkon beradigan tizimli fikrlash usullarining qo'llanilishi; - pedagogik maqsadga erishishni kafolatlovchi tartiblangan harakatlar tizimini bajarish.
Ta'lim	- tizimlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarning o'zlashtirish jarayoni va natijasi; - shaxsning sifat va xususiyatlarining shakllanishi, "qiyofaning shakllanishi"; tug'ilgandan to umrining oxirigacha inson rivojining uzluksiz bo'g'ini.
Ta'lim olish	Bilimlarni egallashga intiluvchanlik, bilimlarni va faoliyat usullarini o'zlashtirishga qobiliyatlilik.
O'qitish	Keng ma'noda - bolaning moddiy va ma'naviy merosni o'zlashtirishiga yo'naltirilgan o'qituvchi va o'quvchining birgalikdagi faoliyati; tor ma'noda - o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishi va bilimlarni o'zlashtirish usullarini ta'minlovchi o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati
Shaxsning qadriyatli yo'nalganligi	Ijtimoiy darajada shaxs yo'nalganligi mazmuni
Faoliyat sub'ekti	O'quv harakatlarini bajarishga motivlari, faoliyatda ehtiyojlarga ega, maqsadli harakatlanishga qobiliyatli, ong va irodaga ega mavjudot
Motiv	Ichki undovchi kuch, sabab

Pedagogik texnologiyaga doir qisqartma so'zlar izohi

BKM	Bilim, ko'nikma va malaka.
AFU	Aqliy faoliyat usullari.
AHS	Amaliy-harakatli soha.
O'BM	Shaxsning o'z-o'zini boshqarish mexanizmi.
AES	Axloqiy va estetik sifatlar sohasi
HYA	Harakatning yo'naltirilgan asosi.
NLD	Neyrolingvistik dasturlashtirish
AO'	An'anaviy o'qitish
YA	Yo'naltiruvchi asos
O'IJ	O'quvchilarning ilmiy jamiyati
BT	Topshiriqlarni bajarish tizimi.
YADB	Yaxlitlashgan didaktik birlik

Pedagogik texnologiya ta'lim istiqbolining jarayonlashtirilgan aspektidir. O'qitish texnologiyasini aniqlashtirish – bu kasbiy faoliyat sohasidagi ta'limiy va rivojlantirishga doir faoliyat samarasini ta'minlovchi o'quv jarayonini me'yoriy boshqarib turishdir.

Ilmiy adabiyotlarda pedagogik texnologiyaning uch aspekti to'g'risida fikr yuritiladi: *ilmiy, tavsifiy, amaliy*.

*Ilmiy aspekt*da o'qitishning maqsadi, mazmuni va metodlari ilmiy asoslanadi, pedagogik jarayon loyihalashtiriladi.

*Tavsifiy aspekt*da rejalashtirilgan o'qitish natijalariga erishishning maqsadi, mazmuni, metodlar va vositalarining ishtiroki asosida algoritm jarayoni ishlab chiqiladi.

*Amaliy aspekt*da pedagogik texnologiya jarayoni amalga oshiriladi.

Ta'lim amaliyotiga nisbatan pedagogik texnologiyaning uch sathi belgilanadi: *umumpedagogik, xususiy metodik, lokal (modul)*.

Umumpedagogik (makro) daraja. Mazkur darajaga muvofiq keladigan texnologiyalar yaxlit pedagogik jarayonga tegishli bo'lib, ta'lim tizimining barcha turlarida qo'llash imkonini beradi.

Xususiy-metodik (mezo) daraja. Ushbu daraja o'zida ma'lum bir o'quv fani, alohida ta'lim oluvchilar guruhi, ma'lum ixtisoslikka mansub pedagoglarga yo'nalganlikni aks ettiradi.

Lokal (mikro) daraja. Mazkur darajaga tegishli texnologiyalar o'quv-tarbiya jarayonining alohida tarkibiy qismi, alohida shaxs sifatlarini shakllantirish, maxsus o'quv ko'nikma va malakalarini tarkib toptirishga xizmat qiladi.

Pedagogikada o'qitish texnologiyalari bilan birga ta'limiy texnologiyalar ham o'rin olgan. Ta'limiy texnologiyalar mazmun-axborot aspektini ifoda etsa, o'qitish texnologiyasi jarayonga aloqador deb hisoblanadi, ya'ni ular orasida hali ham aniq farqlar belgilanmagan.

Pedagogik texnologiya o'quvchilarning tayyorgarlik darajasiga, ularning axborotlar bilan tanishganlik va amaliy tayyorgarligiga moslangan bo'lishi lozim.

Kasbiy ta'lim tizimida o'qitish texnologiyalari fundamental va amaliy bilimlarning o'zlashtirilishini, harakatlarning refleksivligini aks ettiradi va kasbiy shakllantirishni jadallashtirishga xizmat qiladi.

Pedagogik texnologiyaning tuzilmasi. Pedagogik texnologiya o'qituvchi va o'quvchi faoliyati bilan belgilanadi. Faoliyatning bunday turlariga ko'ra pedagogik texnologiyaning tuzilmasi aniqlanadi. U *konseptual asos, ta'lim jarayoni mazmuni, texnologik jarayondan* iborat bo'ladi.

Har bir pedagogik texnologiya *muayyan ilmiy konsepsiyaga* asoslanadi. Pedagogik texnologiyaning ilmiy konsepsiyasi ta'lim maqsadlariga erishishning falsafiy, psixologik, ijtimoiy-pedagogik va didaktik asoslarni qamrab oladi.

Ta'lim jarayoni mazmuni ta'lim jarayonining umumiy va aniq maqsadlari, o'quv material mazmunidan iborat bo'ladi.

Texnologik jarayon o'quv jarayonini tashkil etish, o'qituvchi faoliyati, o'quvchi faoliyati, o'quv jarayonini boshqarish usullari, o'quv jarayoni diagnostikasini qamrab oladi.

Tadqiqotchilar har qanday pedagogik texnologiyalarni qanoatlantiradigan mezonlarni belgilaydilar.

Izchillik pedagogik texnologiyaning mezon sifatida jarayonning mantiqiyliqi, pedagogik texnologiyaning barcha qismlarining o'zaro bog'liqligi va yaxlitligini o'z ichiga oladi

Pedagogik texnologiyaning mezonlaridan biri *boshqaruvga* asoslanganligidir. U o'quv jarayoni diagnostikasi, uni rejalashtirish va amalga oshirishni loyihalash, undagi o'qitish metodlari va vositalari bilan o'zgartirib turishdan iborat bo'ladi.

Pedagogik texnologiyaning *samaradorlik* mezonini ta'lim jarayonining konkret sharoitlarida olinadigan yuksak natijalarni ko'zda tutadi.

Qayta tiklash pedagogik texnologiyalar mezonlaridan biridir. Unda pedagogik texnologiyalarni boshqa o'quv yurtlarida qo'llash imkoniyati tushuntiladi

Shunday qilib, oliy maktabda mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligi murakkab va doimiy harakatdagi tizimni tashkil etadi. Bu tizimda bo'lg'usi o'qituvchining texnologik tayyorgarligi alohida o'rin tutadi. U bo'lg'usi pedagogning intellektual rivojlanishi, faol o'qishi, ijodiy shaxsning rivojlanishi, tafakkurning kasbiy yonalganligini idrok qilish, o'quv-bilish faoliyatini tashkil etishda tadqiqiy (ilmiy) tamoyillarni amalga oshirish bilan bog'langan.

Bo'lg'usi pedagogning texnologik tayyorgarligi oliy o'quv yurtida pedagogik texnologiyalarni amalga oshirishni talab qiladi. Buning uchun esa pedagogik texnologiyalarning rivojlanish tarixi muammosini o'rganish maqsadga muvofiq sanaladi

1.2. Pedagogik texnologiyalarning rivojlanish tarixi

Pedagogik texnologiya haqida tushuncha. XX asr oxiridagi ilmiy-texnik jarayon faqatgina ko'p sonli ishlab chiqarish sohasinigina emas, balki madaniyat, bilimlarning ijtimoiy sohalarini ham texnologizatsiyalashni shart qilib qo'ydi. Bugun

biz axborot, tibbiyot va shu jumladan, ta'limiy texnologiyalar haqida gapirish imkoniyatiga egamiz.

Pedagogik texnologiya jumlası – bu inglizcha an educational technology so'zining juda aniq bo'lmagan tarjiması – “o'qitish texnologiyasi”ga to'g'ri keladi. Pedagogik texnologiya tushunchasi keyingi yillarda ta'lim nazariyasida keng qo'llanila boshlandi. Aynan ana shu ma'noda “texnologiya” atamasi va uning “o'qitish texnologiyasi”, “ta'limiy texnologiyalar”, “o'qitishda texnologiya”, “ta'limda texnologiya” kabi variatsiyalari pedagogik adabiyotlarda foydalanilmoqda va uning ko'plab ta'riflari mavjud.

1. Pedagogik texnologiya – ta'lim shakl, metod, usullari, tarbiyaviy vositalarni jamlash va maxsus tanlab olishni anglatuvchi psixologik-pedagogik ustanovkalar yig'indisi; pedagogik jarayonning tashkiliy-metodik ko'rsatkichidir (B.Lixachev).

2. Pedagogik texnologiya – o'quv jarayonini amalga oshirishning mazmunli texnikasi (V P. Bepalko).

3. Pedagogik texnologiya – rejalashtirilgan o'qitish natijalariga erishish jarayoni tavsifi (I P. Volkov).

4. Texnologiya – ishlov berish, holatni o'zgartirish san'ati, mahorati, malakasi va metodlar yig'indisi (V.M. Shepel).

5. Pedagogik texnologiya – o'quvchi va o'qituvchining ularga zarur sharoit yaratish orqali o'quv jarayonini loyihalashtirish, tashkil etish hamda o'tkazish bo'yicha ular pedagogik faoliyatining har tomonlama o'ylangan modelidir (V M.Manaxov).

6. Pedagogik texnologiya – bu ta'lim shakllarini qulaylashtirish vazifasini o'z maqsadi sifatida qo'yuvchi texnika va inson resurslari hamda ularning o'zaro harakatini hisobga olgan holda o'qitish va bilimlarni o'zlashtirishning barcha jarayonlarini aniqlash, yaratish, tatbiq etishga tizimli yondashuv (YUNESKO).

7. Pedagogik texnologiya – pedagogik maqsadlarga erishishda foydalaniladigan shaxsiy, jihozli va metodologik vositalarni amalda bo'lishning tizimli yig'indisi va tartibini bildiradi (M V.Klarin).

8. **Pedagogik texnologiya** – oʻzida turli mualliflarning barcha taʼriflari mazmunini qamrab olgan mazmunli umumlashma (G K. Selevko).

9. **Pedagogik texnologiya** – didaktik tizimlarning tarkibiy tuzilishli qismi (M. Choshanov).

Yuqoridagi fikrlarga asoslangan holda, “pedagogik texnologiya” tushunchasining quyidagi umumlashgan taʼrifini shakllantirish mumkin:

Pedagogik texnologiya – bu muayyan loyiha asosida tashkil etiladigan, aniq maqsadga yoʻnaltirilgan hamda ushbu maqsadning natijalanishini kafolatlovchi pedagogik faoliyat jarayonining mazmunidir.

Pedagogik texnologiya oʻz navbatida *oʻqitish* va *tarbiya texnologiyalarini* oʻz ichiga qamrab oladi.

Oʻqitish texnologiyasi – oʻquv mashgʻulotining har bir bosqichini alohida-alohida loyihalash, kutiladigan natijalarni oldindan aniqlashtirish, har bosqichda qoʻllaniladigan shakl, metod va vositalarni oqilona tanlab olish, professor-oʻqituvchi va oʻquvchining vazifalarini oydinlashtirishga qaratilgan algoritmik ketma-ketlikdir.

Tarbiya texnologiyasi – tarbiya natijalariga asoslanib, tarbiyaning maqsad va vazifalarini oydinlashtirish, tarbiya jarayonining har bir bosqichini alohida-alohida loyihalash, tarbiyaning shakl, metod va vositalarini aniq belgilab olishga qaratilgan tizimli jarayondir.

Pedagogik texnologiyaning rivojlanishning davrlari. Hamma vaqtlarda, hamma xalqlarda yaxshi tayyorlangan mutaxassislar, oʻz ishinig ustalari, mahorat bilan oʻqitish yuqori baholangan. Pedagogik fanlar tarixidan maʼlum boʻladiki, doimiy ravishda oʻqitish va kadrlar tayyorlashning koʻproq takomillashgan metod va usullari izlangan. Oʻqitish – bu istalgan jamiyat taraqqiyoti uchun yoʻnaltirilib, uning samaradorligi oʻqituvchining faoliyatiga bogʻliq boʻlib, natijasi koʻplab omillar bilan bilan bogʻliq faoliyatdir. Jamiyat tarixidagi iqtisodiy davrlar faqatgina nima ishlab chiqarilishi bilangina emas, qancha ishlab chiqarish, qanday ishlab chiqarish, qanday mehnat vositalari orqali ishlab chiqarish bilan ham farqlanadi.

Ana shu nuqtai nazardan biz jamiyat tarixida mavjud boʻlgan “pedagogik taraqqiyot davrlari”ni koʻrib chiqamiz:

I – Qo‘l bilan ishlovchi yakka pedagogning pedagogik faoliyati (eng qadimgi davrlardan XVII asrgacha).

II – O‘quv kitoblari davri (XVII asrdan hozirgi vaqtgacha).

III – Audiovizual vositalar davri (XX asrning 50-yillarida).

IV – Ta‘limni avtomatik boshqarishning oddiy vositalari (XX asrning 70-yillarida).

V – Zamonaviy kompyuter texnologiyalari vositasida ta‘limni avtomatik boshqaruvning moslashgan vositalari davri (kompyuterli ta‘lim – XX asr oxirida)

VI – Internet texnologiyalari (XXI asr)

XX asrda pedagogik texnologiyalarning rivojlanishi.

Texnologiya tushunchasi texnik jarayon bilan aloqadorlikda yuzaga kelgan bo‘lib, izohli lug‘atdan ma‘lum bo‘ladiki, (techne – san‘at, hunarmandchilik, fan; logos – tushuncha, ta‘limot) materialni qayta ishlash usul va metodlari haqidagi bilimlar yig‘indisidir. Texnologik jarayon hamma vaqt zarur vosita va shart-sharoitlarni foydalanish bilan bog‘liqlikda operatsiyalarni aniqlangan ketma-ketlikda ko‘rib chiqadi. Jarayon bilan bog‘liqlikda texnologiya “Qanday tayyorlash (nimadan va qanday vositalardan?)” savoliga javob beradi.

XX asrning 20-yillarida “pedagogik texnologiya” atamasi “pedologiya” bo‘yicha ishlarda tilga olingan. O‘sha vaqtlarda pedagogik ensiklopediyalarda o‘quv mashg‘ulotini aniq va samarali tashkil etishga yo‘naltirilgan usul va vositalar yig‘indisi sifatida aniqlangan “pedagogik texnika” tushunchasi ham keng tarqaldi. Pedagogik texnologiyaga shuningdek, o‘quv va laboratoriya jihozlarini ishlatish, ko‘rgazmali qo‘llanmalardan foydalanish ham aloqadorlikda qaralgan.

O‘tgan asrning 40-50 yillarida o‘quv jarayonida ta‘limning texnik vositalari qo‘llanila boshlandi, so‘nggi yillarda “pedagogik texnologiya” tarzida ommalashayotgan “ta‘lim texnologiyalari” atamasi yuzaga keldi.

XX asrning 60-yillari o‘rtalarida mazkur tushunchaning mazmuni chet el pedagogik nashrlari va konferensiyalarda keng muhokama qilina boshlandi. Natijada turli mamlakatlar (AQSh, Angliya, Yaponiya, Fransiya, Vengriya)da mazkur

sohadagi tadqiqotlar darajasi va natijasi bilan bog'liqlikda ushbu tushunchani izohlashga doir ikki yo'nalish qaror topdi.

Birinchi yo'nalish tarafdorlari texnik vositalarni va dasturlashtirilgan ta'lim vositalarini qo'llash zarurligini ta'kidlashdi (technology in education).

Ikkinchi yo'nalish vakillari unda o'quv jarayonini tashkil etish samaradorligini oshirish (technology of education) va pedagogik g'oyalarni texnika rivojlanishidan ortda qolmasligiga erishish asosiy masala ekanligini qayd etishdi.

XX asrning 60-yillarining oxiri va 70-yillarining boshlaridan turli mamlakatlarda pedagogik texnologiya bo'yicha jurnallar, mazkur muammo bilan maxsus shug'ullanuvchi ixtisoslashtirilgan muassasalar va markazlar ish boshladi.

Dunyoning turli mamlakatlarida pedagogik texnologiyaga doir innovatsion markazlar faoliyat yurita boshladi. Jumladan, 1971-yilda AQShda "AQSh pedagogik kommunikatsiya va texnologiyalar bo'yicha Assosatsiyasi" tashkil etildi. Hozirgi vaqtda mazkur mamlakatda va Kanada davlatida ushbu kengashning 50dan ortiq filiali mavjud. 1961-yildan boshlab AQShda "Pedagogik texnologiya" jurnali, 1971-yilda esa "Audiovizual ta'lim" jurnali nashr ettirila boshlangan. 1967-yilda Angliyada pedagogik texnologiyalar bo'yicha milliy kengash tashkil etilib, 1964-yildan "Pedagogik texnologiya va dasturlashgan ta'lim", 1970- yildan "Pedagogik texnologiya" jurnallarini nashr ettirish yo'lga qo'yildi. Yaponiyala pedagogik texnologiya muammolari bilan to'rtta ilmiy muassasa shug'ullanadi. Shu jumladan, mazkur davlatda

1967-yilda 22 ta davlat universitetida filiallari joylashgan "Pedagogik texnologiyalar bo'yicha milliy kengash" tashkil etilgan. 1965-yildan yapon tilida har uch oyda "Pedagogik texnologiya" jurnali va ingliz tilida – bir yilda ikki marta "Pedagogik texnologiyalar sohasidagi tadqiqotlar" jurnali nashr etiladi. So'nggi yillarda pedagogik texnologiyaga doir tadqiqotlar bo'yicha xalqaro aloqalarni yo'lga qo'yish maqsadida "Pedagogik texnologiyalar bo'yicha umumiyapon markaziy kengashi" tashkil etildi. 1971-yildan Italiyada pedagogik texnologiyalar bo'yicha milliy markaz tashkil etilgan va "Pedagogik texnologiya" jurnali nashr etila boshlandi. Vengriyada 1973-yilda ta'lim texnologiyalari Davlat markazi tashkil etilgan. 1965-yilda Rossiyada maktab ta'limi va ta'limning texnik

vositalari ITI tashkil etilgan. Ushbu davrda «texnologiya» tushunchasi ideologik nuqtai nazardan qabul qilinmagan. “Maktab va ishlab chiqarish” jurnali nashr etirilishi yoʻlga qoʻyilgan. XX asming 90-yillaridan boshlab Oʻzbekistonda pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish boʻyicha vazirliklar va oliy taʼlim muassasalari tasarrufida innovatsion markazlar tashkil etildi. Hozirgi vaqtda pedagogik texnologiyalarini ommalashtirish maqsadida “Pedagogika” va “Taʼlim texnologiyalari” jurnallari oʻz faoliyatlarini olib bormoqda.

1.3. Pedagogik texnologiya tamoyillari

Pedagogik texnologiyaning tamoyillarida pedagogik va texnologik fanlarning yutuqlari qamrab olingan. “Pedagogik texnologiya” fanining mazkur tamoyillar majmuasi aniqligi, isbot talab etmasligi, amaliyligi tufayli, yuqori malakali kadrlar tayyorlashda ijobiy natijalarni beradi.

1. Ilmiylik tamoyili. Bu tamoyil har qanday oʻquv predmeti, oʻquv materiali fanining zamonaviy yutuqlariga tayanishi lozimligini koʻrsatadi. Ushbu tamoyil, eng avvalo oʻquv dasturlar, oʻquv qoʻllanmalar va dasturlarni yaratish jarayonida amalga oshiriladi. Ilmiylik tamoyiliga muvofiq har yili fanlarning ishchi oʻquv rejalari va oʻquv materiallarini takomillashtirish, muammoli mashgʻulot oʻtkazish talab etiladi. Ilmiylik shakli va fanning tili oʻrganiladigan predmetlar xarakterining asosiy koʻrsatkichlari hisoblanadilar. Ilmiy axborotni ifoda etilish aniqligi va qatʼiyligi, uni ifoda etish tizimi va aloqalariga juda katta eʼtibor qaratishni talab etadi.

2. Loyihalash tamoyili. Bu tamoyil, pedagogik texnologiyaning eng muhim xususiyatlaridan birini belgilaydi. Loyihalash tamoyili – bu oʻquv mashgʻuloti mavzusi, oʻqitish maqsadi, pedagogik vazifalar, kutiladigan natijalar, taʼlimni tashkil etish shakllari, taʼlim metod va vositalari egallangan bilim va malakalarni baholashni aniqlashtirishni anglatadi. Loyihalash asosida oʻquv jarayonining texnologik modeli yaratiladi. Mazkur tamoyilning ahamiyati shundaki, u orqali pedagogik texnologiyaning mohiyati aniqlashtiriladi.

3. Tizimlilik tamoyili. Pedagogik texnologiya, o'quv jarayonining barcha elementlarini qamrab olishi bilan alohida ajralib turadi. Tizimlilik tamoyilining mohiyati shu bilan ifodalanadi. O'quv jarayonining barcha elementlari, ularning o'zaro bog'liqlik sharti asosida yagona tizim kabi loyihalanadi. Bunda o'quv jarayonining barcha elementlari tuzilmasi, tashkil etilishi va faoliyati – o'quvchilarni o'qitishga rag'batlantiradi.

O'quv jarayoni ham ikkita qismdan – o'quv jarayonini tayyorlash va o'qitish jarayonlaridan iborat.

O'quv jarayonini tayyorlash qismida – o'quv jarayoni grafigi va ishchi o'quv reja ishlab chiqiladi, mashg'ulotlar jadvali tuziladi, fanning ishchi o'quv dasturi, o'quv uslubiy materiallar va boshqalar ishlab chiqiladi. O'qitish jarayoni qismida – bilimlar, malakalarga ega bo'lish va ular sifatini baholash amalga oshiriladi.

Tizimlilik tamoyilining bazaviy ekanligi, pedagogik texnologiya o'qitishning boshqa yondashuvlaridan farq etuvchi asosiy belgilaridan biri hisoblanadi.

Ushbu dalil xalqaro nufuzli tashkilot YUNESKO tomonidan pedagogik texnologiyaga fan sifatida berilgan ta'rifda to'raligicha o'z isbotini topdi.

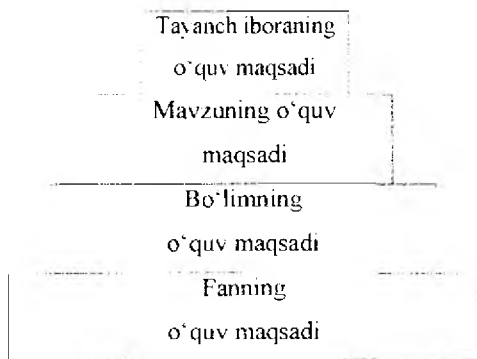
4. Maqsadga yo'naltirilganlik tamoyili. O'quv jarayoni maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Maqsad ham qonun kabi odamning xarakteri va harakat usulini aniqlashi zarur. Buning uchun o'rnatiladigan maqsad, aniq va o'lchaniladigan bo'lishi shart. Bixeviorizm g'oyalari ta'yanan, pedagogik texnologiya aynan shu bilan farq qiladi. Psixologiyada bu yo'nalishning xususiyati – organizmni qo'zg'atishga bevosita bog'liqligini shakl shubhasiz tan olish va uni bu qo'zg'alishga undashdan iboradir.

Bixeviorizm, o'qitish jarayonida kechadigan organizm ichidagi jarayonlarni o'rganmaydi, u faqat tashqaridan kuzatiladigan jarayonlarni (ya'ni pirovard natijani) tahlil qiladi, qo'zg'atish (rag'batlash) va yechimlar orasidagi bog'lanishni o'rganish bilan cheklanadi. Bixevioristchilar, xulqni o'rganuvchi empirik va matematik usullarni yaratishda, oldingi konsepsiyalarda, faqat ichki aloqa yoki jarayon sifatida

qaratgan, harakat toifalarini ishlab chiqishda katta hissa qo'shdilar. Bixeviorizm psixologiya sohasini kengaytirdi va unga tashqi ta'sirlarni kiritdi.

Pedagogik texnologiyada, maqsadlarni shakllantirish umumiylikdan xususiylikka tizimli yondashish asosida amalga oshiriladi. Birinchi navbatda, mazkur o'quv fanining ma'lum mutaxassisni tayyorlashdagi o'rni va ahamiyati aniqlanadi.

Buning uchun Davlat ta'lim standartidan foydalaniladi, uning asosida fanning umumiy o'quv soatlari o'quv mashg'ulotlari turi – leksiya, amaliy (seminar), laboratoriya, mustaqil ishlar – bo'yicha bo'linadi. So'ngra, quyidagicha o'quv maqsadlari shakllantiriladi: (1-rasm.).

1.3.1-rasm. O'quv maqsadlarning shakllanish piramidasi.

5. Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv tamoyili. Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv. Mazkur yondashuvning mohiyati – bixevioristik yo'nalganlik, tarbiyani shaxsning xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy pedagogik ta'sir sifatida qarash; har bir pedagogik ta'sir tarbiyalanuvchida uning so'zlari, xatti-harakati yo amallarida namoyon bo'ladigan ma'lum javobni yuzaga keltiradi.

Xususiyatlari – ideal ta'lim-tarbiya dasturining mavjudligi, tarbiya tizimining aniq tashkil qilinganligi, tartib va bahslashuvning ahamiyati.

Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvning ahamiyati shundan iboratki, u tarbiyaviy ideal, tarbiya dasturi, aniq faoliyat yuritadigan tarbiya tizimi, tartib, intizomlilik, bolalarcha o'zboshimchalikni bartaraf qilishni o'z ichiga oladi. Zamonaviy ma'noda bu yondashuv axloqiy-insonparvar qadriyatlarining shaxsiy ahamiyatli ma'nosini bilish, motivatsion-irodaviy va emotsional darajada o'zlashtirish sifatida qoraladi.

Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv uchun tarbiya jarayonini anglashning chiziqli tamoyili xarakterli: har bir pedagogik ta'sir tarbiyalanuvchining ma'lum javobi(so'z, hatiri-harakat, amal)ni ko'zda tutadi.

6. Boshqaruvchanlik tamoyili. Pedagogik texnologiya o'qitishning rejalashtirilgan natijalariga erishishni kafolatlaydi Bunga, faqat o'quv jarayoni boshqariladigan taqdirdagina erishish mumkin. Boshqaruvchilik tamoyilining ahamiyati shu bilan belgilanadi. Boshqarish - jarayonni rejalashtirilgan maromda amalga oshirish, o'qitish maqsadlariga erishish dasturini ro'yobga chiqarish uchun xizmat qiladi. Mazkur tamoyil o'qitishning joriy natijalarini ko'p bosqichli diagnostik (tashxisiy) tekshiruvlar o'tkazish imkoniyatini, - ko'zda tutadi butun o'qitish davrida o'qitish jarayonini boshqarish asosan didaktik testlardan foydalanib amalga oshiriladi. O'qitish jarayonida didaktik testlardan foydalanish, teskari aloqani ta'minlaydi. Teskari aloqa natijalarining tahlili, ko'zlangan natijaga erishish uchun vositalar va uslublarni o'zgartirish orqali o'qitish jarayonini boshqarish imkoniyatini beradi. Boshqarilish tamoyili, o'qitish jarayonini va shu bilan birga uning natijalariga muntazam ravishda tuzatishlar kiritish imkoniyatini beradi

7. Qayta takrorlanish tamoyili. Qayta takrorlanish tamoyili, ma'lum fani bo'yicha ishlab chiqilgan pedagogik texnologik xaritani, turli guruhlarda turdosh ta'lim muassasalarida boshqa sub'ektlar bilan ko'p marotaba (takroriy) qo'llash imkoniyatini anglatadi. Ushbu maqsadlarda, ya'ni pedagogik texnologiyaning qayta takrorlanishini ta'minlash uchun texnologik xaritalar tuziladi. Bu o'quv hujjatlar farining har bir mavzusi bo'yicha ishlab chiqiladi. Qayta takrorlanish tamoyili pedagogik texnologiyaning mohiyatini - o'qitishning ko'zlangan natijalariga erishish

kafolati bilan uni turli guruhlarda ko'pchilik o'qituvchilar tomonidan ko'p marotaba qo'llash imkoniyatini belgilaydi.

8. Samaradorlik tamoyili. Ushbu tamoyil, pedagogik texnologiya o'qitishning ko'zlangan natijalariga maqbul xarakatlar bilan kafolatli erishish imkoniyatini yaratishini ko'rsatadi. O'quv jarayonining samaradorligiga pedagogik texnologiyaning yuqorida bayon etilgan tamoyillari: ilmiylik, loyihalanish, tizimlilik, maqsadga yo'naltirilganlik, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv, boshqariluvchanlik, qayta takrorlanuvchanlikni amalga oshirib erishiladi

1.4. Pedagogik texnologiyaning umumiy tuzilmasi

Pedagogik texnologiya, o'z tamoyillariga binoan, tegishli tabiiy qobiliyatga va zaruriy o'qituvchilik ish tajribasiga ega bo'lgan yetuk pedagoglar tomonidan loyihalanadi. Pedagogik texnologiyaning tamoyillari, qayta takrorlanadigan o'rgatuvchi sikl sifatida ro'yobga chiqariladigan o'quv jarayonini yaratishga imkon beradilar.

Qayta takrorlanadigan o'qitish shakli sifatida, qo'llaniladigan pedagogik texnologiyaning umumiy tarkibi (tuzilmasi) quyidagi asosiy elementlardan iborat:

- ♦ aniqlashtirilgan o'quv maqsadlarini ishlab chiqish. Ularni o'lchash va baholash mezonlarini o'rnatish;
- ♦ o'quv maqsadlariga erishishga yo'naltirilgan, o'quv jarayonini ishlab chiqish va aniq tasvirlash;
- ♦ butun o'quv jarayonini o'qitish natijalariga kafolatli erishishga qaratish;

Pedagogik texnologiyalarni yaratish amaliyoti shuni ko'rsatadiki, o'ta aniqlashtirilgan o'quv maqsadlarini ishlab chiqish uchun, amerikalik pedagog-olim B.Blum taksonomiyasidan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. O'lchov mezonlarini o'rnatish va ularni baholash ishlab chiqilgan diagnostik testlar yordamida bajariladi.

Bunda, har bir o'quv materialining minimal o'zlashtirilish darajasini belgilash muhit ahamiyatga ega. Butun o'quv jarayoni, unga qaratilgan taqdiridagina, o'quv maqsadlariga erishish mumkin bo'ladi.

O'quv jarayonini o'quv maqsadlariga erishishga yo'naltirish, o'quv rejasini ishlab chiqishdan boshlanadi. Birinchi navbatda o'quv rejadagi har bir faning, mutaxassis tayyorlashdagi o'rni va ahamiyatini aniq o'rnatish zarur. Bu esa, Davlat ta'lim standartlari va mutaxassis faoliyatining chuqur tahlili asosida bajariladi. O'quv fanining mutaxassis tayyorlashdagi roliga ko'ra, mashg'ulotlar turlari – ma'ruzaviy, amaliy (seminar), laboratoriya, mustaqil ishlar orasidagi munosabatlar o'rnatiladi.

Yo'nalish fanlari uchun amaliy va laboratoriya mashg'ulotlariga ajratilgan o'quv soatlari ma'ruzaviy soatlardan ko'p bo'lishi kerak, chunki bu yerda olingan bilimlarni qo'llash, tahlil etish, sintez, baholash darajasida bo'lishi muhimdir. Ya'ni, mutaxassis faoliyati uchun zarur bo'lgan malakalarga ega bo'lishi lozim. Boshqa turdagi o'quv fanlari uchun mashg'ulotlar turlari orasidagi munosabat o'zgacha nisbatlarda rejalashtiriladi.

Shu bilan bir qatorda o'quv jarayonining tashkil etish samaradorligiga, auditoriya soatlari va mustaqil ish uchun ajratilgan soatlar orasidagi nisbatlarni maqbullashtirishga ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim kursi oshishi bilan mustaqil ishlash malakalari va zaruriyati oshib boradi. Zero, ta'lim kursi oshishi bilan, malakalarni shakllantirish mutaxassis kasbiy faoliyati bilan bog'liq bo'lgan ishlarni bajarish talablari oshib boradi.

O'quv jarayonining tashkil etish samaradorligiga ta'sir etuvchi, keyingi omil, o'quv grafigini maqbullashtirish hisoblanadi. O'qitish jarayonining samaradorligi nuqtai nazardan, bir haftaga ajratilgan auditoriya soatlarning eng kam miqdori to'rt soatni tashkil etishi kerak. Haftalik auditoriya soatlari bundan kam bo'lgan fanlar uchun o'quv jarayonini blokli tashkil etish tavsiya etiladi. O'quv maqsadlariga erishishda, o'quv jarayonining muhim tarkibiy elementi sifatida, o'qitish jarayonini samarali tashkil etishga alohida o'rin ajratiladi. Shaxsga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalari samarali hisoblanadi. O'qitishning ushbu texnologiyalari,

o'quvchining tabiiy qobiliyati darajasida fanlarni o'zlashtirish uchun sharoit yaratadilar, shaxs rivojiga imkoniyat tug'diradilar.

O'qitishning rejalashtirilgan natijalariga kafolatli erishish, o'qitish jarayonini texnologik tashkil etish va boshqaruvchanligi orqali ta'minlanadi.

O'qitish jarayoni sifatini olingan bilim va malakalarni muntazam joriy diagnostik testlar o'tkazish, o'qitish jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalar vosita va usullari yordamida tuzatishlar kiritish, orqali ta'minlanadi. Rejalashtirilgan natijalarga erishilganlik, yakuniy nazorat orqali baholanadi.

Pedagogik texnologiya, ishlab chiqarish-texnikaviy sohaning jarayonlariga xos barcha texnologik belgilariga ega, shu jumladan uning qayta takrorlanish tamoyili maxsus tuzilgan texnologik xaritalarni qo'llash orqali ta'minlanadi. Shuning uchun pedagogik texnologiyada o'qitish natijalarini rejalashtirish va unga kafolatlangan tarzda erishishni ta'minlash imkoniyati mavjud.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR:

1. Pedagogik texnologiya tushunchasining mohiyatini yoritib bering.
2. Pedagogik texnologiya fanining rivojlanishi qaysi davrlarni o'z ichiga oladi?
3. "Pedagogik texnologiya" fanining maqsad va vazifalarini tushuntirib bering.
4. Pedagogik texnologiyaning asosiy tamoyillariga nimalar kiradi?
5. Pedagogik texnologiya qo'llanilish darajasiga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?
6. Pedagogik texnologiyaning umumiy tuzilmasi nimalarni o'z ichiga qamrab oladi?

MUSTAQIL ISH TOPSHIRIQLARI:

1. "Pedagogik texnologiyaning afzalligi shundaki..." mavzusidagi asoslangan esse yozish.
2. Pedagogik texnologiyaning rivojlanish davrlariga oid ishlar portfoliosini yaratish.

II BOB. PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI LOYIHALASHTIRISH VA REJALASHTIRISH

Tayanch tushunchalar: maqsad, o'quv maqsadlari, aniqlashtirilgan o'quv maqsadlari, aniqlashtirish, bilish faoliyati, bilish faoliyati turlari, monitoring, nazorat, test.

2.1. Aniqlashtirilgan o'quv maqsadlarini shakllantirish.

O'quv mashg'ulotini loyihalash mashg'ulot mavzusi va rejasidan kelib chiqqan holda, mashg'ulotning maqsad va vazifalarini hamda kutiladigan natijalarni aniqlashtirishdan boshlanadi. Savol tug'iladi: o'quv maqsadini vazifalarga aylantirishga nima uchun zaruricht mavjud? Avvallari ham o'quv mashg'ulotining maqsadi belgilanganku?! Quyida mazkur masalaning mohiyatini aniqlashtiramiz.

Jamiyatning ta'lim sohassdagi buyurtmasi (maqsadi) umumiy tarzda "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi va boshqa me'yoriy hujjatlarda o'z aksini topgan. Hatto o'quv dasturlarida ko'rsatilgan maqsadlar ham umumiy tarzda bir-ikkitadan jumladan iborat bo'ladi, ulardan aniq bir narsani anglash qiyin. Agar jamiyat – davlat buyurtmasidan – ta'lim tizimining maqsad va vazifalariga, undan shu o'quv yurtining, o'quv predmetining, uning bo'limlari, mavzulari, ayrim o'quv masalalarining maqsadi, vazifasiga qarab borilsa, o'ziga xos maqsadlar tizimi (daraxti) hosil bo'ladi.

Hozirgi vaqtgacha o'quv maqsadini belgilashning bir nechta usullari keng ommalashgan.

1. Maqsadni ta'lim mazmuniga binoan belgilash. O'qituvchi odatda mashg'ulotning maqsadini mashg'ulotning maqsadini "Birinci bobning mazmunini o'zlashtirish", "Bobur lirikasini o'rganish" kabi belgilaydi. Bunda ta'lim maqsadi o'rganilayotgan predmetning, bilimning mazmunini ko'rsatadi. Maqsad bunday ifodalanganda ta'lim maqsadiga erishilganligini aniqlab bo'lmaydi. Keltirilgan

misollardagi “maqsadlar” mavhum ulardan maqsadga erishilganligini o‘lchab, aniqlab bo‘lmaydi.

2. Ta’lim maqsadini o‘qituvchi faoliyati orqali aniqlash. “Boburning badiiy-pedagogik merosini o‘rgatish”, “10 ichida qo‘shish amaliga doir misollar ishlatish”. Maqsadni bunday qo‘yishda e’tibor o‘qituvchining faoliyatiga qaratiladi. Bunda ham pedagog faoliyatining natijasini aniqlash qiyin.

3. Ta’lim maqsadini o‘quvchi shaxsining ruhiy, aqliy, axloqiy, estetik jarayonlari shaklida ifodalash. Masalan, “Voqelikni tahlil etish malakasini hosil qilish”, “Ekologik hodisalarga qiziqishni shakllantirish” kabilar. Ta’lim maqsadini bunday umumiy tarzda belgilash o‘quv yurti, o‘quv fani yoki bir guruh o‘quv predmetlari darajasida bo‘lishi mumkin. Lekin ayrim mashg‘ulot, darsning maqsadini bunday keng ifodalash foydasiz. Bunda ham mashg‘ulotda qanday natijaga erishilganligini bilib bo‘lmaydi.

4. Ta’lim maqsadini o‘quvchining o‘quv-bilish faoliyati orqali qo‘yish. Mashg‘ulotning maqsadi “Ijodiy tafakkurni shakllantirishga doir vazifalarni hal etish”. Bir qarashda ta’lim maqsadini bunday qo‘yish mashg‘ulotni rejalashtirish va o‘tkazishga aniqlik kiritganga o‘xshaydi. Lekin bunda ham eng muhim narsa – mashg‘ulotda ko‘zda tutilgan natija e’tibordan chetda qoladi.

Pedagogik texnologiya tarafdorlarining fikricha, ta’lim maqsadlarini predmetning mazmuni, o‘qituvchi yoki o‘quvchi faoliyati orqali belgilash mashg‘ulotdan kutiladigan natija haqida to‘liq tasavvur bermaydi. Ta’lim natijasini o‘quvchining ko‘zga ko‘rinadigan harakatlaridan, tashqi belgilaridan bilib olish mumkin. O‘qituvchi ta’lim maqsadi – natijasini oydinlashtirish uchun kutilayotgan nannaning tashqi, kuzatiladigan belgilarini (harakat, nutq) yaqqol tasvirlashi lozim.

Pedagogik texnologiya taklif etayotgan maqsadni belgilash usulining mohiyati shundan iboratki, ta’lim maqsadi, o‘quvchining harakatlarida aks etgan o‘qish-o‘qitish natijalari orqali ifodalanishi kerak va bu harakatlarni muallim yoki biror ekspert ko‘rib, eshitib bilishi va o‘lchashi mumkin bo‘lsin.

Demak, o‘qitish jarayonini loyihalashda o‘quv maqsadlarini o‘quv vazifalariga aylantirish kerak. O‘quv maqsadini bunday belgilash “identiv (aynan o‘xshash, mos)

o'quv maqsadi deb ataladi. Mazkur harakatni amalga oshirishda keng ommalashgan B Blum taksonomiyasidan foydalaniladi (2.1.1-jadval).

2.1.1-jadval.

B.Blum taksonomiyasi bo'yicha o'quv maqsadlari toifalariga mos keluvchi fe'llar namunalari

№	O'quv maqsadlari	Fe'llar
1.	Bilish	Qaytarib aytish Qayd qilish Xabar berish Nomlamoq, atamoq Yozmoq ifodalash farqlash tanib olish aytib berish takrorlash
2.	Tushunish	Dalillar keltirmoq Almashtirmoq Aniqlamoq, belgilamoq Tushuntirmoq o'tkazish, aylantirish o'zgartirib berish surat bilan ko'rsatish izoh berish, ochib tashlash
3.	Qo'llash	Tadbiq etish Hisoblab chiqarish Namoyish etish Foydalanish, o'rganish Aniqlash bajarish hisoblash amalga oshirish, echish
4.	Analiz	Keltirib chiqarish Ajrati ko'rsatish Differensiyalash Tasniflash Taklif etish oldindan aytish qismlarga ajratish taqsimlash tekshirish guruhlash
5.	Sintez	Kashf etish Umumiy lashtirish Rejalashtirish Ishlab chiqish Diagnostikalash tizimga solish, qo'shish ulamoq tuzish loyihalash
6.	Baholash	Isbotlash Asoslash O'lchash Ma'qullash baholash, tekshirish nazorat qiltish, taqqoslash, solishtirish, qiyoslash

2.1.1-jadvalda ko'rsatilgan o'quv maqsadlari toifalari o'quv materialining o'zlashtirilishi darajasini belgilaydi. Masalan: ba'zi tayanch tushunchalarni (usul, tamoyil, ko'rsatkich, koeffitsient, atama, ta'rif, qonun, teorema) o'quvchi bilishi darajasida (materialni esda tutish) o'zlashtirish kifoya, boshqarini qo'llash - darajasida (o'quv materialini muayyan vaziyatda qo'llash malakasi), uchinchilarini

baholash – darajasida (o'quv materiali ahamiyatini muayyan maqsadlar uchun baholash, xulosalash malakasi) va boshqalar.

2.2. O'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini loyihalash

O'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini loyihalash ikkita shaklni uyg'unlashtirishni talab etadi: reproduktiv va produktiv.

Reproduktiv faoliyatda o'rganilayotgan masalaning algoritmlari va qoidalari faqat har xil ko'rinishlarda qayta ishlab chiqiladi (ta'limda aynan qayta gapirib berishdan tortib, o'xshash vaziyatlarda bir oz o'zgartirib aytishgacha). O'quv predmetida dastlab bilib olingan ma'lumotlarga o'quvchi faoliyat davomida biror yangi axborot qo'shmaydi. Algoritmik harakatlar, ya'ni yaxshi tanish sharoitlarda va aniq tasvirlangan qoidalarga binoan harakat qilish reproduktiv faoliyat uchun xarakterlidir. Masalan, o'quvchi umumiy ta'lim, ixtisoslik predmetlari bo'yicha o'quv qo'llanmalarida barcha masalalar (vazifalar)ni ilgari o'zlashtirilgan (bilingan) qoidalar va algoritmlarga binoan yechadi, o'quvchining bunday faoliyati reproduktivlik doirasidagi harakatlardir.

Produktiv faoliyat jarayonida o'quvchi har doim o'quv predmetidan mazmunidan farq qiladigan yangi axborotni yuzaga keltiradi. Yangi axborotni yaratish ham doimo izlanuvchanlik faoliyatida oldingi tajribaga tayanadi.

Reproduktiv va mahsuldor faoliyatlar o'zaro bog'langan bo'lib, bilim egallashdagi ikki bosqichdir. O'quvchi ham reproduktiv, ham mahsuldor faoliyatga doir harakatni har bir masalani yechish jarayonining elementi sifatida bajaradi. Psixologik-pedagogik fanlarda masala deganda ma'lum harakat yordamida bajarish mumkin bo'lgan ma'lum bir maqsad tushuniladi. Shunday qilib, maqsad vaziyat va harakat masalaning komponentlari hisoblanadi. Reprodukativ va mahsuldor faoliyatni qo'llash komponentlari masalalarda ko'rsatilgan varinatlarga bog'liq bo'ladi.

Bilimlarni o'zlashtirishning 1-darajasi. Agar masalada uning echishning maqsadi, vaziyati va harakati ko'rsatilgan bo'lsa, o'quvchidan bu uchala komponent masalaning tuzilishidagi barcha komponentlarga mos kelishi haqida xulosa

chiqarishgina talab etiladi, bu bilish faoliyati hisoblanadi. O'quvchi uni ob'ektlar, jarayonlar yoki harakatlar haqidagi ilgari o'zlashtirilgan axborotni qayta idrok qilgandagina bajara oladi. Bu tashqi tomondan ketma-ketlikda taqdim etilgan algoritmik faoliyatdir.

Bilimlarni o'zlashtirishning 2-darajasi. Agar masala(vazifa)da maqsad va vaziyat berilgan bo'lsa, o'quvchidan uni echish uchun oldin o'zlashtirilgan (o'rganilgan) harakatni qo'llash talab etiladi, bu reproduktiv algoritmik harakat. O'quvchi uni – bu harakatni bajarishning oldin o'zlashtirilgan mo'ljali haqidagi axborotni mustaqil qayta tiklab va qo'llab bajaradi. Buni tipik masala deyiladi.

Bilimlarni o'zlashtirishning 3-darajasi. Agar masala (vazifa)da maqsad berilgan bo'lib, lekin unga erishishning vaziyati noaniq bo'lsa, o'quvchidan esa vaziyatni aniqlash (to'ldirish) hamda bu notipik masalani echish uchun oldin o'zlashtirilgan harakatni qo'llash talab etilsa, bu evristik tipdagi mahsuldor harakat hisoblanadi. O'quvchi bunday faoliyatni tipik harakatning ilgaridan ma'lum mo'ljali asosini mustaqil o'zgartirish jarayonida o'zi uchun yangi axborotni topish va notipik masalani echish uchun sub'ektiv yangi (HMA)ni qurish jarayonida bajaradi. Bu evristik faoliyat bo'lib, tayyor algoritm yoki qoidaga binoan bajarilmaydi, balki harakatning o'zi davomida yaratilgan yoki qayta o'zgartirilgan algoritm yoki qoidaga binoan bajariladi.

Bilimlarni o'zlashtirishning 4-darajasi. Agar vazifa (masala)da faoliyatning maqsadi umumiy tarzdagina ma'lum bo'lsa, maqsadga erishish uchun vaziyatni ham, harakatni ham ishlab topish talab etilsa, bu ijodiy tipdagi mahsuldor faoliyatdir, buning natijasida faoliyatning ob'ektiv yangi mo'ljali asosi yaratiladi. Faoliyatni bajarish jarayonida ob'ektiv yangi axborot olinadi. Bunda kishi o'ziga ilgaridan ma'lum bo'lgan sohada "qoidasiz" harakat qiladi, harakatning yangi qoidasini yaratadi, ya'ni ijodiy (tadqiqotchilik) faoliyatini bajaradi. Tadqiqotchilik va yaratuvchanlikni taqozo qiladigan faoliyatlar bunga misol bo'la oladi.

2.3. O'quv maqsadlariga erishilganlikni baholash

Pedagogik texnologiyada o'quv maqsadi shakllantirilganidan so'ng, ularni nazorat topshiriqlariga ko'chirishga o'tiladi. Bu holda pirovard natijaga erishishga vazifasi qo'yiladi, u ma'ruza matnlari tayyorlashda va mashg'ulotlar o'tkazishdagi o'quv maqsadlari bilan chambarchas bog'lanadi.

Rejalashtirilgan natijalarga erishish uchun o'quv jarayonini tezkor baholash kerak, u esa teskari aloqa vazifasini bajaradi. Quyilgan natijalarga erishilmasa tezkor baholash o'quv jarayoniga tuzatishlar kiritilishi lozimligini ko'rsatadi. O'quv materialini tezkor baholash test asosida o'tkazadi. Aniq o'quv maqsadlar ifodalari, ularning toifalari testlarni tuzish uchun asos bo'ladi. O'quv jarayonida ishlatiladigan testlar diagnostik (tashxislash) xususiyatga ega, chunki bu testlar natijasiga ko'ra keyingi o'quv jarayoni rejalashtiriladi.

O'quv jarayonini testlar orqali baholash, uni ko'zlangan maqsadga ketma-ket yo'naltirishni ta'minlaydi. Testlarning standartlashtirilganligi ularni oldindan tayyorlab qo'yishga imkon yaratadi. Shuning uchun pedagogik texnologiyalarning yutuqlaridan biri butun o'qitish jarayonini qamrab oluvchi testlar jamg'armasi – topshiriqlar to'plamini yaratilishidir.

2.3.1-jadval.

O'quv maqsadlariga erishilganligini baholashga doir test topshiriqlarini ishlab chiqish (V.Bespalko tasnifi bo'yicha)

Testning maqsadi	Testlar toifasi va turlari	Xususiyatlari	Javoblar	Test topshiriqlarini ifodalash namunalari
O'quvchilarning avval o'rgangan materiallar bilan tanishganlik darajasini tekshirish (o'zlashtirishning I darajasi)	1. Tanib olishga oid topshiriq 2. Ajratib olishga oid topshiriq	Bir vaqtin o'zida (avtib berish uchun) topshiriq va javobdan iborat bo'ladi Savol hamda tanlash uchun javob variantlaridan iborat bo'ladi	"Ha" "Yo'q" 1) 2) 3) 4)	... hisoblanadimi? ... shulardan qaysi biri... to'g'riligini ko'rsating.

	3. Tasniflashga oid topshiriq	Mos qismlarni taqqoslash topshiriqlaridan iborat bo'ladi	1-(a) 2-(v) 3-(b) 4-(g)	Mosliklarni ko'rsatib (ularning tushunchasi va belgilanishi) (formulani) to'ldiring. (etishmayotgan elementni) ko'rsating
Tashqi aytib berishlarsiz esda qolganlar bo'yicha o'zlashtirilgan ma'lumotlarni qayta aytib berish va shular asosida namunaviy topshiriqlar echiish ko'nikmalarini tekshirish (o'zlashtirishning II darajasi)	1. Qo'shimchalar qo'yiladigan testlar	Hohlagan shaklda: og'zaki, belgili, chizmalarda taqdim etilgan fikrlarni to'ldirish talab etiladi	yo'q	
	3. Konstruktorlik-konstruktorlik o'ldirish testlar	Esda qolganlarni aytib berishlarsiz qayta takror tiklashni talab etiladi	yo'q	Bu (tushuncha / ifodalash ko'rsatiladi) nima? Chizma chizing. Uchun formulani yozing.
	3. Namunaviy topshiriqlar	Ma'lum bo'lgan qoidalarini qayta tiklash va uni izlanayotgan natija uchun qo'llash talab etiladi	1) 2) 3) 4)	Namunaviy topshiriq
Ijodiy fikrlash ko'nikmalarini tekshirish (o'zlashtirishning III darajasi)	Nostandart topshiriqlar	Namunaviy tartib ostidagi topshiriqlarni oxiriga etkazishda. qo'shicha ma'lumotlarni qidirish uchun dastlabki sharoitlarni o'zgartirish talab etiladi.	1) 2) 3) 4)	Nostandart topshiriqlar

Kognitiv darajadagi testlarning maqsadi eslab qolish, tanish va qayta aytib berish bilan bog'liq bo'lgan bilimlarni tekshirishdan iborat bo'lib, ta'lim oluvchi o'quv axborotini muddat, dalil, formula, qoida, qonunlar ko'rinishida eslashi va qayta tiklashi lozim. Masalan:

Javoblar orasidan to'g'risini ajratib olishga oid test namunasi.

Qaysi javobda o'qituvchilarning malakasini oshirishning samarali shakllari ko'rsatilgan?

A) Maktab kengashi, pedagogik kengash, metodik kengash

V) Dars, praktikumlar, seminarlar, laboratoriya va fakultativ mashg'ulotlar

S) Metodbirlashmalar, pedagogik o'qishlar, malaka oshirish tarmoq markazlari, ilmiy-amaliy anjumanlar, muammoli seminarlar

D) O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, "Umumiy o'rta ta'lim maktabi to'g'risida"gi Nizom, "Umumiy o'rta ta'lim maktabi Ustavi".

Tasniqlashga doir test topshirig'i namunasi.

"Ta'lim metodi" tushunchasiga berilgan ta'riflarni qaysi olimga tegishli ekanligini aniqlang.

1. Ta'lim metodi – zamonaviy darajada A. G.I Shukina

o'quv-tarbiyaviy maqsadlarga erishishga
yo'naltirilgan pedagog va o'quvchilarning
o'zaro bog'liq faoliyat usullaridir

2. Ta'lim metodlari – o'quv jarayonining V. V.Zagvyazinskiy

murakkab tarkibiy unsuri (komponenti)
bo'lib, o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining
barcha yo'nalishlarini yoritishga xizmat
qiladi, ular o'rtasida ko'p sonli aloqa
va bog'lanishlarni yuzaga keltiradi.

3. Ta'lim metodlari deganda o'qituvchi- S. I P.Podlasiy

ning o'rgatuvchanligi va o'quvchilarning
o'quv materialini egallashga yo'nalti-
rilgan turli didaktik masalalar echimini
topishga oid o'quv-bilish faoliyatlarini
tashkil etish usullari tushuniladi.

4. Ta'lim metodi – belgilangan maqsadga D. I.F.Xarlamov

erishishni ta'minlovchi algoritmlashtiril-
gan, muayyan mazmunga ega harakatlar tizimidir.

Tartiblashtirishga doir testlarning maqsadi amaliyotda oddiy sharoitda bilimlar(qoida, qonunlar)ni amaliy qo'llash ko'nikmalarini tekshirishdan iborat bo'lib, ta'lim oluvchi avval o'rgangan namuna bo'yicha vazifa yoki topshiriqni bajarishi kerak bo'ladi.

Iljodiy test topshirig'a namunasi.

O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish quyidagi funksiyalarni bajaradi...

Evristik darajadagi testlar mantiqan fikrlashga asoslangan, to'g'ri xulosa chiqarish orqali bir xil bo'lmagan topshiriqlarni echish uchun o'zlashtirilgan bilimlarni o'zgartira olish ko'nikmalarini tekshirishga yo'naltirilgan bo'lib, ta'lim oluvchilar berilgan topshiriq va uni echish uchun ma'lum bo'lgan qoidalar asosida mustaqil ish tartibini tuzishi kerak

Nonstandart test topshirig'i namunasi.

Kadrlar tayyorlash milliy modelining tarkibiy qismlari to'g'ri ketma-ketlikda joylashtiring: ishlab chiqarish; uzluksiz ta'lim; fan; shaxs; davlat va jamiyat.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Aniqlashtirilgan o'quv maqsadi deganda nima tushuniladi?
2. O'quv maqsadlarini aniqlashtirishning an'anaviy usullariga nimalar kiradi?
3. Pedagogik texnologiya o'quv maqsadlarini aniqlashtirishning qanday usulini taklif etadi?
4. O'quvchilarning bilish faoliyati qanday turlarga bo'linadi?
5. B.Blum taksonomiyasining afzalliklari nimada?
6. O'quv maqsadlariga erishilganligini baholash tartibini tushuntirib bering.

MUSTAQIL ISH TOPSHIRIQLARI

1. Mutaxassslik bilan bog'liq bir mavzu misolida aniqlashtirilgan o'quv maqsadlarini ishlab chiqish.
2. B.Blum taksonomiyasining maqsadlar toifasini aniqlashtirishga doir test savollarini ishlab chiqish.
3. O'quvchilarning bilish faoliyati darajalariga mos test savollar tuzish.
4. Bir mavzu misolida aralash va amaliy darsning texnologik ishlanmasini tuzish.

II BOB. ZAMONAVIY O'QITISH TEXNOLOGIYALARI

Tayanch tushunchalar: bilimlarni to'liq o'zlashtirish, qadamlar ketma-ketligi, natija, korreksiya, tabaqalashtirish, qobiliyat, intellekt, qadriyat, o'zlashtirish-tushunish, aytib berish, o'z-o'ziga aytib berish, ovoz chiqarib aytish, integratsiya, konsentrizm, shaxs, fenomen, insonparvarlik, insonparvarlashtirish, hamkorlik, shaxs erkinligi, hamkorlik pedagogikasi, sub'ekt-sub'ekt munosabati, muammo, muammoli o'qitish, muammoli savol, muammoli vaziyat, fikrlash, yodda saqlash, intuitsiya, tanqidiy fikrlash, mustaqil fikrlash, ijtimoiy fikrlash, strategiya, modul, o'quv moduli, modulli o'qitish, modulli o'qitish texnologiyasi.

3.1. Bilimlarni to'liq o'zlashtirish texnologiyasi

M.V.Klarin materiallari asosida fanni to'liq o'zlashtirish texnologiyasi.

Texnologiyaning dolzarbligini belgilab beruvchi asoslar:

1. O'quvchilarning ta'lim mazmunini egallashlaridagi o'zlashtirish darajalarining xilma-xilligi ularning qobiliyat va qobiliyatsizligida emas, aksincha, bizning idrok etish va o'zlashtirishni individual o'ziga xosliklar bilan bog'liqlikda ta'lim jarayonini tashkil etishni bilmasligimizda, deb tushuntiradi

2. An'naviy o'quv jarayonida har doim ikki jihat: ta'lim sur'ati va o'quv materialini bayon qilish usuli belgilab qo'yiladi. Biz esa xuddi oldimizda o'nlab idrok etishi, anglash, eslab qolish qobiliyatlari turlicha bolalar emas, bitta o'quvchi turgandek, tushuntiramiz va shunday talab qilamiz.

3. Faqatgina ta'lim olganlikning natijalari belgilanmasdan qoladi. O'quvchilarning ta'lim mazmunini o'zlashtirganliklari uchun qo'yiladigan ko'klarga ko'tarib maqtalgan "uch", "to'rt", "besh" baho belgilangani bo'yicha tabaqalashgan bo'lishi mumkin emas, bundan tashqari hamma to'liq o'zlashtirgan bo'lishi lozim.

4. O'quvchi qobiliyati uni o'rganish sur'atining o'rtacha emas, mazkur bola uchun qulay, batartib shart-sharoitlarda aniqlanadi.

Xulosa: O'quvchilarning ko'pchiligini o'quv materialini to'liq o'zlashtirishi ta'limni to'g'ri tashkil etilishi, asosiysi, vaqtdan to'g'ri foydalanishidadir.

Bilimlarni to'liq o'zlashtirish texnologiyasining asosiy tavsifi:

1. O'qituvchining umumiy maqsadi: hamma o'quvchilar biror o'quv materialini egallab olishlari zarur.

2. Kurs, bo'lim yoki katta mavzularni to'liq o'zlashtirish me'zonlarini ishlab chiqish.

3. Butun o'quv mazmuni belgilangan o'quv birliklari asosida rivojlanadi.

4. Har bir o'quv birligi bo'yicha tashxisli testlar va korreksion didaktik material ishlab chiqiladi.

Ta'limdagi qadamlarning ketma-ketligi:

1. O'quvchilarni yo'naltirish:

- Sinf(guruh) uning katta qismining emas, butun o'quvchilarning yaxshi natijalarga erishishlariga yordam beruvchi yangi metod asosida o'qiydi.

- Har bir o'quvchi faqat butun kurs yakunlari bo'yicha so'ngi tekshirish natijalari asosida baho oladi.

- Har bir o'quvchining bahosi boshqa o'quvchilarning natijalari bilan taqqoslangan holda emas, aksincha, oldindan belgilangan mezonlar orqali aniqlanadi.

- Har bir o'quvchi belgilangan mezonga erishsa, "a'lo" baho oladi.

- "A'lo" baholarning soni cheklanmaydi.

- Har bir o'quvchi istalgan zaruriy yordamni oladi, shuning uchun agar u biror usul bilan materialni o'zlashtira olmasa, unga boshqa muqobil imkoniyatlar beriladi.

- Ta'limning butun kursi davomida har bir o'quvchi uning jadal-lashishiga rahbarlik qilish uchun mo'ljallangan seriyali «tashxisli» nazorat ishlari(testlar)ni oladi, bunday nazorat natijalari baholanmaydi. Mazkur nazorat asosida olingan ma'lumot o'quvchining tushunmovchiliklarni yoki xatolarini va ularni to'g'rilashni oson egallashlari uchun imkon beradi.

- Oraliq nazorat ishlarini bajarishda qiyinchilik sezilgan holda, har bir o'quvchiga qiyinchiliklarni, tushunmovchiliklarini yengib o'tish va xatolarini tuzatish uchun muqobil o'quv protsedurasi (bajariladigan ish tartibi) olish imkoniyati taqdim etiladi

- Bunday tanlash imkoniyatini kechiktirmasdan foydalanish zarur.

Ko'rinib turibdiki, ishning boshlang'ich bosqichidayoq butun tizimning asosiy jihati – butun o'quv jarayonining rejalashtirilgan yakuniy natijalarga yo naltirilganligi aniq kuzatiladi.

2. O'quv jarayoni oldindan belgilangan o'quv birliklari(oddiy holda uning ketma-ketligi o'qituvchilarning o'quv qo'llanmasidagi tanlangan materialni bayon etilishiga bog'liq bo'ladi.) bilan bog'liqlikda qismlarga bo'linadi.

3. Yangi materialni bayon etish va uni o'quvchilarning qayta ishlashi an'anaviy kechadi.

4. O'quvchilar nazorat ishlarini bajarib bo'lganlaridan so'ng ikki guruhga ajratiladi: bilim va ko'nikmalarni to'liq o'zlashtirganlar va to'liq o'zlashtira olmaganlar. Yordamchi (korreksiya) o'quv faoliyati tashkil etiladi. Material bayoni qaytadan takrorlanadi, shu bilan birga bayon etish usuli ham o'zgaradi. Kamchilik va qiyinchiliklarni bartaraf etishda ba'zan o'qituvchining o'quvchilar bilan individual ishi qo'llaniladi.

5. Yordamchi ish nazorat o'tkazish (tashxisli testlar) bilan tugallanadi. Sinf (guruh) hamma yoki deyarli barcha o'quvchilar olding: o'quv birligi mazmunini belgilangan darajada o'zlashtirganlaridan so'ng yangi o'quv birligini o'rganishga o'tadi.

Bir nechta o'quv birliklarini o'z ichiga qamrab oluvchi ham katta bo'lim, ham butun kursga oid nazorat ishlari natijalari bo'yicha baho an'anaviy tarzda qo'yiladi.

Bajarilishi shart bo'lgan qoidalar:

Ekvivalentli amaliyot qoidasi – ta'lim sharti va ta'lim jarayonida kutilgan harakatlar aniq test yoki nazoratni vaqtda o'tkazilishiga bog'liq bo'ladi.

Anologli amaliyot qoidasi – imkoniyat o'xshash tabiatli hatti-harakatlarda mashq qilinadi, lekin bir xil natija bilan tugamaydi.

Natijalarni to'xtovsiz e'ton qilinishi qoidasi – har bir harakat natijalari o'quvchilarga to'xtovsiz e'ton qilinadi

Tabaqalashtirilgan o'qitish texnologiyasi. Tabaqalashtirilgan ta'lim (differenstyа lotincha so'zdan olingan bo'lib, "farq" degan ma'noni beradi) –

o'quvchilarning mayli, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olib tashkil etiladigan o'quv faoliyatini tashkil etish shaklidir

Tabaqalashtirilgan o'qitishning turlari:

- *qobiliyati bo'yicha* (oldingi sinfdagi o'zlashtirishini hisobga olib, o'quvchilarni bir nechta guruhlariga ajratiladi);

- *intellekti bo'yicha* (test orqali tekshirish natijalari asosida o'quvchilarni bir nechta guruhga ajratiladi: o'qitish darajasiga va bilimga qo'yiladigan talab hisobga olinib, qobiliyatli, o'rtacha qobiliyatli, past qobiliyatli);

- *qobiliyatining pastligi bo'yicha* (muayyan bir fanlarni o'zlashtira olmasligiga qarab o'quvchilar fanlar past darajada va kam hajmda o'tiladigan sinflarga ajratiladi);

Dolzarbligi: Axborotlar hajmining o'sib borishi. Agar oldingidek o'quvchilarning barcha fanlardan ta'lim mazmunini o'zlashtirishning yuqori darajasiga erishish yo'nalishini saqlab qolsak, unda barcha fanlar bo'yicha o'quvchilarga kuch tushadi va ularning bilim o'rganishga qiziqishi pasayadi.

Sergey Danilovich Shevchenko bo'yicha pedagogik jarayon texnologiyasi. Pedagogik jarayon texnologiyasi – pedagogning boshqaruv faoliyati va o'quvchilarning mustaqilligi hamda ta'lim jarayonidagi o'zini-o'zi boshqarishining uyg'unligidir

Texnologik jarayon – kerakli natijaga erishishga olib keladigan operatsiyalarning yig'indisi.

1. O'zlashtirish uchun bir darsning o'rtasidan uchinchi darsning o'rtasigacha (idrok etish, fikrlash, mustahkamlash, malaka xosil qilish, yangi bilim va ko'nikmalarni tajribada qo'llash) bo'lgan o'quv vaqti kerak.

2. Yangi o'quv materialini idrok etish – bu o'quv mavzusini o'zlashtirishdagi o'qituvchi-o'quvchi faoliyatining birinchi bosqichi. Bunda o'quv materialini berish yo'lini tanlash butunlay o'qituvchiga bog'liq bo'ladi.

3. Ikkinchi qadam – dastlabki takrorlash. Dars mavzusini o'quvchilarning tushunganini aniqlash. Idrok qilinganlarni korektsiyalash (to'g'rilash).

4. Hech qachon hech qanday material bir darsning o'zida o'zlashtirilib olinishi mumkin emas. O'zlashtirish – bu tushunish degani. Uy vazifasiz to'liq o'zlashtirish bo'lishi mumkin emas. Uy vazifasining asosiy xususiyati – aytib berish. Yangi o'quv materialini esda saqlash va tushunib olishning eng samarali metodi – o'ziga-o'zi aytib berish. Bu:

- axborotlarni yodda saqlashning qisqa vaqtdan uzoq vaqtga o'tkazadi;
- o'quv materialini tushunib olishga imkon beradi;
- yangi mazmun fikrda qayta ishlanadi (analiz, taqqoslash, asosiysini ajratish...).

4. Ovoz chiqarib aytish – o'zlashtirishning bu elementi keyingi darsning birinchi daqiqalaridan boshlanadi. Ovoz chiqarib aytish “o'qituvchi-o'quvchi” juftligida o'rin almashib turladi. Aytib berishning oxirida xar bir darsda o'qituvchi o'quvchining maxsus “bilimni hisobga olish kartochkasi”ga baho qo'yadi – davomiyligi 5 minut.

5. Frontal (ommaviy) takrorlash. Aytib berish jarayonida o'quvchilar xatoliklarga yo'l qo'yishi mumkin. Bu xatolar ommaviy takrorlash jarayonida tuzatiladi. Savollarga to'g'ri javoblar o'qituvchi tomonidan albatta aytiladi. Davomiyligi 10-12 minut.

Konsentrlangan ta'lim texnologiyasi. Ta'limda konsentrizm (concentrum – umumiy markazga egalik) – o'quv materiallarining dastur va darsliklarda joylashishi, mavzu va savollar-mng takrorlanib kelish xarakteridan kelib chiqib, o'qitishning har bir yangi bosqichlarida ularning yanada teran yoritilishi tamoyili

Shart-sharoitlari: bir kunda 3-6 har xil fanlarni, bir haftada 8-11 fanni o'qitiladi.

Vazifa: darsda o'zlashtirgan o'quv materialini yoddan chiqarmaslikning oldini olish uchun, uni qabul qilgan kuni mustahkamlash ishlarini olib bo-rish kerak.

Hal qilish yo'llari: o'qitishni bunday tashkil qilish tizimiga o'tish, o'quv jarayonini insonning qabul qilishdagi tabiiy psixologik xususiyat-lariga yaqinlashtiradi.

Konsentrlangan ta'lim – o'quv jarayonini tashkil etishning alohida texnologiyasi bo'lib, bunda pedagog va o'quvchilarning diqqati xar bir fanni teran o'rganishga

darslar va bloklarni birlashtirish, o'quv kuni, haftasi da-vomida parallel o'rganadigan fanlarning sonini qisqartirish orqali jalb qilinadi.

3.2. Shaxsga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyasi

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning umumiy tavsifi. Shaxsga yo'naltirilgan texnologiya insonparvar falsafa, psixologiya, pedagogikani umumlashgan holda o'ziga aks ettiradi. Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyaning diqqat markazida turli obrazli hayotiy vaziyatlarda ongli tanlashga qobiliyatli, yangi tajribalarni idrok etishga tayyor, o'z imkoniyatlarni o'zi amalga oshirishga ishtiyoqmand noyob yaxlit inson turadi. Bunday shaxsning muvaffaqiyati an'anaviy texnologiyadagi bilim va ijtimoiy me'yorlarni tarbiyalanuvchilarga formal uzatishdan farqli ravishda, erkin fikrli shaxsni shakllantirish ekanligini bildiradi.

Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarning o'ziga xosligi shundaki, ular shaxs rivojlanishini qandaydir buyurtma asosida shakllantirishga emas, aksincha uning(shaxsning) tabiiy qobiliyatlari asosida shakllantirishga yo'naltirilgan.

Ta'lim mazmuni o'zida bola shaxsi shakllanishi va rivojlanishidan kelib chiquvchi muhitni aks ettiradi. Uning insonparvarlik xususiyati insonga, insonparvar me'yorlarga va ideallarga e'tibor qaratilganligidir.

Shaxsga yo'naltirilgan texnologiya har bir bolaning individual o'ziga xosligi bilan bog'liqlikda ta'lim va tarbiyaning metod va vositalarini izlab topishga harakat qiladi. Shaxsga yo'naltirilgan texnologiya an'anaviy texnologiyadagi bolaga avtoritar, mustaqilligini e'tirof etmagan xolda qarashga qarama-qarshi qo'yiladi. Sevis, g'amxo'rlik, hamkorlik asosida shaxs ijodiyligi va o'zini-o'zi rivojlantirishi uchun sharoit yaratadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim asosida Karl Rodjers tomonidan ishlab chiqilgan falsafa, psixologiya va pedagogikadagi insonparvarlikka yo'naltirilgan *tamoyillar* yotadi:

- individ doimiy o'zgaruvchan dunyoning markazida joylashadi: har bir kishi uchun borliqni idrok etishda shaxsiy dunyosi muhim ahamiyatga ega. Bu ichki dunyoni hech kim tashqaridan oxirigacha bila olishi mumkin emas;

- inson borliqni shaxsiy munosabati va tushunishi asosida idrok etadi;

- individ o'zini-o'zi bilish va o'zini-o'zi realizatsiyalashga harakat qi-ladi, u o'zini-o'zi takomillashtirishda ichki imkoniyatlarga ega bo'ladi;

- muloqot natijasida erishish mumkin bo'lgan rivojlanish uchun zarur o'zaro bir-birini tushunish.

- o'zini-o'zi takomillashtirish, rivojlanish muhit, boshqa odamlar bilan o'zaro harakat asosida kelib chiqadi. To'g'ridan-to'g'ri yoki yashirin aloqalar natijasida erishiladigan tashqi baho inson, uning o'zini-o'zi bilishi uchun juda muhim.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning *bosh g'oyalari* (I.S. Yakimanskiy bo'yicha) quyidagilarda aks etadi:

- shaxsga yo'naltirilgan ta'limning maqsadi: o'quvchilarning bilish faolligini oshirish, bolaning individualligini yuqori darajada kashf eta olish;

- bilim bo'yicha berilgan me'yor sifatida ta'lim, jarayon sifatida o'qitishga alohida urg'u beradi;

- o'qitish deganda, ta'lim jarayonida berilganlarini ijtimoiy-ahamiyatli namunalarga aylantirishga yo'naltirilgan har bir bolaning alohida individual faoliyati tushuniladi;

- o'quvchi sub'ektivligiga ta'limiy ta'sir natijasida kelib chiquvchi sifatida emas, boshidanoq unga o'ziga xosligi sifatida qaraydi;

- ta'lim jarayonini tashkil etish va amalga oshirishda har bir o'quvchi-ning shaxsiy tajribasi va uning ijtimoiylashuvini aniqlash bo'yicha ish o'tkazilishi kerak;

- bilimlarni egallash maqsadi o'quvchi rivojlanishi uning imkoniyatlari va individual-ahamiyatli qadriyatlarni hisobga olish vositasiga aylanadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning an'anaviy didaktik tizimdan asosiy farqli jihatlari:

An'anaviy va shaxsga yo'naltirilgan ta'limning o'ziga xosliklari

An'anaviy ta'lim	Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim
Ta'lim – bu tashqi ta'sirlar natijasida individning umumlashtirilgan ijtimoiylashgan tajribalarni o'zlashtirish jarayoni. Jamiyatga zarur bo'lgan narsalar, shaxsga ham zarur.	Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim – o'quvchi shaxsining, uning shaxsiy xususiyatlaridan kelib chiqib bilish va o'qish faoliyatini sub'ekti sifatida, rivojlanishini va o'zini-o'zi rivojlantirishini ta'minlaydigan ta'lim.
O'quvchi haqidagi obrazli tushuncha: "inson-loy" – dastlabki mohiyatga ega emas ("toza qog'oz") hamda pedagogik faoliyatning materiali hisoblanadi.	Ta'lim oluvchi haqidagi obrazli tushuncha: "inson-oila" – rivojlanishning genetik dasturi mavjud
Ta'lim jarayonida markaziy figura – o'qituvchi.	Ta'lim jarayoni markazida – o'quvchi.
Ta'lim: o'qitish va o'qish: o'qituvchi bilim, ko'nikma va malakalarni beradi, o'quvchi esa idrok etadi va o'zlashtiradi	Ta'lim: o'rganilayotgan fanlarni egallash jarayonida o'quvchining individualligi amalga oshishi va uning shaxsiy sifatlarining rivojlanishiga yo'naltirilgan o'qituvchi va o'quvchining birgalikdagi faoliyati. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim yuqori darajada "o'rganish" va "o'zlashtirish" tushunchasiga qaraganda, "egallash" tushunchasida aks etadi.
Ta'lim jarayonining asosiy faoliyati – o'qitish.	Ta'lim jarayonining asosiy faoliyati – bilish faoliyati
Ta'lim jarayonida bolalarning sub'ekti	Ta'lim jarayonida bolalarning

farqlari hisobga olinmaydi, hamma bolalar uchun yagona andoza – "standart" beriladi.	sub'ektiv tajribasi maksimal darajada ochib beriladi, o'quvchilarning individualligiga alohida e'tibor qaratiladi.
Shaxsiydan ijtimoiy qadriyatlar yuqori qo'yiladi.	Bola shaxsining o'zi yuqori qadriyat sanaladi.
Darsliklar bilan birga o'qituvchi bilimlarning asosiy manbai sifatida aks etadi. Bundan tashqari o'qituvchi bilish sub'ektining nazorat qiluvchisidir.	O'qituvchining roli – o'quvchi mustaqil ta'lim oladigan, shaxsiy imkoniyatlariga tayanadigan va ta'lim texnologiyalari bilan bog'liqliqda foydalanuvchi ta'limiy muhitni tashkil etish.

"Hamkorlik pedagogikasi" texnologiyasi, uning mazmuni va metodikasining o'ziga xosligi. Hamkorlik pedagogikasini novator-pedagoglar (Sh.A.Amonashvili, S.N.Lisenko, I.P.Volkov, V.F.Shatalov, E.N.Ilin va boshqalar) pedagogik jarayon ishtirokchilari (o'qituvchi va o'quvchilar) o'rtasida insonparvarlik tamoyiliga asoslangan o'zaro munosabatlari tashkil etishini ta'kidlab o'tadilar. Hamkorlik pedagogikasi uchun konseptual ahamiyatga ega qoidalar A.Avloniy, J.J.Russo, YA.Korchak, K.Rodgers va boshqalarning pedagogik qarashlarida o'z ifodasini topgan. Pedagogik hamkorlik g'oyalari bugungi kunda pedagogik texnologiyalar mazmuniga singdirilgan va "XXI asr ta'limi Konsepsiyasi" asosini tashkil etadi.

"Hamkorlik pedagogikasi"ning tasnifiy tavsifi:

Qo'llanish darajasiga ko'ra: umumpedagogik

Falsafiy asoslariga ko'ra: insonparvar.

Asosiy rivojlanish omillariga ko'ra: majmuaviy, biogen, sotsiogen va psixogen

SHaxsga yo'naltirilganligiga ko'ra: hartomonlama barkamol

Mazmunli xarakteriga ko'ra: ta'limiy + tarbiyaviy, dunyoviy, insonparvar, umumta'limiy.

Boshqarish turiga ko'ra: kichik guruhlar tizimi

Tashkiliy shakllariga ko'ra: akademik + klubli, individual + guruhli, tabaqalashtgan.

Bolaga yondashuviga ko'ra: shaxsiy-insonparvar, sub'ekt-sub'ektki(hamkorlik).

Metodlarni qo'llanilishiga ko'ra: muammoli-izlanuvchan, ijodiy, dialogli, o'yinli.

Ta'lim oluvchilar toifasiga ko'ra: ommaviy

Maqsadga yo'nalganligi:

- Talabchanlik pedagogikasidan munosabatlar pedagogikasiga o'tish.
- Bolaga shaxsiy-insonparvar yondashuv.
- Ta'lim va tarbiya birligi.

Hamkorlik konsepsiyasi.

“O'qituvchi-o'quvchi” munosabatlaridagi hamkorlik, bu faoliyatning borishi va natijalarining birgalikdagi tahlili, ma'naviy dunyoda bir-biriga samimiylik, o'zaro bir-birini mustahkam tushunish, kattalar va bolalarning hamkorlikdagi rivojlantiruvchi faoliyati g'oyasi. An'naviy ta'lim pedagogik jarayonda o'qituvchining sub'ekt sifatida, o'quvchini esa ob'ekt sifatida ishtirokiga asoslangan. Bu qoida o'quvchi o'z o'quv faoliyatining subekti haqidagi tasavvur bilan almashinadi. “O'quvchi-o'quvchi” munosabatlari hamkorlikning turli shakllari (hamkorlik, birga qatnashish, birga qayg'urish, birga ijod qilish, birgalikda boshqarish)da qabul qilingan umumiy jamoa hayotiy faoliyatida amalga oshadi.

Hamkorlik pedagogikasining to'rtta asosiy yo'nalishi mavjud:

- shaxsiy-insonparvar yondashuv;
- didaktik faollashtiruvchi va rivojlantiruvchi majmua,
- tarbiya konsepsiyasi,

- atrof-muhitni pedagogizatsiyalash

1. Shaxsiy-insonparvar yondashuv:

• shaxsga yangicha qarash ta'lim berishning maqsadi sifatida, ya'ni ta'lim-tarbiya jarayonining shaxsga yo'naltirilganligi shaxs sub'ektdir, har bir bolaning qobiliyati bor.....

- Pedagogik muloqotni insonparvarlashtirish va demokratiyalash:

- bolalarga muhabbat, ularning taqdiriga qiziqish;

- boladagi umidli ishonch;

- hamkorlik, muloqot mahorati;

- to'g'ridan-to'g'ri majbur qilishni bekor qilish;

- ijobiy rag'batlantirishning muhimligi;

- bolalardagi kamchiliklarga sabrli bo'lish;

- o'qituvchi va o'quvchi huquqlarini tenglashtirish;

- bolaning erkin tanlash huquqi;

- xato qilish huquqi;

- shaxsiy qarashlarga bo'lgan huquq;

- bola huquqlari haqidagi konvensiyaga amal qilish;

- o'qituvchi-o'quvchi munosabatlari usuli: taqiqlash emas, yo'naltirish; boshqarish emas, birgalikda boshqarish, majburlash emas, ishontirish; buyruq berish emas, tashkilashtirish, chegaralamaslik, erkin tanlashni yo'lga qo'yish

• zamonaviy sharoitda natijalarga olib kelmaydigan to'g'ridan-to'g'ri majburlashdan metod sifatida voz kechish:

- majburlovsiz, ishonchga asoslangan talabchanlik;

- tug'ma qiziquvchanlikni hisobga olib o'qitish;

- muvafaqqiyatsizlikka sabab bo'ladigan majburiy istakni almash-tirish;

- bolalarning mustaqilligi va mustaqil faoliyatini o'rnatish;

- jamoa orqali bevosita talablarning qo'llanishi.

- Individual yondashuvning yangi talqini.

- o'rta o'qiydigan o'quvchilarga yo'naltirishni bekor qilish;

- shaxsning eng yaxshi sifatlarini izlash;

- shaxsni psixologik-pedagogik tashxis etish(qiziqiwari, qobiliyati, yo'nalganlik, "Men" konsepsiyasi, xarakteri, fikrlash jarayonlarining o'ziga xosligi)ning qo'llanilishi;

- o'quv-tarbiya jarayonida shaxsning o'ziga xosliklarini hisobga olish;
- shaxs rivojini bashorat qilish(prognozlash).
- rivojlanishni, uni korreksiyalashning individual dasturlarini lo-yihalash.

2. Didaktik faollashtiruvchi va rivojlantiruvchi majmua

- ta'lim mazmuni shaxs rivojlanishining mazmuni sifatida qaraladi.

- bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilish va umumlashgan fikrlashga o'rgatish:

- maktab fanlarini integratsiyalash, umumlashtirishga o'tilishi,
- ta'limning variativligi va tabaqalashganligi;
- o'rgatishning ijobiy rag'batlaridan foydalaniladi.

3. Tarbiya konsepsiyasi:

- Bilimlar maktabini Tarbiya maktabiga almashtirish;
- barcha tarbiyaviy tizimlar markazida o'quvchi shaxsini qo'yish;
- tarbiyaga insonparvar yondashuv, umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish;
- bolaning ijodiy qobiliyatlarini, uning individualligini rivojlantirish,
- milliy va madaniy an'analarni tiklash;
- individual va jamoaviy tarbiyani hisobga olish.

4. Atrof-muhim pedagogizatsiyalash.

Oila, maktab va ijtimoiy borliq o'sib kelayotgan avlodni shakllantiruvchi muhim ijtimoiy institutlar sifatida aks etadi. Natijalar barcha tarbiya institutlarining birgalikdagi harakatida aniqlanadi. Bundan bolalarning erkinliklari va huquqlarini himoya qiluvchi ijtimoiy va davlat institutlariga ta'sir etuvchi ota-onalar bilan hamkorlik, omilkor boshqarish g'oyasi kelib chiqadi.

Sh.A.Amonashvilining shaxsiy-insporvarlik yondashuv texnologiyasi.

Shalva Aleksandrovich Amonashvili tanqli pedagog olim va amaliyotchidir. U o'zining eksperimental maktabida hamkorlik pedagogikasini, shaxsiy yondashuvni,

til va matematika o'qitishning samarali metodikasini ishlab chiqdi va hayotga tatbiq etdi.

Sh.A Amonashvilining asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- bolaning shaxsiy xislatlarini namoyon qilish orqali unda olijanob insonning shakllanishi, rivojlanishi va tarbiyalanishiga imkon tug'dirmoq;

- bolaning qalbi va yuragini ulug'lamoq.
- boladagi bilishga bo'lgan kuchlarni rivojlantirish va shakllantirish;
- keng va chuqur bilim hamda malaka olish uchun sharoit tug'dirmoq;
- ideal tarbiya – bu o'z-o'zini tarbiyalamoq.

Sh.A Amonashvili o'zining texnologiyasini amalga oshirish uchun quyidagi metodika va metodik usullardan foydalandi:

- insonparvarlik;
- shaxsiy yondashuv;
- muloqot mahorati;
- oila pedagogikasining qo'shimcha imkoniyati;
- o'quv faoliyati.

Sh.A.Amonashvili texnologiyasida bola faoliyatini baholash alohida ahamiyatga ega. Baholardan foydalanish o'ta cheklangan. Miqdoriy baholashdan ko'ra sifatiy baholashga urg'u beriladi, ya'ni tavsif, natijalar paketi, o'z-o'zini baholash.

Birgalikdagi samarali faoliyat konsepsiyasi.

O'qituvchining o'quvchilar bilan hamda o'quvchilarning o'quvchilar bilan birgalikdagi samarali faoliyati konsepsiyasini professor V.YA.Lyaudis ishlab chiqqan.

Bu o'quv vaziyati bir-biri bilan bog'liq *to'rt qismdan* iborat:

- o'quv predmetining mazmuni;
- sharoit;
- o'zaro xarakatdagi o'quv tizimi;
- barcha qismlarning o'zaro aloqa dinamikasi.

Birgalikdagi samarali faoliyat vaziyatini tashkil etishga qo'yiladigan *talablar*:

- 1 O'qishning boshidan qatnashchilarni ijodiy samarali faoliyatga qo'shish;

2. Oraliq vazifalar tizimini o'quvchilar va o'qituvchilarning birgalikda rejalashtirishi.

3. O'quv faoliyatida hamkorlik, mazkur faoliyatga o'zining xissasini qo'shishini aniqlashga yo'naltirish.

4. O'qitishning borishi qonuniyatlari: faoliyatga kirish, xarakat, imitatsion xarakatlar, xarakatni qo'llash, o'zi tartibga keladigan va o'zi xarakatlanadigan xarakatlar.

Birgalikdagi samarali faoliyat konsepsiyasi tabiiy xolda "hamkorlik pedagogikasi" ichiga kiradi va qo'yidagi *g'oyalarga* asoslanadi:

- qiyin maqsad g'oyasi;
- tayanch g'oyasi (asosiy tushunchalar, signallar);
- erkin tanlash g'oyasi (ko'p masalalarning ichidan);
- katta bloklar g'oyasi;
- dialogli fikrlash g'oyasi.

S. Frene maktabidagi o'qitish texnologiyasi.

XX asming 20-30-yillarida fransuz maktablarini modernizatsiyalash birinchi navbatda ushbu olimning nomi bilan bog'liq. Uning pedagogik tajriba-sinov ishlari butun dunyoga keng yoyildi. U shaxs rivojlanishi uchun mustaqil muhim bosqich sifatida bolalikning ahamiyatini tushunmaslik bor, shuning uchun maktabda bolani haqiqiy hayotga tayyorlashga o'rgatish kerak, deb hisobladi. Frening maktabi – bu mehnat maktabining modeli. Bunday maktabning asosiy texnik vositasi – bu erkin mamlar, tarqatma materiallar deb nomlanadigan bosmaxona, ba'zi texnik vositalar hamda maktabning o'zini-o'zi boshqarishi.

Maktab pedagogik ishlarini tashkil etilishining butun markazida – bosmaxona. Lekin odatdagi maktab bosmaxonasidan farqli ravishda bu o'zida muhim didaktik va tarbiyaviy vazifalarni jamlaydi.

O'qitish texnologiyasi:

1. Frene maktabida natijasida o'qituvchi va o'quvchi haqiqiy yaqin kishilarga aylanadigan insoniy munosabatlarga oid o'quv ishiga o'quvchilarning qiziqishlarni rag'batlovchi ish metodlari uyg'unlashadi.

2. O'qituvchi turli yosh guruhidagi o'quvchilar (7-14 yosh) bilan ishlaydi. Mashg'ulot matni muhokama qilish bilan boshlanadi, bu paytda sinf guruhlariga bo'linmaydi, chunki muhokama uchun katta va kichik yoshdagi bolalar kerak.

3. Bolalarning qiziqishlari, masalalar aniqlanadi.

4. Har bir kishining imkoniyatiga qarab vazifa bo'linadi.

5. Kattalar guruhlariga bo'linishadi va birdaniga mustaqil ishlashga kirishishadi. O'qituvchi o'quvchilar bilan dastlab jamoa bo'lib ishlaydi, so'ng har biri alohida topshiriq oladi.

Masalan, katta yoshdagi o'quvchilar. Bir guruhi devoriy gazeta chiqarish ustida ishlaydi: bittasi odatdagi shriftda, boshqasi kichkina bolalar uchun katta shriftda matn teradi; ikkitasi turli belgilangan mavzular ("Idishlarning tushuvi", "Suv quvuri") bo'yicha matni tasvirovchi gravyuralar tayyorlaydi. Yana ikkitasi kutubxonada ishlaydi, kartoteka to'ldiradi. Ba'zi bir bolalar dokladlar tayyorlashadi. Ikki bola "Suv va uning xususiyatlari" mavzusi bo'yicha materiallar to'plash uchun qishloqqa ketishadi, ikkitasi maktab meteorologiya maydonchasida ishlaydi.

Shundan so'ng o'qituvchi kichik bolalarga alohida topshiriq berganidek, o'rta va kichik yoshdagi bolalar bilan ishlashga kirishadi.

Nazariy munozara tajriba-sinov ishlari bilan almashinadi. O'quvchilar mustaqil ravishda axboriy xaritalar tuzishadi va nazoratli xaritalar yordamida ishning sifatini tekshirishadi. Shunday qilib, butun jamoa faoliyati doirasida har bir o'quvchining ishini tashkil etish S.Frene maktabidagi yangi ta'lim texnologiyasining bosh o'ziga xosliklaridan biri sifatida aks etadi.

Frene maktabidagi o'qituvchilar bilimlarni o'zlashtirishning sama-rali yo'li sifatida kuzatish va demonstratsiya emas, aksincha tajriba orqali bilish deb hisoblashadi. Frene fikriy qobiliyat faoliyatda shakllanadi va ko'rinadi, deb hisoblaydi. Chunki kuchli odam unda o'zidagi egallangan tajribadan foydalanadi, shunda uning ravnaqi tezlashadi. "Agar biz asalari singari u asal ishlab chiqishda gul nektarini yig'ish uchun har bir ochiq kundan foydalangani singari harakat qilamiz. Shuning uchun biz turli faoliyatga boy insonni so'ng sinfda ularni asal bilimlarga aylantirish uchun atrof-olam haqida ma'lumot to'plashga jo'natamiz".

3.3. O'quvchilar faolligini oshirish va jadallashtirish asosidagi pedagogik texnologiyalar

O'yin texnologiyalari. Ta'lim jarayonidagi o'quvchining faolligi, didaktikaning asosiy tamoyillaridagi biri bo'lib kelgan va shunday bo'lib koladi. O'quvchining faolligi, maqsadli yo'naltirilgan boshqaruvchi pedagogik ta'sirlar va pedagogik muhitning tashkil etilishi natijasidir. O'quvchilarning faolligini ta'minlovchi, o'qitish texnologiyalaridan biri – pedagogik ishbilarmonlik o'yini hisoblanadi. O'yin faoliyatiga qiziqish, o'quvchilarning o'z-o'zini ifoda etish, ro'yobga chiqarish kabi ehtiyojlarini qondiruvchi, musobaqalashish elementlari orqali ta'minlanadi.

O'yin texnologiyalari quyidagi tarkibiy qismlardan iborat: motivatsion, maqsadga yo'naltirilganlik, mazmunli-tashkiliy, qadriyatga yo'nalganlik, baholashga doir (3.3.1-jadval).

3.3.1-jadval.

O'yin texnologiyalarining tarkibiy qismlari

O'yinli texnologiyaning komponentlari	O'yinning tuzilishiga doir elementlar
Motivatsion	O'yinni tashkil etish
Maqsadga yo'nalganlik	O'yinning vazifalari
Mazmunli-tashkiliy	O'yin qoidalari va harakatlar
Qadriyatga yo'nalganlik	O'yindagi turli vaziyatlar
Baholashga doir	O'yin natijalari

Pedagogik o'yinning asosiy xususiyati – o'quv-bilish faoliyatiga yo'naltirilgan o'qitish maqsadi va unga mos keluvchi pedagogik natijaning aniq qo'yilishidir.

Pedagogik o'yinning vazifalari:

- *didaktik* – bilim ko'nikma, malakalarni amaliyotda qo'llash; yangi ko'nikma, malakalarni shakllantirish, dunyoqarashni kengaytirish;

- *tarbiyalovchi*: mustaqillik, iroda, etik va estetik qarashlar, hamkorlik, jamoada tarbiyalash;

- *rivojlantiruvchi*: diqqat, xotira, nutq, fikrlash, ijodiy qobiliyatlar, taqqoslash, solishtirish, o'quv motivatsiyasini rivojlantirish;

- *ijtimoiylashtirish*: qadriyat va an'analarni o'zlashtirish, mavjud shart-sharoitlarga muvaffaqiyatli moslashtirish.

Pedagogik o'yinlar muhit bilan bog'liklikda (predmetli, predmetsiz, ochiq havoda o'ynaladigan, kompyuter), fan sohasi (musiqiy, teatrlashtirilgan, badiiy, boshqaruvga doir, savdo-sotiq, iqtisodiy, jismoniy, sport, turizmga doir) va maqsadiga (didaktik, psixologik, ishbilarmonlik)ga farqlanadi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida didaktik o'yinlardan, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimida ishbilarmonlik o'yinlaridan keng foydalaniladi.

Ishbilarmonlik o'yini o'zida mutaxassisning kelajakdagi kasbiy faoliyatining predmeti va ijtimoiy mazmunini tiklash shaklini mujassamlashtiradi, faoliyat yaxlitligini belgilovchi shunday munosabatlar tizimini modellashtiradi.

Belgili vositalar (til, nutq, grafiklar, jadvallar, hujjatlar) yordamida, ishbilarmonlik o'yinida asosiy muhim belgilariga ko'ra haqiqiy vaziyatga o'xshash kasbiy vaziyat vujudga keltiriladi. Shu bilan birga ishbilarmonlik o'yinida, qisqa vaqt ichida faqat turdosh umumiy vaziyatlar qayta tiklanadi.

Ishbilarmonlik o'yigi kelajakdagi kasbiy faoliyatning predmetli jihatini (shartli amaliyot) o'quvchilarning boshqa rolli holatdagi vakillar bilan o'zaro muloqotda bo'luvchi ijtimoiy jihatini vujudga keltiradi. SHunday qilib, ishbilarmonlik o'yinida jamoaviy o'quv faoliyatning yaxlit shakli – ishlab chiqarish, kasbiy faoliyati sharoiti modelida yaxlit ob'ektda amalga oshiriladi.

Ishbilarmonlik o'yinida o'quvchi o'zida o'quv va kasbiy elementlarni uyg'unlashtirgan o'xshash kasbiy faoliyat bajaradi. Bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirilishi abstrakt darajada emas, balki kasbiy mehnat kontekstida amalga oshadi. Kontekstli o'qitishda bilimlar kelajak uchun bekorga emas, balki o'quvchining real o'yin jarayonidagi harakatini ta'minlaydi. Bir vaqtning o'zida, o'quvchi kasbiy bilimlar bilan qatorda maxsus xislatga – odamlar bilan muloqotda

bo'lish va boshqarish, jamoaviy qarorlar qabul qilish malakalari, rahbarlik qilish va bo'ysunish ko'nikmalariga ega bo'ladi. Ya'ni, ishbilarmonlik o'yini shaxsiy sifatlarini tarbiyalaydi, ijtimoiylashuv jarayonini jadallashtiradi. Ammo bu «jiddiy» kasbiy faoliyat o'yin shaklida ro'yobga chiqarilganligi sababli, o'quvchi aqliy va hissiy jihatdan erkinlashadi, ijodiy tashabbusini namoyon etadi.

Ishlab chiqarish dinamikasi, mutaxassislarning harakatlari va munosabatlarini modellashtirib, o'xshatib, ishbilarmonlik o'yini, bilimlarni dolzarblashtirish, qo'llash va mustahkamlash vositasi va amaliy fikrlash vositasi sifatida xizmat qiladi. Ushbu holat, o'yinning ma'lum berilgan aniq vaziyatida yoki ishlab chiqarish vaziyatida ishtirokchilarning o'zaro munosabatlari orqali amalga oshiriladi. Ishbilarmonlik o'yini o'xshatma modelda o'yinli o'quv masalalarini qo'yish va echish bo'yicha qo'shma faoliyat kabi ro'yobga chiqariladi. Qo'shma faoliyat qoidalari va me'yorlari, o'xshatish tili va aloqalar oldindan qabul qilinadi yoki o'yin jarayonida ishlab chiqiladi. Ishbilarmonlik o'yini munozarali muloqot maromida o'tkaziladi, u qo'shrejali faoliyat hisoblanadi, chunki unda ikkita maqsadga erishiladi: o'yinli va pedagogik. Pedagogik faoliyat ustuvor bo'lsa ham, o'yinni poymol etmasligi kerak.

O'yin jarayonida quyidagilar o'zlashtiriladi:

1) kasbiy harakatlar me'yorlari;

2) ijtimoiy harakatlar me'yorlari – ishlab chiqarish jamoasidagi munosabatlar.

Bunda o'yinning har bir ishtirokchisi faol holatda bo'ladi, sheriklari bilan o'zaro munosabatda bo'ladi, o'z qarashlarini sheriklariniki bilan taqqoslaydi va shuning natijasida jamoa bilan munosabati orqali o'zini o'zi o'rganadi.

Imitatsion o'yinlar – bo'lim, sex, korxona tashkilotning faoliyati-imitatsiya qilinadi. Imitatsion o'yinlar ssenariyasi, hodisa syujetidan tashqari, imitatsiya qilinadigan jarayon va ob'ektlar tarkibi va ahamiyati haqidagi tafsilotlarni o'z ichiga oladi.

Operatsion o'yinlar – tegishli ish jarayoni, ularni bajarish shart-sharoitini modellashtiradilar. Ular ma'lum bir o'ziga xos operatsiyalarni masalalar echish, ma'lum bir usulni o'zlashtirishga yordam beradilar.

Rolli o'yinlar – ma'lum bir shaxsning vazifa va majburiyatlarini bajarishdagi ruhiy holatlari, xatti-harakati ishlanadi, rollar majburiy mazmuni bilan taqsimlanadi.

Ishbilarmonlik teatri – qandaydir bir vaziyat va bu vaziyatdagi odamni xatti-harakati ishlab chiqiladi. Vaziyatning tafsiloti, ishtirok etuvchilarning vazifa va majburiyatlarini, maqsadlari ko'rsatilgan ssenariy tuziladi. Bu erda, ma'lum shaxsning haqiqiy qiyofasiga kirib borish, uning xatti-harakatlarini anglash, vaziyatni baholash va to'g'ri xatti-harakatni tanlash, muhim hisoblanadi.

Psixodrama va sotsiodrama – bu rolli o'yinga, ish-bilarmonlik teatriga o'xshagan bo'lib, faqat bu erda sotsial-psixologik masalalar echiladi. Bunday masalalar jumlasiga jamoadagi vaziyatni his kila olish, boshqa kishini ruhiy holatini to'g'ri baholash va uni o'zgartira olish, u bilan umumli muloqotga kira olish kiradi.

Ishbilarmonlik o'yini texnologiyalari uch bosqichdan iborat:

O'yinni tayyorlash bosqichi. Bu bosqich o'z navbatida ikki qismdan iborat: o'yinni ishlab chiqish, o'yinga kirishish. O'yinni ishlab chiqish - o'yin ssenariysini ishlab chiqish, yo'riqnomalar tuzish va moddiy ta'minotni ta'minlashni o'z ichiga oladi.

Ishbilarmonlik o'yini, ssenariyasi quyidagilardan iborat: o'quv maqsadi, o'yin vazifasi, o'rganiladigan muammo tafsiloti, vaziyatning tafsiloti va ishtirok etuvchilarning tasnifi. O'yinga kirishish quyidagilarni anglatadi:

- guruhni shakllantirish;
- mashg'ulotlarning bosh maqsadini ifodalash;
- muammo va vaziyatni vujudga keltirish;
- rollarni taqsimlash,
- o'yin reglamentini o'rnatish;
- materiallar, yo'riqnomalar, qoidalar va ko'rsatmalar to'plamini tarqatish;
- maslahatlar berish.

Rollar qur'a tashlash yo'li bilan taqsimlanadi. Reglamentga, muloqot etikasiga, faollikni namoyish etishga va o'yinni oxirigacha ishtirok etilishiga alohida e'tibor qaratiladi.

O'yinni utkazish bosqichi Bu bosqich - guruh bilan vaziyatni barpo etish ishlari va guruhlararo munozaradan iborat. Ishtirokchilarning roliy holatlari, ishbilarmonlar o'yinini shakliga bog'liq va quyidagicha bo'lishi mumkin.

1) guruhdagi ish mazmuniga ko'ra – g'oyalarni yaratuvchi va uzatuvchi ishlab chiquvchi, taqlidchi, tashxischi, zukko, xulosa qiluvchi.

2) ishtirokchilarning tashkiliy vaziyatlariga ko'ra – tashkilotchi, muvofiqlashtiruvchi, yig'uvchi, nazoratchi, murabbiy, boshqaruvchi.

3) yangilikka nisbatan munosabatiga ko'ra – tashabbuskor, ehtiyotkor tanqidchi, yangilikka qarshilik ko'rsatuvchi (konservator).

4) uslubshunoslik holatiga ko'ra – uslubshunos tanqidchi, uslubchi, muammochi, dasturchi.

5) ijtimoiy-psixologik holatiga ko'ra – etakchi, hurmat qilinuvchi, qabul qilinuvchi, mustaqil, qabul qilinadigan, rad etiluvchi.

O'yin jarayonida hech kim o'yinga ta'sir qilish huquqiga ega bo'lmaydi. Faqat boshlovchigina, zaruriyat tug'ilganida, o'yin ishtirokchilari harakatlariga tuzatishlar kiritishi mumkin.

O'yin natijalarini taxlil etish bosqichi quyidagilarni o'z ichiga oladi: taqrizchilarni chiqishlari, fikrlar almashinuvi, ishtirokchilarning o'z qarorlari va xulosalarini himoya qilishi, yakun yasash.

Muammoli o'qitish texnologiyasining o'ziga xosliklari. Ma'lumki, ta'lim turlari jamiyat rivojlanishi bilan bog'liqlikda rivojlanib borgan. O'rta asrlardagi dogmatik va sxolastik ta'lim o'rniga XVIII asrdan boshlab, og'zaki-ko'rsatmali ta'lim turi paydo bo'ldi. Garchi dogmatik yodlash hali ham ancha saqlanib qolgan bo'lsada, endi o'qituvchining tushuntirishi va o'quvchilar tomonidan bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirish, bilimlarni amalda qo'llanish asosiy o'rin tutadi.

Muammoli o'qitish mutlaq yangi pedagogik hodisa emas. Muammoli o'qitish unsurlarini Suqrotning evristik suhbatlarda, J.J.Russo Emill uchun ishlab chiqilgan darslarda ko'rib chiqish mumkin. Ayniqsa, bu g'oyaga K.D.Ushinskiy aniqlik kiritgan. Masalan, u shunday yozadi: "Mexanik kombinatsiyalarni aqliy harakatlarga o'tkazishning barcha yosh davrlari, ayniqsa, bolalikda eng yaxshi usuli Suqrot nomi

bilan qo'llanadigan va uning nomi bilan ataluvchi Suqrot metodidir. Suqrot o'zining fikrlarini tinglovchilarga majburan singdirmadi, biroq qanday fikrlar bir-biriga qarama-qarshi turishi, ularning miyada kam aks etadiganlarini bilar edi. SHuning uchun bu fikrlarni savollar yordamida hosil qilishga harakat qilar edi".

XX asrga kelib esa, dars bayonining keskin kuchayishi, hayot bilan bog'lanishning yaxshilanganligi, ko'rsatmalilikning qo'llanilishi, o'qituvchi tomonidan har bir narsaga aqliy yondashishning ko'rsatilishi izohli-illyustrativ ta'limni vujudga keltirdi. Bunday ta'lim XX asrning 70- yillarigacha, garchi 60-yillarning boshlaridayoq maktablarda faollashtirish g'oyasi keng tarqalib, ta'limning yangi muammoli turi paydo bo'lgan bo'lsa-da, amalda ustunlikka ega bo'ldi.

Sof muammoli ta'limning tarixi Djon Dyui tomonidan ko'plab qoidalarini ishlab chiqilgan tadqiqotchilik metodining fanga kirishidan boshlanadi.

XX asrning 60-70-yillarida ta'lim nazariyasi yangi g'oyalar, nazariyalar, konsepsiyalar bilan boyib bordi. Ta'lim jarayonini faollashtirish nazariyasi (M.A.Danilov, M.N.Skatkin, I.T.Ogorodnikov), kichik yoshdagi o'quvchilarni qiyinchiliklarni yanada oshirib o'qitish nazariyasi (L.S.Zankov), mazmunan umumlashtirish nazariyasi (V.V.Davidov, D.B.Elkonin), aqliy harakatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish (P.YA.Galperin va boshqalar), ma'naviy ehtiyojlarni shakllantirish (YU.V.Sharov), bilishga qiziqish (G.I.Shukina) nazariyasi, dasturlashtirilgan ta'lim nazariyasi (V.P.Bespalko, N.F.Talizina) va muammoli ta'lim (A.M.Matyushkin, T.V.Kudryavsev, M.I.Maxmutov, I.YA.Lerner) nazariyasi ishlab chiqildi.

Uzluksiz ta'lim tizimining dolzarb vazifasi har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirishda aks etadi. Zamonaviy pedagogikada ta'lim jarayonida shaxs rivojlanishining umumiy masalalari tadqiq etiladi. Har tomonlama, barkamol rivojlanganlikning ko'rsatkichi -- yuqori darajadagi fikrlash qobiliyatining mavjudligidir.

Rivojlantiruvchi ta'lim deb, ya'ni umumiy va maxsus rivojlanishga olib keladigan shunday ta'limni hisoblash mumkinki, unda o'qituvchi fikr yuritishning qonuniy rivojlanishini bilishga tayangan holda, maxsus pedagogik vositalar yordamida o'z o'quvchilarini fan asoslarini o'rganish jarayonida fikrlash qobiliyati va

bilish ehtiyojini shakllantirishga oid maqsadga yo'naltirilgan ish olib boradi. Bunday ta'lim muammoli ta'lim hisoblanadi.

Pedagogik adabiyotlarda muammoli ta'limga bir qancha tavsiflar berilgan. Muammoli ta'lim deganda V. Okon "muammoli vaziyatlarni tashkil etish, muammoni shakllantirish, muammoni hal etishda o'quvchilarga zarur yordam ko'rsatish, mazkur echimlarni nazorat qilish va nihoyat, egallangan bilimlarni mustahkamlash va tizimlashtirishga rahbarlik qilish sifatidagi harakatlar yig'indisi"ni tushunadi. D. V. Vilkeev muammoli o'qitishni ta'lim oluvchiga ilmiy bilishning ba'zi jihatlarini bera oladigan ta'lim turi, deb izohlaydi. I. YA. Lerner muammoli ta'limning mohiyatini "ta'lim muassasasining maqsadi bilan bog'liqlikda aniq tizimda o'qituvchi ishtirokchilarni bilish va amaliy muammoni hal etishga chorlashi"da deb qaraydi. T. V. Kudryavsev va Yu. K. Babanskiylar muammoli ta'limning mohiyatini o'quvchilarning oldida didaktik muammolarning qo'yilishi, ularni echishi hamda o'quvchilarning muammoli vazifa tamoyillari va umumlashgan bilimlarni egallashlarida ko'radi. N. N. Azizxodjaevaning fikricha, muammoli o'qitishning mohiyatini o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning o'quv ishlarida muammoli vaziyatni vujudga keltirish va o'quv vazifalarini, muammolarini va savollarini hal qilish orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish bo'yicha ularning bilish faoliyatini boshqarish tashkil etadi. N. F. Saxratov esa, muammoli ta'lim deganda, "muammoli vaziyatlarni yaratish va muammolarni hal etishni izlab topishni boshqarishni hisobga olish uchun real ijodiy jarayonni modellashtirish asosi sifatida yuzaga chiqadigan ta'lim metod va vositalari tizimi"ni tushunadi.

Nazariy tadqiqotlar natijalarni tahlil etish va amaliy umumlashtirish asosida "muammoli ta'lim"ga quyidagicha ta'rif berish mumkin: "Muammoli ta'lim - bu o'quvchilarning o'qituvchi muammoli vaziyat sharoitida tushuntirganlarini idrok etish yo'li bilan bilim va faoliyat usullarini o'zlashtirishga doir muammoli vaziyatlarni mustaqil (yoki o'qituvchi yordamida) tahlil qilish, muammolarni ta'riflash va ularni takliflar, farazlar vositasida (mantiqiy va intuitiv) ravishda asoslash va isbotlash. shuningdek echimlarning to'g'riligini tekshirish yo'li bilan hal qilishga oid o'quv-bilish faoliyatidir".

Muammoli ta'limning bosh maqsadi:

1. O'quvchilarning ijodiy ko'nikmalari va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish.
2. Faol izlanish va muammoni mustaqil hal etish davomida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini egallashi. Natijada bu bilim, ko'nikmalar an'anaviy ta'limga qaraganda, mustahkam.
3. Standart bo'lmagan muammolarni ko'rish, qo'ya olish va hal etishga qodir faol ijodkor shaxsni tarbiyalash.
4. Yuqori darajadagi muammoli fikrlashni shakllantirish.

Muammoli ta'limning asosiy tushunchalari:

- muammo;
- faraz;
- muammoli vaziyat;
- muammoli savol;
- muammoli vazifa;
- ijodiy vazifa;
- mustaqil ish.

Muammo – (yunonchadan – vazifa) hal etishni talab etadigan vazifa, murakkab savol (O'zbekchi izohli lug'at), o'rganish, hal qilish talab etiladigan murakkab nazariy va amaliy savol.

Muammo javobi bevosita mavjud bilimda bo'lmagan va echish usuli no'malum bo'lgan masala. Shuning uchun ham muammoni quyish va hal qilish mavjud bilimlar doirasidan chetga chiqishni, yangicha echish usuli, metod-larini qidirishni talab etadi (Falsafa: qomusiy lug'at).

Muammo uch tarkibiy qismdan iborat: ma'lum (berilgan vazifa asosida), nomalum (ularni topish yangi bilimlarni shakllantirishga olib keladi) va avvalgi bilimlar (o'quvchilar tajribasi).

O'quv muammosining muhim belgilari quyidagilar

- yangi bilimlarni shakllanishiga olib keladigan noma'lumning bo'lishi;
- o'quvchilarda noma'lumni topish yo'lida iqtidorni amalga oshirishi uchun zarur bo'lgan muayyan bilim zahirasining bo'lishi.

Faraz – (yun. hypothesis – asos)- o‘rganlayotgan hodisaning sabablari va xususiyatlarini tushuntiradigan asosli taxmin tarzidagi bilim shakli. Qoidaga ko‘ra faraz murakkab qo‘shma gap ko‘rinishida shart mayli bilan shakllantiriladi: “Agar...-sa...”, “bo‘lishi mumkin”, “o‘ylaymiz”, “mumkin, agarda...”. Masalan, o‘ylaymizki, agar aql sohasi (noosfera) faqat ijobiy ishlarga sarf etilganda, atrof-muhit shunchalik xavf-xatarga qolmagan bo‘larmidi?

Faraz bilan ishlash qoidasi:

- farazning qo‘yilishi;
- uni nazariy asoslash;
- farazni tajribada sinab ko‘rish

Mummoli vaziyat – bu insonning yuz bergan hodisasi, faktini, voqelik jarayonini qanday tushuntirishini bilmaydigan, unga ma‘lum bo‘lgan hara-kat usullari bilan maqsadga erisha olmaydigan paytda vujudga keladigan intellektual qiyinalishidir. Bu insonni yangi tushuntirish yo‘llari yoki harakat usullarini bilishga undaydi. Mummoli vaziyat ijodiy bilish faoliyatining qonuniyatidir. U fikrlashning boshlanishini shart qilib qo‘yadi, faol fikrlash muammolarni qo‘yish va hal qilish jarayonida namoyon bo‘ladi.

Insonning muammoli vaziyatlar sharoitidagi produktiv bilish faoliyati bosqichlarining muayyan izchilligi psixologiya fani tomonidan belgilab berilgan: muammoli vaziyat – muammo – uni hal qilish usullarini izlash – muammoni hal etish.

Muammoli savol. O‘quvchilarda intellektual qiyinchiliklar tug‘diradigan savollargina muammoli sanaladi, chunki ularning javobi o‘quvchilarning ilgariqi bilimlarida ham, o‘qituvchi tomonidan berilgan axborotlarda ham bo‘lmaydi. Shunday xususiyatlarga ega bo‘lgan savollarni pedagoglar ilgari ham uchratganlar va ularni “mushkul savollar” deb ataganlar

Savol quyidagi holatda muammoli bo‘ladi: u ilgari o‘zlashtirilgan tushuncha va tasavvurlar bilan, ma‘lum o‘kuv vaziyatida o‘zlashtirish zarur bo‘lgan tushuncha va tasavvurlar bilan mantiqiy bog‘langan bo‘lishi; o‘zida bilish qiyinchiligi hamda ma‘lum va noma‘lumning aniq chegarasi mavjud bo‘lishi, yangini ilgari ma‘lum

bo'lgan bilimlar bilan taqqoslaganda mavjud zahira bilimga, ko'nikma va malakaga qanoatlanmaslik hissini uyg'otish.

Ijodiy vazifa – bu muammoni hal etishning yangi qoidasini topishni shart qilib qo'yadigan vazifa.

Ijodiy vazifa:

- o'quv materialini egallash, umumlashtirish va takrorlash;
- o'quvchilarning ijodiy qobiliyat, bilishga qiziqish, mavhum va mantiqiy fikrlashlarini rivojlantirish,
- mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirish;
- fanlararo aloqadorlikni hosil qilish.

Masalan: "Shaxs ta'lim jarayonining ham ob'ekti, ham sub'ekti". Bu fikrni qanday tushunish mumkin? Bir paytning o'zida ham ob'ekt, ham sub'ekt bo'lish mumkinmi?

Yuqoridagilardan kelib chiqib, muammoli o'qitish texnologiyalarining o'ziga xos jihatlarini quyidagicha tasniflashtirish mumkin:

Qo'llanish darajasi bo'yicha: umumpedagogik.

Falsafiy asosiga ko'ra: pragmatik + moslashuvchanlik.

Asosiy rivojlanish omillariga ko'ra: biogen (Dyu: bo'yicha) + sotsiogen + psixogen.

O'zlashurish konsepsiyasi bo'yicha: assotsiativ-reflektorli + bixevio-ristik.

SHaxsga yo'nalganligining tuzilishi bo'yicha: BKM + AFU.

Mazmuniga ko'ra: ta'limiy, dunyoviy, umumta'limiy, insonparvar + texnokratik.

Boshqarilishiga ko'ra: kichik guruhlar tizimi.

Tashkil etish shakliga ko'ra: guruhli, akademik + klubli

Bolaga yondashuviga ko'ra: erkin tarbiya.

Qo'llaniladigan metodiga ko'ra: muammoli.

Zamonaviylashtirishga yo'nalganligiga ko'ra: o'quvchilar faoliyatini faollashtirish va jadallashtirish.

Ta'lim oluvchilarni qamrab olishiga ko'ra: ommaviy

Ko'rinib turibdiki, muammoli o'qitish – ikki tomonlamali jarayon: bir tomondan, bu muammoli o'qitish (o'qituvchi faoliyati sohasi), ikkinchi tomondan, muammoli o'qish (o'quvchilar faoliyati sohasi). Muammoli o'qitish – bu o'qituvchining o'quv muammosini qo'yish va muammoli vaziyatlarni yara-tish, mazkur o'quv muammolarini hal etishda o'quvchilarning o'quv faoliyatini boshqarish faoliyati. Bu yana o'quvchilarning ularni oldiga ko'ndalang quyil-gan muammoni hal etishdagi ishtiroki davomida bilimlarni o'zlashtirish bo'yicha tashkil etilgan faoliyatidir.

Pedagogik fanlarni o'qitish jarayonida muammoli o'qitish texnologiyasidan foydalanish yo'llari. Muammoli o'qitish, ijodiy jarayondan nostandart ilmiy-o'quv masalalarni nostandart usullar bilan echishni taqozo etadi. O'quvchilarga mashq uchun beriladigan masalalar, olingan bilimlarni mustahkamlash va malakalar hosil qilish uchun xizmat qilsa, muammoli masalalar esa faqat yangi echimlar izlashga qaratiladi.

O'quv materialini muammoli taqdim etilishining mohiyati shundaki, unda o'qituvchi bilimlarni tayyor holda taqdim etmasdan, o'quvchilar oldiga muammoli masalalar qo'yadi, ularni echimining yo'llari va vositalarini izlashga undaydi. Muammo, yangi bilimlar va harakat usullar sari, o'zi yo'lga boshlaydi.

Shuni qat'iyatlik bilan ta'kidlash lozimki, bu erda yangi bilimlar ma'lumot uchun emas, balki muammo yoki muammolarni echimi uchun beriladi. An'anaviy pedagogik usuldagi – bilimlardan muammoga qarab – o'quvchilar mustaqil ilmiy izlanish ko'nikma va malakalarini hosil qila olmaydi, chunki ularga o'zlashtirish uchun tayyor natijalar taqdim etiladi. Muammoning echimi ijodiy fikrlashni taqozo etadi. O'zlashtirilgan bilimlar shablonlarini takrorlash bilan bog'liq bo'lgan reproduktiv psixik jarayonlar, muammoli vaziyatlarda hech qanday samara bermaydi.

Muammoli ta'limning asosini muammoli savol, topshiriq, muammoli vaziyat tashkil etadi. M.I.Maxmutovning fikricha, o'quvchilarda intellektual qiyinchiliklar tug'diradigan savollargina muammoli sanaiadi, chunki ularning javobi o'quvchilarning ilgirigi bilimlarida ham, o'qituvchi tomonidan berilgan axborotda ham bo'lmaydi.

Qanday sharoitlarda savollar muammoli bo'lib hisoblanadi? Bu ta'lim jarayonini tashkil qilishdagi eng murakkab jihatlardan biridir. Axir har qanday savol va har qanday ifoda ham muammoli bo'lmaymaydi-ku. Bularning barchasi o'qituvchining mahoratiga bog'liq.

O'qituvchi mazkur guruh o'quvchilariga hech qachon javob bera olmaydigan savolni berishi ham mumkin. Masalan, pedagogika kollejlarining 1-kurs o'quvchilariga "Ta'lim muassasasi menejmentining mohiyati nimada?" - degan savol beriladi. Bunga o'quvchining javob berishi u yoqda tursin, menejmentning o'zi nima ekanligini bilishga kuchi etmaydi. Kollejni bitiruvchi o'quvchi esa har ikkala tushunchaning mohiyatini hech qanday qiyinchiliksiz tushuntirib beradi.

Birinchi holda ham, ikkinchi holda ham savol muammoli emas, birinchi holda muammoli emasligining sababi, unda o'quvchilarni muammoga olib boruvchi savolda so'ralayotganiga tayanch ta'lim yo'q. Ikkinchi holda shuning uchun ham muammoli emaski, unda o'quvchilar bu mammoni allaqachon hal qilganlar, ya'ni ular buning hal qilish yo'lini biladilar.

Bilishga oid masalalarda ham xuddi shunday yondashuv mavjud, ya'ni har qanday masala ham muammoli hisoblanmaydi. Agar bilishga oid masalalar o'quvchilar uchun yangi tushunchalarni, faktlarni, harakat usullarini o'z ichiga olsa, bu masala mazmunan muammolidir.

Masalan, Sergeli tumanida 268-maktabning biologiya fani o'qituvchisi "Ma'naviyat va ma'rifat ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari" bo'lganligi uchun darslarni ham vaqtida o'ta olmas edi. Darslarni o'tgan vaqtida ham o'quvchilarning bilim, ko'nikma, malakalarini nazorat qilib bormasdi. O'quv yilning birinchi choragi tugab, o'quvchilar ta'tilga chiqishganida o'qituvchi ularning choraklik baholarni qo'yib qo'ygandi. II chorak boshlangach o'quvchilar sinf rahbarlaridan biologiya fanidan qo'yilgan baholarni eshitib hayratlanib qolishdi. Chunki baholar o'quvchilar tomonidan olinmagan edi.

1. O'qituvchi to'g'ri ish qilgan deb o'ylaysizmi?
2. O'qituvchi ta'lim olganlikni tashxislashning qaysi tamoyil-larini buzgan?

3. O'qituvchining o'quvchilarning o'quv faoliyatini bunday nazorat qilishi ularning bilim olishlariga salbiy ta'sir ko'rsatadimi?

Pedagogika fanini o'qitishda muammoli o'quv topshiriqlaridan foydalanish ham ta'lim samaradorligini oshiradi. Muammoli o'quv topshirig'i – bu mazmunan o'quv muammosiga oid bo'lgan va yangi materialni mustaqil faoliyat yo'li bilan o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishiga mo'ljallangandir. Pedagogika fanini o'qitishda ham bunday muammoli o'quv topshiriqlaridan Amaliy mashg'ulotlar jarayonida foydalanish maqsadga muvofiqdir. Masalan, o'qituvchi "Ta'limni tashkil etish shakllari va turlari" mavzusi bo'yicha amaliy mashg'ulotni amalga oshirayotgan vaqtda quyidagicha o'quv topshirig'ini beradi:

Quyidagi fikrlarni tegishlilikiga qarab ta'lim turlari (namoyishli-tushuntirish, muammoli, dasturlashgan)ga ajratib yozing.

- 1) asosiy metodlari: tushunish va eslab qolish;
- 2) bilimlarni mustakil egallash, o'quvchilarning ijodiy fikr-lashlari va idrok etish faoliyatlarini rivojlantirish yo'li bilan ta'lim tashkil etiladi;
- 3) o'qishga qiziqishni uyg'otish, mahsuldor fikrlashini rivojlantirish;
- 4) o'quv materialining aloxida qismlarga ajratilishi;
- 5) darsning har bir bosqichini nazorat bilan yakunlanishi;
- 6) individual yondashuvning amalga oshirilishi;
- 7) vaqtni tejash, o'qituvchi va o'quvchilarning kuchlarini asrash;
- 8) o'quvchilar idrok etish faoliyatining qiyinligi;
- 9) ta'lim jarayonini samarali boshqarishni ta'minlaydi;
- 10) "tayyor" bilimlarni beradi;
- 11) o'quv jarayonini individuallashtirish, tabaqalashtirish imkoniyatining kamligi;
- 12) turli vaziyatni yaratish va mustaqil echish imkoniyatining qiyinligi;
- 13) o'qitish algortmlarini ajratishga asoslanishi;
- 14) uning texnologiyasi turli-tumanligi bilan ajralib turmaydi;
- 15) bunday o'qitish asosini kibernetik yondashish tashkil etadi.

Tayanch signallar asosida o'qitish jarayonini jadallashtirish texnologiyasi.

Bu texnologiyani Viktor Fyodorovich Shatalov ishlab chiqdi va amaliyotga joriy etdi. U o'qitishning an'anaviy sinf-dars tizimining hali ochilmagan katta imkoniyatlarini ko'rsatib berdi.

Tayanch signallar asosida o'qitish jarayonini jadallashtirish texnologiyasining asosiy maqsadi:

- 1) bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish;
- 2) har qanday individual xususiyatlarga ega bo'lgan barcha bolalarni o'qitish.
- 3) o'qitishni tezlashtirish.

Tayanch signallar asosida o'qitish jarayonini jadallashtirish texnologiyasining asosiy tamoyillari:

1. Nazariy bilimlarni katta bloklarda kiritish.
2. Ularni ko'p marotaba xilma-xil tarzda takrorlash asosida bilimlarni o'zlashtirish.
3. Reprodukativ va produktiv fikrlashni har tomonlama rivojlantirish.
4. O'zlashtirish jarayonidagi domiy tashqi nazorat hamda o'z-o'zini nazorat va o'z-o'zini baholashni uyg'unlashtirish.
5. O'quvchi shaxsida yuqori axloqiy sifatlarni shakllantirish tarzidagi insonparvarlik.

V.F.Shatalov tayanch (tayanish) deganda bola harakatlarning taxminiy asosini, ichki fikrlash faoliyatining tashqi tashkil qilinish usulini tushunadi.

Tayanch signal o'zaro uzviy bog'lovchi ramzlar (ishora, so'z, sxema, rasm va h.k) bo'lib, qandaydir ma'noli mohiyatni almashtiradi.

Tayanch konspekt – o'quv materiallari o'zaro bog'langan usullarining butun qismlari sifatida faktlar, tushunchalar, g'oyalar tizimi o'rni qo'llana oladigan ko'rgazmali konstruksiyalardan iborat qisqacha shartli konspekt ko'rinishidagi tayanch signallar sistemasidir.

V.F.Shatalovning xizmatlari shundaki, u mashg'ulotlarda etarli darajada va barchaning faolligini ta'minlovchi o'quv faoliyati tizimini ishlab chiqdi.

V.F.Shatalov metodikasi to'rt bosqichdan iborat bo'lib, ular bir qancha usul va metodik echimlarni o'z ichiga oladi.

1. Nazariyani sinfda o'rganish: taxtada oddiy tushuntirish (bo'r, ko'rgazmali qurol, texnik vositalar bilan), bo'yalgan plakat – tayanch konspekt bo'yicha qayta tushuntirish; plakat bo'yicha qisqacha bayon qilish; o'quvchilarning o'z konspektlari ustida individual ishlashlari, konspekt bloklari bo'yicha keng mustahkamlash

2. Uydagi mustaqil ishlar: tayanch konspekt+darslik+ota-onalar yordami. o'quvchilarga uqtirish: konspektidan foydalangan holda o'qituvchining tushuntirganlarini eslang; berilgan materialni kitobdan o'qing; o'qiganlarini konspekt bilan qiyoslang, konspekt yordamida darslik materiallarini so'zlab bering (kodlashtirish-dekodlashtirish); konspektni so'zlab berish uchun tayanch sifatida yodda saqlang, konspektni qayta ishlab chiqing va namuna asosida qiyoslang

3. Birinchi takrorlash – konspektni o'zlashtirishni har tomonlama keng nazorat qilish: barcha o'quvchilar konspektni xotirasida qayta ishlab chiqadilar, o'qituvchi ularni qadamba-qadam tekshirib boradi; bir vaqtning o'zida “sekin” va magnitafon orqali so'rab boradi, yozma ishdan so'ng og'zaki so'rash boshlanadi.

4. Tayanch konspektni og'zaki so'zlab olish - o'zlashtirishdagi tashqi nutq (og'zaki) faoliyatining eng muhim bosqichi, u turli savol-javoblar jarayonida yuz beradi.

5. Ikkinchi takrorlash – umumlashtirish va bir tizimga keltirish (tartibga tushirish): o'zaro nazorat darslari, oldindan sinov savollari ro'yxatini nashr qilish; tayyorlash; barcha turdagi nazoratlardan foydalanish (taxtada, astagina, yozma va b.), o'zaro so'rash va o'zaro yordam; o'yinli unsurlar (jamoalar bellashuvi, rebusni topishi va h.k.).

V.F.Shatalov o'quvchilarning bilim, malaka va ko'nikmalarini bosqichma-bosqich nazorat qilishning bosh muammosini hal qildi. Doimiy tashqi nazoratni o'zini-o'zi nazorat qilish va o'z-o'zini baholash bilan bog'lash, har birini bosqichma-bosqich nazorat qilish, kuchi etadigan darajada talab qilish, doimo tuzatishning imkoniyati mavjudligi, natijalar oshkorligi, ikki bahoning yo'qligi, past bahodan qo'rqishning yo'qligi

Nazorat shakllari: tayanch konspekt bo'yicha yozma ish, mustaqil ishlar, baland ovozda so'rash, magnitafonda, juftlikda o'zaro nazorat, guruhdagi o'zaro nazorat, uy nazorati, o'z-o'zini baholash.

O'quvchi tomonidan olingan har bir baho bilimlarni maxsus ekranga qo'yib boriladi. U go'yo o'quvchiga xizmat qiladigan ro'yxat vazifasini bajaradi, baholar esa ijobiy shifrlangan tavsifnoma ahamiyatiga ega bo'ladi. Bunday tavsifnomani e'lon qilish katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'ladi. Bu tavsifnomaning eng muhim tomoni shundaki, o'quvchi xohlagan vaqtida har qanday bahoni nisbatan yuqori bahoga o'zgartirishi mumkin. Ochiq imkoniyat tamoyilining mohiyati ham shunda. Har bir baho, - deb ta'kidlaydi V.F.Shatalov, avvalambor, o'quvchida ijobiy e'tiborni qo'zg'atadigan vosita, turtki bo'lib xizmat qilishi lozim. Ikki baho salbiy hislarga sabab bo'ladi, o'qituvchi va fan bilan ziddiyatni keltirib chiqaradi. V.F.Shatalov bunday konfliktli vaziyatlarni bartaraf qiladi.

Metodik usullar (pedagogik mikrounsurlar) tirkamasiga: uchirma takrorlash, alamashtirib turiluvchi nazorat ishlari, desant metodi, zanjir metodi, vazifalar ichida "cho'milmoq", kitobdagi xatolarni topmoq, varaqchalarda misol-masala echish, tanlov asosida misol-masala echish, to'rt qo'lda echish, tajriba darslari, "miyaga" niqtash, quyidan yuqoriga qarab echish, rag'batlantirish, ochiq fikrlar darsi, oltinchi ball, ijodiy konspekt, tez aytish, keskinlikni yumshatish usullari (musiqqa, yorug'lik, tanaffus va h.k.) va boshqalar.

V.F.Shatalov tomonidan ishlab chiqilgan o'quv faoliyati tizimi maktab o'quvchilarida eksperiment qilingan, lekin uning metodikasi matematika o'qitish doirasidan chiqib, nafaqat tabiiy fanlar, balki gumanitar fanlar: til, tarix kabi fanlarni o'qitishda ham keng tarqaldi.

3.4. Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari

Rivojlantiruvchi ta'limning psixologik tamoyillari. XX asrning so'ngi choragida psixologik va pedagogik adabiyotlarda ta'lim jarayonining samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi pedagogik yondashuv va tamoyillarni amalga oshirish ko'plab ta'riflanganligini ko'rish mumkin. Jumladan, "*aqliy rivojlanish*" tushunchasi keng

qo'llaniladi, lekin qanday belgilariga ko'ra inson aqli, uning aqliy rivojlanish darajasi haqida fikr yuritish mumkin degan savolga bir mazmunli javob berilmaydi. Barcha psixologlar aqliy rivojlanishda ta'lim asosiy, hal qiluvchilik rolni o'ynashini e'tirof etadi. Bu insonning ijtimoiy tabiatidan kelib chiqadi. Ma'lumki, insonning psixik rivojlanishi u yashayotgan ijtimoiy-tarixiy shart-sharoitlarda aniqlanadi. O'z hayotining birinchi kunidanoq bola kattalar ta'siri ostida ijtimoiy tajribani o'zlashtira boshlaydi. Bu tajribalarni o'zlashtirish jarayonida bolaning aqliy rivojlanishi, uning insoniy qobiliyatlarining shakllanishi sodir bo'ladi.

Olimlar orasidagi ba'zi xilma-xillik aqliy rivojlanishda bilimlarning roli qandayligi haqidagi masalani keltirib chiqaradi. Masalan, A.N.Leontev bilimlar bilan aqliy rivojlanish, xuddi shunday rivojlanish o'rtasida aniq teng ishorasini qo'yadi. Uning fikricha, insoniyat tajribasini "o'zlashtirish" butunlay bola yashayotgan va rivojlanayotgan ijtimoiy sharoitlarda qo'lga kiritilganligi bilan xarakterlanadi. Boshqa olimlar (E.N.Kabanov-Meller, V.A.Krutetskiy) bilimlarni ahamiyatini pasaytirmaydi, biroq uni mutlaqlashtirmaydi ham. Ular bilim aqliy rivojlanish sharti sifatida aks etadi, lekin uning tuzilishiga kirmaydi, deb hisoblashadi. Bu mualliflarning fikricha, aqliy rivojlanish faqatgina bilimni o'ziningina emas, insonning mazkur bilimni yangi sharoitlarda qo'lga kiritish, qo'llay olish, uzatish imkoniyatidan kelib chiqadi.

Z.I.Kalmikov quyidagi ta'rifni taklif etadi: aqliy rivojlanish – inson psixikasining individual o'ziga xosliklaridan, u yashayotgan ijtimoiy-tarixiy sharoitlar bilan bog'liqlikda hayotiy tajribalarni oshib borishi va uning yoshi bilan aloqadorlikdagi intellektual faoliyatidan kelib chiqadigan miqdoriy va sifat o'zgarishlarining murakkab dinamik tizimi. Insoniyat tajribasini qanchalik o'zlashtirganlik aqliy rivojlanishda hal qiluvchi omil sifatida aks etadi. Amaliy bilimlar zahirasi aqliy rivojlanishning tuzilishiga kiruvchi tarkibiy qismlardan biri sifatida qaralishi kerak.

Amaliy bilimlar zahirasi bilan bir qatorda aqliy rivojlanishning tuzilishida ta'lim olganlik o'z aksini topadi. Ta'lim olganlik – bu aql sifatini shakllantiruvchi shaxs intellektual xususiyatlarining tizimi.

Aqlning teranligi inson yangi materialni egallashda mavhumlashtira olishi mumkin bo'lgan belgilarning muhimligi bosqichi va ularni umumlashganligi darajasida namoyon bo'ladi.

Aqlning sustligi qarama-qarshilikda: bir qoliplikka, fikrlashdagi odatiylikka meyllilikda, bir harakatdar tizimidan boshqasiga o'tishdagi qiyinchilikda namoyon bo'ladi.

Fikrning moslashuvchanligi maqsadga muvofiq o'zgaruvchanlikni talab etadi.

Aqlning barqarorligi insonga vazifalarni fikriy hal etish, ularning butun belgilarini xotirada eslab qolishga imkon beradi. Bu sifat tasniflashga oid biror vazifani hal etishda aniq ko'rinadi.

Fikriy faoliyatning anglanganligi -- uning mahsuli sifatida so'zda ifoda etish imkoniyatida aks etadigan aqlning sifati

Aqlning mustaqilligi -- yangi bilimlarni, vazifalarni hal etishning yangi yo'llarini faol izlashda namoyon bo'ladi.

Fikrning tejankorligi -- kam vaqt sarflab etarlicha bilimlarni egallay olishda aks etadi.

Rivojlantiruvchi ta'limning asosiy psixologik tamoyillari:

- o'qitishning muammoligi;
- fikriy faoliyatning turli ko'rinishlari (ko'rgazmali, amaliy, ko'rgazmali-obrazli, mavhum, abstrakt-nazariy)ning qulay rivojlanishi;
- ta'limni individuallashtirish va tabaqalashtirish;
- aqliy faoliyatning algoritimli va evristik usullarini maxsus shakllantirish;
- mnemonik(esga olishni osonlashtiradigan) faoliyatni maxsus tashkil etish.

Rivojlantiruvchi ta'limning ayrim texnologik usullari. Ta'lim jarayoniga talablarning o'sib borishi ta'siri ostida psixologlar XX asrning 60-yillarida bolalarning "yaqin zonadan rivojlanish"larini tadqiq eta boshladilar. Ochib berish uchun quyidagicha vazifa qo'yildi: ular mavhum, abstrat-nazariy fikrlashni faollashtirishlari uchun ta'limning mazmuni va metodlarini o'zgartirilsa, bunga bolalarning imkoniyatlari etarli yoki yo'qmi? Tadqiqotlar oldin hisoblanganiga qaraganda bolalar ko'proq intellektual imkoniyatlarga ega ekanliklarini tasdiqladi.

SHu narsa ko'rindiki, hatto birinchi sinf o'quvchilari mavhum simvol(ramz)lardan foydalana olishi, formula asosida vazifalarni hal etishi, grammatik tushunchalarni egallashi mumkin. Buni hatto mashhur psixolog Dj.Bruner ham shunday ta'kidlaydi: har qanday bola o'z rivojining istalgan bosqichida ularni taqdim etish metodlari bilan bog'liqlikda barcha bilimlarni o'zlashtira oladi.

Albatta bolalarning imkoniyatlari cheklanmagan. Biroq tadqiqotlar ko'rsatdiki, o'quv faoliyatini tashkil etish bilan bog'liqlikda ular ta'lim avvalgi mavjud tizimiga qaraganda, katta hajmda amalga oshirilgan bo'lishi mumkin. Shunday qilib, V.V.Davidov va D.B.Elkonin rahbarligidagi jamoa kichik maktab yoshidanoq nazariy fikrlash element(unsur)larini shakllantirish, uning bolalarning bilish faoliyatidagi o'rini oshirish, ta'limda "mavhumdan aniqlikka" tomon borish imkoniyatini isbotlab berdi.

Muammolarni hal etish ba'zan intuitiv sodir bo'ladi. Bu jarayonda amaliy va obrazli fikrlash hal qiluvchi rol o'ynaydi. Og'zaki tarzda pedagogik vazifalarni hal etish nazariy muhokama qilishga asoslanib, domiy tarzda, bosqichma-bosqich amalga oshirinishi kerak. Inson bunda ular orasida o'zaro aloqadorlikni hosil qilishni talab etadigan barcha zaruriy bo'g'inlarni egallashi mumkin emas. Bu jarayonda ko'rgazmali-obrazli fikrlashni qo'shish muamoli vaziyatning barcha tarkibiy qismlarini "bir qarashda" egallash imkonini beradi. Amaliy harakat esa, ularning orasidagi o'zaro aloqadorlikni hosil qilish, tadqiq etilayotgan hodisaning dinamikasini ochib berishga imkon beradi.

Fikriy faoliyatning amaliy, obrazli yoki kategoriyali(tushunchali) turlarining ko'p bo'lishi faqatgina hal etilayotgan muammoning o'ziga xosligidan kelib chiqib emas, balki bolalarning o'zlarining individual xususiyatlariga qarab aniqlanadi. SHuning uchun rivojlantiruvchi ta'limning muhim tamoyillaridan biri fikriy faoliyatning turli ko'rinishlari (abstrakt-nazariy, ko'rgazmali-obrazli, ko'rgazmali-harakatli, amaliy fikrlash)ning optimal(ta'lim maqsadi va bolaning psixologik o'ziga xosliklariga javob beruvchi) rivojlanishida aks etadi.

O'quv faoliyati turli materiallar(tavsifiy matn, grafiklar, rasmlar)ga obrazlarni yaratishning turli usullarini egallashni talab etadi. O'quv ishlari usullari ularni

umumlashtirishning turli darajasi bilan aloqadorlikda xilma-xil murakkablik darajasiga ega bo'lishi mumkin. O'quv ishlari usullarini egallash asosan, bolalarda o'quv ko'nikma va malakalarini shakllantirishda aks etadi. Ko'nikma va usul bir-biriga aynan o'xshash emas. Agar o'quvchi o'zidagi ko'nikmani ratsional usulda dastlabki o'zlashtirishsiz shakllantirgan bo'lsa, u holda ba'zan noto'g'ri ko'nikmani egallaydi.

O'quvchi shaxsini rivojlantirishga imkon beruvchi o'quv usullari tizimiga quyidagilar kiradi:

- o'rganilganlari bilan o'zlashtirish usullarini yangi vazifalarni hal etishda esga tushirish.

- o'quv ishlarining yangi usullarini izlash;
- o'z o'quv faoliyatini boshqarish;
- umumlashtirish usullari.

L.V.Zankovning rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasi. XX asrning 50-yillari oxirida L.V.Zankov rahbarligidagi ilmiy jamoa ta'limning ob'yektiv qonuniyatlari va tamoyillarini o'rganish bo'yicha eksperimental tadqiqotlarni amalga oshira boshladi. Tadqiqotchilarning e'tibori ularning umumiy psixik rivojlanishi maqsadidan kelib chiquvchi kichik maktab o'quvchilarini o'qitishning didaktik tizimini ishlab chiqishga yo'naltirilgan edi. Ular boshlang'ich ta'limning shunday tizimini ishlab chiqishni vazifa qilib qo'yishgandiki, an'anaviy metodikadagi mavjud o'qitishga qaraganda, kichik maktab o'quvchilarining ko'proq rivojlanishida muvaffaqiyatni ta'minlay olsin.

L.V.Zankov bo'yicha o'qitish tizimi asosini quyidagi o'zaro bog'langan tamoyillar tashkil etadi:

- yuqori darajadagi qiyinchilikka o'rgatish;
- dastur materialini o'rganishdagi yuqori sur'at;
- nazariy bilimning hal qiluvchilik roli;
- o'quvchilarning o'qish jarayonining anglanganligi;

- hamma o'quvchilarni, ko'proq past o'zlashtiruvchilarni rivojlantirish bo'yicha maqsadga yo'naltirilgan va tizimli ishlar

Yuqori darajadagi qiyinchilikka o'rgatish tamoyili.

L.V. Zankov

fikricha, qiyinchilikning "o'rtacha me'yori"dan oshib ketadi, eng avvalo, bolaning ma'naviy kuchini uyg'otadi, unga erkinlik beradi va yo'nalishtiradi. Bu erdan kelib chiqadiki, aniqlangan bilimlarni o'zlashtirish o'quvchining mulkiga aylanadi, navbatdagi bosqichda esa unga yuqori darajadagi rivojlanishni ta'minlash imkonini beradi.

Yuqori darajadagi qiyinchilikka o'rgatish tamoyili dastur materialini o'rganishda yuqori sur'atda oldinga intilish tamoyili bilan tabiiy ravishda bog'langan. Bu tamoyil bir xil o'tilganlarni takrorlashdan voz kechadi. Shuning uchun eng muhimi – o'quvchilarda hamma yangi-yangi bilimlarni oshirish. Faqat ushbu tamoyilni o'quv ishlaridagi shoshqaloqlik bilan solishtirish mumkin emas. Muhimi olingan axborotni chuqur anglash uchun ijobiy sharoitni yaratish va o'quvchining har tomondan aqlini o'stirish.

L.V. Zankov tizimining navbatdagi tamoyili – boshlang'ich maktabdayoq ko'nikma va malakalarni egallash negizida rivojlanishning asosiy vositasi sifatida yuzaga chiquvchi nazariy bilimlarning hal qiluvchilik roli. Bu tamoyil shunday xulosa bermaydigan zamonaviy psixologiyadagi kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning fikrlashidagi aniqlik haqidagi tasavvurlarga qarshi o'rtaga tashlandi.

Bu tamoyil o'quvchilardagi obrazli tasavvurning rolini inkor etmaydi. U kichik maktab o'quvchilarining aqliy rivojlanishida aniq fikrlash hal qiluvchi xarakterni belgilamasligini ta'kidlaydi. Chunki kichik maktab yoshi o'quvchilari atamalarini o'zlashtirishga qobiliyatli. Bunga faqat tushunchalarni oddiy yodlash sifatida qaramaslik zarur.

Mazkur tamoyil barcha fanlarni o'rganishda o'z o'rniga ega. Biroq u kichik maktab o'quvchilarining shakllanishida ko'nikma va malakalarning ahamiyatini yo'qqa chiqarmaydi. L.V. Zankovning ta'lim tizimida ko'nikmalarni shakllantirish tushunchalar, munosabatlar, aloqadorliklar bilan bog'liqlikda chuqur anglash negizida to'la talabga javob beradigan umumiy rivojlanish asosida kelib chiqadi.

O'quvchilarning o'qish jarayonining anglanganligi tamoyili umumtomonidan qabul qilingan onglilik didaktik tamoyilidan kelib chiqadi. L.V. Zankov ko'plab tadqiqotlarni tahlil etib, o'quv materialini tushunishning muhimligi, nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llay olish, fikrlash jarayonlarini egallash zarurligini, o'quvchining o'quv predmetiga ijobiy munosabatining muhimligini aniqladi. Bularning hammasi, L.V. Zankovning fikricha, zarur, biroq etarli emas. O'quvchining rivojlanishining muhim sharti uni anglash ob'ektidan kelib chiquvchi bilim va ko'nikmalarni egallash jarayoni holatida aks etadi.

Ma'lumki, an'anaviy metodikada ko'paytirish jadvalini yodlashga imkon beruvchi turli usullar qo'llaniladi. Bu uni o'rganish vaqtini qisqartirishga va ko'plab qiyinchiliklarni oldini olishga imkon beradi. L.V.Zankovning tizimi bo'yicha o'quv jarayonini materialning joylashish tartibiga qarab o'quvchining o'zi aniqlab olishiga asoslangan holda tashkil etiladi.

Uning tizimida *hamma o'quvchilarni, ko'proq past o'zlashtiruvchilarni rivojlantirish bo'yicha maqsadga yo'naltirilgan va tizimli ishlar* asosiy o'rin tutadi. L.V.Zankov buni shunday tushuntiradi, odatda, past o'zlashtiruvchi o'quvchilar amaliy mashqlar oqimiga ko'mib tashlanadi. An'anaviy metodikada bu o'zlashtirmaydigan o'quvchilarda o'zlashtirmaslikni yo'q qilish uchun chora sifatida qabul qilingan. L.V.Zankovning tajribasi buni aksini ko'rsatdi, amaliy topshiriqlarning o'zlashtirmaydiganlar ustiga yuk bo'lib tushishi bolalarni rivojlanishiga imkon bermaydi, aksincha ularning orqada qolishini uzaytiradi. Uzashtirmaydiganlar kam emas, ko'proq boshqa o'quvchilar ularning rivojlanishi bo'yicha tizimli ishga ehtiyoj sezadi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, bunday ish sust o'zlashtiruvchi o'quvchilarning ilgarilashiga va bilim va ko'nikmalarini o'zlashtirishdagi natijalarini yaxshilanishiga olib keladi.

V.V.Davidovning rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasi. XX asming 60-yillarida psixologlar V.V.Davidov va D.B Elkoninlar rahbarligi ostidagi ilmiy jamoa insonning psixik rivojlanishida kichik maktab yoshining ahamiyati va rolini aniqlashga urinib ko'rishdi. Natijada shu narsa aniqlandiki, zamonaviy sharoitlarda

bu yoshda xulqni erkin boshqarish, abstrakt-nazariy fikrlash, o'quv faoliyati va uning sub'ekti rivojlantirilsa, maxsus ta'limiy vazifalarni hal etish mumkin.

Tadqiqotlar natijasida yana shu narsa aniqlandiki, an'anaviy boshlang'ich ta'lim ko'pchilik kichik maktab o'quvchilarining to'liq rivojlanishini ta'minlay olmaydi. Bu uning bolalar bilan ishlashda zaruriy rivojlanishning yaqin zonasini yaratib bermasligini bildiradi. Aksincha o'z asosida hali maktabgacha ta'lim muassasasida paydo bo'lgan va rivojlana boshlagan psixik funksiyalarni mashq qildiradi va mustahkamlaydi. Bundan kelib chiqadiki, ta'lim psixik yangilashdagi vaqt bilan o'zgartirsa bo'ladigan zaruriy rivojlanishning yaqin zonasini yaratishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Bunday ta'lim faqatgina faktlar bilan tanishishgagina emas, balki o'rganish ob'ektidagi munosabatlarni o'zgarishiga, ular orasidagi munosabatlarni bilishga yo'naltirilgan. Bundan kelib chiqadiki, V.V.Davidov va D.B.Elkonin o'zining rivojlantiruvchi ta'lim konsepsiyasini eng avvalo, o'quv fanlari mazmuni va ta'lim jarayonida uning mantiqini kengaytirish bilan bog'laydi.

Ularning nuqtai nazaricha, boshlang'ich sinflarda ta'lim mazmuni va metodlarini asosan o'quvchilarda empirik fikrlash asoslarini shakllantirishga yo'naltirish muhim, biroq bu bolalarning rivojlanishini samarali yo'lini aks ettirmaydi. O'quv fanlarining tuzilishi empirik mazmundan farqli ravishda o'ziga xosligiga ega bo'lgan nazariy fikrlashni o'quvchilarda shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. U butun tizimni tashkil etuvchi ob'ektiv o'zaro harakatlanuvchi hodisalar sohasi bilan bog'liq. V.V.Davidov ta'kidlaydiki, aynan nazariy fikrlash keng o'lchamda inson oldida borliqdagi umumiy aloqalarni xotirada tiklab beruvchi predmetli-hissiy amaliyotni ochib beradigan bilish imkoniyatlarini amalga oshiradi.

Nazariy fikrlash asosida mazmunan umulashtirish turadi. Inson narsa-hodisalarning ba'zi rivojlantiruvchi tizimini tahlil qilar ekan, uning kelib chiqishining dastlabki, muhim yoki umumiy asoslarini payqay oladi. Bu asosni ajratib olish va qayd etish mazkur tizimni mazmunan umulashtirishdir. Bunday umumlashmaga tayanib, u tizimlarning xususiy va umumiy o'ziga xosliklarini fikran kuzatib borish layoqatiga ega bo'ladi. Nazariy fikrlash u yoki bu tizimning mazmunan

umumlashtirish, so'ngra esa uning asosidagi umumiylikni ochib beruvchi mazkur tizimni barpo etishda ko'rinadi.

V.V. Davidov empirik va nazariy fikrlashning quyidagi asosiy farqlarini belgilaydi:

- empirik bilish narsa-hodisalarni tasavvur etish va taqqoslash natijasidir, nazariy bilish esa ichki yaxlit tizim munosabatlari funksiyasi va rolini tahlil qilish jarayonida paydo bo'ladi;

- taqqoslash jarayonida aniqlangan barcha narsa-hodisalarning rasmiy umumiy xususiyatlarini ajratib olish kelib chiqadi; tahlil qilish esa, uning butun asosini yoki mohiyati sifatida yaxlit tizimning boshlang'ich munosabatini ochishga imkon beradi.

- empirik bilim kuzatishga asoslanadi, narsa-hodisalarning tashqi xususiyatlarini tasavvur etishda aks etadi; nazariy bilim esa, narsa-hodisalarni fikriy qayta tiklash asosiga hosil bo'ladi, ularning ichki munosabatlarini va aloqadorliklarini aks ettiradi va xuddi o'sha tasavvur chegarasida aylanib chiqadi.

- rasmiy umumiy xususiyat narsa-hodisalarning o'ziga xos va umumiy xossalari bilan bir belgili sifatida belgilanadi, bu vaqtda nazariy bilimlarda uning turlicha namoyon bo'lishi bilan butun tizimning real umumiy munosabatlari aloqasini qayd etadi.

- empirik bilimlarni aniqlashtirish jarayoni narsa-hodisalarni sinfi bilan bog'liqlikdan kelib chiquvchi misollar, illyustratsiyalarni yig'ib olishdan, nazariy bilimlarni aniqlashtirish uning umumiy asosidan kelib chiqib, yaxlit tizimning o'ziga xosligi va birhigini ajratib ko'rsatish va tushuntirishdan iborat;

- empirik bilimlarni qayd etishning zaruriy vositasi atama so'zlarda aks etadi; nazariy bilim turli ramz-belgili vositalarning yordami bilan aqliy faoliyat usullarida ko'rinadi.

Inson bilimlarni foydalanishni aniq fikriy harakatlar yordami bilan amalga oshiradi. Fikrlashning muhim tarkibiy qismlari ikki asosiy shakllari -- empirik-formal va nazariy mazmuniyga ega bo'lgan analiz, rejalashtirish, refleksiya sifatidagi harakatlarda aks etadi. *Nazariy-mazmuniy refleksiya* shu bilan xarakterliki, u muhim

munosabatlarni aks ettirish, haqiqiy borliqning muhim asoslarini izlash va muhokama qilish bilan bog'liq. *Mazmunli tahlil* xususiy o'ziga xosliklardan muhim yaxlit ob'ektdagi ba'zi alohidalilikni izlashga yo'naltirilgan. *Mazmunli rejalashtirish* optimal(maqbul) harakatlarni aniqlash va bajarilishi joiz harakatlarni tashkil etishni izlab topish bilan tugallanadi.

Empirik va nazariy fikrlashning barcha farqlarida ularga fikriy harakatlar va bilimlarning muvofiqligi xosdir. Ular bir-birini to'ldirganligi bois har bir inson uchun fikrlashning bu ikkala turi ham zarur. Nazariy fikrlash unga xos vazifalarni ijtimoiy ongning xuddi shunday turli doiralari – ilmiy bilish, badiiy obrazlar yaratish, huquqiy me'yorlarni ishlab chiqish, axloqiy va diniy qadriyatlarni izlash bilan hal etadi. SHuning uchun g'ayri qonuniylik uni yolg'on ilmiy tushunchalarni ko'rsatish bilan bog'laydi.

V V Davidov va D.B.Elkoninning fikricha, o'quvchilarning rivojlantiruvchi ta'limi asosida tahlil qilish, rejalashtirish va refleksiya vositasida nazariy bilimlarni o'zlashtirish jarayonida o'quv faoliyati va uning sub'ektlarini shakllantirish turadi. Bunday nazariyada gap insonda butunlay bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish emas, aynan maxsus o'quv faoliyati shaklida kelib chiqadiganlarini o'zlashtirish haqida boradi. Uning amalga oshishi jarayonida o'quvchi nazariy bilimlarni egallaydi. Ularning mazmuni qaysidir fanning kefib chiqishi, shakllanishi va rivojlanishini aks ettiradi. Bunda real, aniq nazariy aks ettirish ko'pobrazli birlik sifatida fikrning aniqlikdan mavhumlikka harakatlanishida amalga oshiriladi.

Qandaydir o'quv fanini egallashga kirishib, o'quvchi o'qituvchining yordamida o'quv materiali mazmunini tahlil etadi, undagi u ko'plab xususiy vaziyatlarda namoyon bo'ladigan vaziyatlar bilan birgalikda ko'rinadigan ba'zi dastlabki umumiy munosabatlarni ajratib oladi. Ajratib olingan dastlabki umumiy munosabatlarni belgili shaklda qayd etilib, ular o'rganilayotgan narsa-hodisalarning abstraklashgan mazmunini hosil qiladi

O'quv materiali tahlili davom ettirilib, o'quvchilar o'qituvchining yordamida bu dastlabki munosabatning uning turlicha namoyon bo'lishi bilan qonuniy aloqalarini ochadi, xuddi shunday o'rganilayotgan narsa-hodisaning mazmunan

umumlashmasini egallaydi. So'ngra o'quvchilar o'qituvchining yordami bilan boshqa ko'proq xususiy abstraksiyani ketma-ket yaratish uchun abstraklashgan va umumlashgan mazmundan foydalanadi va ularni yaxlit o'quv predmetida birlashtiradi.

Bilimlarni o'zlashtirishning bunday yo'li ikki xarakterli jihatiga ega. Birinchidan, o'quvchilarning fikri umumiydan xususiylga maqsadga yo'nalgan harakatlanadi. Ikkinchidan, o'zlashtirish o'quvchilarning mazmunidan kelib chiqib undagi tushunchalarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan.

Masalan, boshlang'ich sinfdayoq o'quvchi o'zi yashayotgan joydagi o'simliklar - sabzavotlar, poliz ekinlari, park, bog', butazordagi daraxtlar haqida tasavvurga ega bo'ladi, ularni tashqi belgilariga ko'ra farqlashga o'rganadi, ularni inson qanday foydalanayotganligini bilib oladi. Bu o'simliklar dunyosi bilan hissiy-konkret bilish natijasida tanishishning birinchi darajasi. SHundan so'ng bolalar gulli o'simliklarning alohida organlarini, ularning tuzilishi va funksiyasini detali o'rganishga kirishishadi. Bilishning bu bosqichida butunning alohida tomonlari - tuzilishi, urug' hayoti qonuniyatlari va funksiyalari, o'zak, ildiz, barg, gulni aks ettiruvchi abstraksiya shakllantiriladi. Gulli o'simliklar bu erda boshqa guruhdagi o'simliklarning barchasi bilan Umumiy tabiiy aloqalaridan chiqib ketib, filogenezdian tashqarida, harakatsiz qaraladi. Keyingi bosqichda avval shakllantirilgan abstraksiyaga tayanib, nazariy fikrlashda uning tarixiy rivojlanishida butun o'simliklar dunyosi aniq aks ettiriladi. Bu esa endi hissiy-konkretli emas, aksincha bilish qonuniyatlari va abstraksiya asosiga tushunchali-konkret aks ettirishdir.

Asosiy nazariy qoidalari bilan anglash narsa-hodisalarni o'rganishning boshlanishiga taqriban bo'lishi kerak. Agar dalillar nazariy g'oyalar bilan bog'liqlikda o'rganilsa, oson o'zlashtiriladi, ularning yordami bilan tizimlashtiriladi va guruhlanadi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda mukammal o'quv faoliyatini shakllantirish uchun ularning o'quv vazifalarini ularni o'quv vazifalarini tizimli hal etishlariga erishish zarur.

O'quv vazifasi harakatlar tizimi vositasida hal etiladi. Ulardan birinchisi – o'quv vazifasini qabul qilish, ikkinchisi – uning ichidagi vaziyatlarni qayta hosil qilish

Muvofiqlashgan harakatlar vositasida nazariy bilimlarni o'zlashtirish o'rganilayotgan narsa-hodisalarning muhim munosabatlariga yo'naltirishni talab etadi. Uning amalga oshishi tahlil etish, rejalashtirish, refleksiyani bajarilishini talab etadi. SHuning uchun nazariy bilimlarni o'zlashtirishda nazariy fikrlashning muhim tarkibiy qismi sifatida aynan bu fikriy harakatlarning rivojlanish sharoiti yuzaga chiqadi.

O'quv faoliyatining egasi – uning sub'ektidir. Kichik maktab o'quvchisi bu rolni dastlab boshqalar bilan birgalikda va o'qituvchining yordami bilan bajaradi. Sub'ektning rivoji bola o'zini-o'zi o'zgartira va takomillashtira olganda o'quvchiga aylanadigan uning shakllanishi jarayonida kelib chiqadi. SHuning uchun u o'zining qanday imkoniyatlarga qodirligini bilishi zarur.

Dastlab kichik maktab o'quvchisi o'quv faoliyatini boshqalar bilan birgalikda bajaradi, vazifani hal etishining eng yaxshi usullarini izlab topish muhokasini o'tkazish, echimini topishda bir-birlarini qo'llab-quvvatlaydi. Aynan ana shu vaziyatda yaqin zonadan rivojlanish yuzaga chiqadi. Boshqacha aytganda, o'quv faoliyatining dastlabki bosqichida vazifalar jamoaviy tarzda bajariladi. So'ng bosqichma-bosqich uni har biri mustaqil amalga oshira boshlaydilar.

V.V. Davidov va D.B. Elkoninning rivojlantiruvchi ta'lim konsepsiyasi eng avvalo, shaxsiy asosi sifatidagi ijodiy rivojlanishga mo'ljallangan. Aynan rivojlantiruvchi ta'limning bu turi uni an'anaviy ta'limga qarshi qo'yadi. Bu konsepsiyaning ko'plab qoidalari bir qancha tadqiqotlar jarayonida o'z tasdig'ini topgan. Uning rivojlanishi va amaliyotda qullanilishi hozir ham davom etmoqda. Faqatgina bu konsepsiya hali ommaviy ta'lim amaliyotida to'liq amalga oshirilmayapti.

3.5. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi

Tanqidiy fikrlashning mazmun-mohiyati. Tanqidiy fikrlash bu – XXI asr talablarini muvaffaqiyatli ro'yobga chiqarishimizga imkoniyat yaratuvchi, o'rganayotgan va bajarayotgan ishimizni yanada chuqurroq anglashimizga yordam beruvchi ijobiy ko'nikmadir. Tanqidiy fikrlashga o'rgatish Kadrlar tayyorlash milliy dasturida bayon etilgan yuqori kasbiy madaniyatli, ijodiy va ijtimoiy faol xayotda o'z o'imini topa oladigan malakali kadrlarni shakllantirish vazifasini hal qilishga ham mos keladi.

“Tanqidiy fikrlash” tushunchasi haqida gapirishdan oldin, ayrim aqliy faoliyat ko'nikmalarini ko'rib chiqaylik, lekin ularni tanqidiy fikrlash deb bo'lmaydi. Esda saqlash – eng muhim fikrlash jarayoni bo'lib, busiz o'quv jarayonini amalga oshirib bo'lmaydi, lekin u tanqidiy fikrlashdan tubdan farq qiladi. Kompyuterning xotirasi har birimiznikidan anchagina yaxshiroq, lekin esda saqlash tanqidiy fikrlashni bildirmaydi. Ko'pchilik o'qituvchilar har qanday fikrlashdan ko'ra xotirani rivojlantirishni yuqoriroq qadrlaydilar, nazorat ishlari va imtihonlarda asosan o'quvchilar xotirasi ko'lamini tekshiradilar. Lekin tanqidiy fikrlash tarafdorlari esa aqliy faoliyatning murakkabroq turlarini nazarda tutadi.

O'quv jarayonini usiz amalga oshirib bo'lmaydigan “notanqidiy fikrlash” turlaridan yana biri – murakkab g'oyalarni tushunish bilan bog'liq Biologiya va matematika, tarix va adabiyot darslarida o'quvchilar ba'zan o'qituvchining aytganlari yoki darslikda nima haqida yozilganligini tushunish uchun ancha “bosh qotiradilar”. Tushunish, ayniqsa, agar o'quv materiali qiyin bo'lsa, murakkab aqliy jarayon bo'lib hisoblanadi. Masalan, o'quvchi murakkab teoremani tushunish uchun bosh qotirmoqda. Albatta uning miyasida murakkab aqliy jarayonlar kechadi, lekin buni ham hozircha tanqidiy fikrlash deb bo'lmaydi. Biz o'zгалar fikrini tushunish ustida ishlar ekanmiz, birinchi bosqichda bizning shaxsiy fikrlashimiz sust bo'ladi: bunda biz faqat bizgacha kimdir tomonidan yaratilganni idrok qilamiz xolos, tanqidiy fikrlash esa, yangi, tushunib bo'lingan g'oyalar tekshirilayotganda, baholanayotganda, rivojlantirilayotganda va qo'llanayotganda sodir bo'ladi.

Dalillarni eslab qolish va g'oyalarni tushunish esa tanqidiy fikrlash uchun zarur bo'lgan dastlabki shartlar bo'lib hisoblanadi, lekin ular o'zaro yaxlitlikda ham tanqidiy fikrlashni anglatmaydilar.

“Tanqidiy fikrlash” tushunchasiga mos kelmaydigan yana bir fikrlash turi bu – ijodiy yoki ichki his bilan (intuitiv) sezib fikrlashdir. Sportchi, rassom, musiqachilar miyasida ham murakkab fikrlash jarayoni sodir bo'ladi, lekin ular buni hatto sezmaydilar ham.

Savol tug'iladi: “tanqidiy fikrlash” o'zi nima?

“Tanqidiy fikrlash” atamasidan pedagogik muhitda anchadan beri foydalanib kelinadi va turli pedagoglar buni xilma-xil tarzda tushunadilar. Ko'pchilik o'qituvchilar va metodistlar uchun tanqidiy fikrlash “yuqori tartibdagi” fikrlashni bildiradi – yuqori degani shu ma'nodaki. U Benjamin Blum tizimiga ko'ra o'rganish qobiliyatlarining so'nggi oliy pog'onasida turadi. Faylasuflar tanqidiy fikrlash deganda, odatda mantiqiy fikrlash va isbotlash ko'nikmalarini tushunadilar, uning yordamida o'quvchilar diqqat bilan o'qish, chuqur munozaralar yuritish va yozuvda o'z fikrlarini aniq va o'ylab ifoda etish imkonini oladilar. Adabiyot nazariyotchilari va tarixchilar uchun matnning tarkibiy qismlarini ajratishga va matnning kitobxonga ta'sir qilish usullarini tanqidiy qayta mushohada qilishga xamda muallif asarni yaratishda amal qilgan sabablamani aniqlashda yordam beradigan matnga yondashish “tanqidiy” deb hisoblanadi.

Dayana Xalperi “Tanqidiy fikrlash psixologiyasi” kitobida tanqidiy fikrlash “fikr yuritishning shunday ko'rinishini anglatadiki, u vazminlik, mantiq va maqsadga yo'naltirilganlik bilan ajralib turadi”, - deb yozadi.

Djeni Stil, Kert Meredis, Charlz Templarning “Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun o'qish va yozish” loyihasida quyidagicha ta'kidlanadi “Odam tanqidiy fikrlar ekan, u yoki bu g'oyalar bilan tanishadi, ularni amalga oshirishdagi mumkin bo'lgan oqibatlarini ham e'tiborga oladi. Bunda odam bu g'oyalarni dastlab ma'lum darajadagi ishonchsizlik bilan idrok qiladi va qarama-qarshi nuqtai-nazarlar bilan taqqoslaydi. Ularni asoslash uchun qo'shimcha mulohazalar tizimidan foydalanadi va bular asosida o'z nuqtai-nazarini ishlab chiqadi”. Tanqidiy fikrlash

g'oya va imkoniyatlarni ijodkorlik bilan uyg'unlashuvi, konsepsiya va axborotlarni qayta fikrlash va qayta qurishdek murakkab jarayondir. Bu faol va interaktiv bilishning bir necha darajalarida bir vaqtda ro'y beradigan jarayon ham bo'lib hisoblanadi. Tanqidiy fikr egasiga hilya-nayranglar kamroq ta'sir qiladi, o'zining shaxsiy qarashlar tizimi bo'lgani uchun ular turli xavf-xatardan holi bo'ladilar.

Tanqidiy fikrlashda g'oyalar va ularning ahamiyati ko'pfikrlilik nuqtai-nazaridan ko'rib chiqiladi hamda ular boshqa g'oyalar bilan taqqoslanadi. Bu fikrlashning eng yuqori darajasi aqliy faoliyat bo'lib, unda tahlil, taqqoslash, izoblash, qo'llash, tortishuv, yangilik, muammolarni hal qilish yoki fikrlash jarayonini baholashga alohida e'tibor beriladi.

Tanqidiy fikrlash muloqot va guruh bilan ishlash malakalarini rivojlantiradi. Shuningdek, u ta'lim jarayoniga jo'shqinlik baxsh etadi, mashg'ulotlarni o'qituvchi va o'quvchi uchun quvonchga aylantiradi.

Hozirda o'quvchilarni o'qishga o'rgatish va tanqidiy fikrlashni egallashlari muhim vazifa bo'lib hisoblanadi. Yangi axborotlarga duch kelar ekan, o'quvchilar uni mustaqil ravishda baholashi, unga turli xil nuqtai-nazardan qarashi, undan o'z ehtiyoj va maqsadlari yo'lida foydalana olish imkoniyati to'g'risida xulosa yasay olishlari zarur. Haqiqiy tanqidiy fikrlaydigan odam bo'lib etishish uchun o'quvchilar ijodiy fikrlab, o'zini sinab ko'rish va bunga oid malakalarni egallashi zarur.

Tanqidiy fikrlashni paydo qilish uchun quyidagilar bo'lishi kerak:

- o'quvchida o'ziga xos nuqtai-nazarni paydo qilish;
- bir fikrdan boshqasining afzalligini asoslash mahorati;
- murakkab muammolarni echish mahorati;
- bahsni dalillab olib borish;
- yagona fikrni ishlab chiqish uchun birgalikda ishlash mahorati;
- qarashlar va tasavvurlarga hayotiy tajriba qanday ta'sir qilishini tushunish.

O'quvchilarni haqiqatan ham dolzarb muammo haqida fikrlash imkoniyatidan mahrum qilib, mantiqiy jarayonlarni mavhum tarzda o'rganish emas, balki o'quvchilarni tezda faol o'ylash jarayoniga kirishishga, uni tajribada amalga oshirishga imkon beradigan metod eng yaxshi hisoblanadi. Bundan tashqari,

o'quvchilarni haqiqatda bezovta qiluvchi muammolar haqida so'z borganda tasnabbus ularning o'zidan chiqqanda, tanqidiy fikrlash yaxshiroq rivojlanadi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish oson ish emas. Bu ma'lum yosh davrida o'rgatish tugallanishi va unutilishi mumkin bo'lgan masala ham emas. Tanqidiy fikrlashga olib boradigan aniq-ravshan yo'llar yo'k. Biroq o'qitish shartlarining muayyan to'plami borki, uning yordamida tanqidiy fikrlashni tarbiyalash mumkin. Jumladan, quyidagi shartlar zarur.

1. Tanqidiy fikrlash tajribasini o'rttirishga vaqt va imkoniyat berish.
2. O'quvchilarga fikrlash imkoniyatini berish.
3. Turli g'oya va fikrlarni qabul qilish.
4. O'quv jarayonida o'quvchilarning faol qatnashishlariga imkon berish.
5. O'quvchilarni ularning ustidan hech kim kulmasligiga ishonitirish.
6. Har bir o'quvchini u tanqidiy mulohaza yuritishga qodir ekanligiga ishonitirish.
7. Tanqidiy fikrlash paydo bo'lishini qadrlash.

Shu bilan birga, o'quvchilar:

1. O'z-o'ziga ishonchni rivojlantirib, o'z g'oya va fikrlarining qimmatini tushunishlari kerak.
2. Ta'lim jarayonida faol qatnashishlari lozim.
3. Turli fikrlarni hurmat bilan eshtitishlari kerak.
4. O'z mulohazalarini shakllantirishga tayyor bo'lishlari yoki undan o'zlarini tiyishlari lozim.

Tanqidiy fikrlashning elementlari quyidagilardan iborat:

- tanqidiy fikrlash – bu mustaqil fikrlashdir;
- axborot – tanqidiy fikrlashning boshlanishidir,
- tanqidiy fikrlash savolning qo'yilishi va hal qilinishi zarur bo'lgan

muammoni aniqlashdan boshladi,

- tanqidiy fikrlash ishonchli dalillarga intiladi;
- tanqidiy fikrlash – ijtimoiy fikrlashdir.

*Birinchi*dan, tanqidiy fikrlash – bu mustaqil fikrlashdir.

Mashg'ulot tanqidiy fikrlash tamoyillari bo'yicha yaratilar ekan, har bir ishtirokchi boshqalarnikidan mustasno holda o'zining g'oyasi, baholashi va ishonchiga ega bo'ladi. Hech kim biz uchun tanqidiy fikrlab bermaydi. Biz faqat o'zimiz uchungina bunday fikrlay olamiz. Demak, fikrlash yakka tartibli xarakterga ega bo'lgandagina, uni tanqidiy fikrlash deb atash mumkin. O'quvchilar o'z aqli, fikrlashi va eng murakkab savollarga ham o'zlari javob topa olish erkinligiga ega bo'lishi kerak. Qanday fikrlash zarurligini har bir o'quvchi o'zi uchun o'zi hal qiladi. Shunday qilib, mustaqillik tanqidiy fikrlashning eng muhim jihatlardan biridir.

Ikkinchidan, axborot tanqidiy fikrlashning natijasi emas, balki uning boshlanishidir. Bilim odamni tanqidiy fikrlashga undovchi motiv bo'lib hisoblanadi. Ba'zan "bo'sh bosh bilan fikrlash qiyin", deb ham aytishadi. Murakkab fikrni yaratish uchun anchagina "xom ashyo" - dalillar, g'oyalar, matnlar, nazariyalar, ma'lumotlar, konsepsiyalarni qayta ishlash zarur.

Har qanday yoshda ham tanqidiy fikrlash mumkin: faqat o'quvchidagina emas, balki hatto birinchi sinf o'quvchilarida ham hayotiy tajriba va bilimlar mavjud bo'ladi. Bolalarning fikrlash qobiliyatlari o'qitish natijasida yanada takomillashib boradi. Hatto juda yosh bolalar ham tanqidiy fikrlash va butunlay mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega. Aynan tanqidiy fikrlash tufayli odatdagi bilish jarayoni alohidalik va anglashuvchanlik, uzviylik va samaradorlik kasb etadi.

Uchinchidan, tanqidiy fikrlash, savolning qo'yilishi va hal qilinishi zarur bo'lgan muammoni aniqlashdan boshlanadi. Insoniyat o'z tabiatiga ko'ra qiziquvchandir. Biz biron-bir yangilikni sezar ekanmiz, albatta uning mohiyatini bilishni xohlaymiz. Qandaydir tarixiy obidani ko'rar ekanmiz, bizda uning ichkarisiga kirish istagi paydo bo'ladi. "Barcha hayvonot olamida,- deb yozadi kimyogar va faylasuf Mikael Poloniy,- uning eng sodda shakli bo'lgan chuvalchangdan, ehtimol hatto amyobadan boshlab, biz adabiy ehtiyotkorlik harakatini, ehtiyojni bevosita qondirishga bog'liq bo'lmagan izlanuvchanlik faoliyatini: har qanday jonli mavjudotni o'z atrofini aql-zakovat bilan nazorat qilishga intilishini kuzatamiz". Qiziquvchanlik har qanday tirik mavjudotning

ajralmas xususiyatidir. Bu xususiyat yosh bolalarda ayniqsa quchli bo'ladi. Biroq, har qanday bosqichdagi haqiqiy bilish jarayoni o'quvchining muammoni hal qilishi, o'zining shaxsiy qiziqishlari va ehtiyojlaridan paydo bo'lgan savollarga javob izlashi bilan belgilanadi.

Amerikalik faylasuf va pedagog J.Dyuining aytishicha, agar o'quvchilar muayyan muammo bilan shug'ullana boshlasalargina, ularda tanqidiy fikrlash paydo bo'ladi. "O'quv jarayonining boshlang'ich nuqtasi hisoblangan, biror vaziyat yoki hodisaga tegishli bo'lgan eng muhim savol bu hodisa qanday muammoni vujudga keltirishini anglatadigan savoldir. Faqatgina muayyan muammo bilan kurashib, murakkab vaziyatdan chiqish uchun o'zining shaxsiy yo'lini izlagandagina, o'quvchi haqiqatan ham fikrlaydi"

Bundan xulosa qilish mumkin, o'qituvchi darsga tayyorgarlik ko'rar ekan, o'quvchilar to'qnashishi mumkin bo'lgan muammolar doirasini aniqlashi, so'ngra esa, o'quvchilarni bu muammolarni o'zlari mustaqil ravishda shakllantirishlariga tayyorlashi zarur. Tanqidiy fikrlash tufayli o'qitish aniq maqsadga yo'nalgan, mazmunli faoliyatga aylanadi hamda bu faoliyat davomida o'quvchilar haqiqiy aqliy ish bajarib, haqiqiy hayotiy muammolarni hal qiladilar. Ular dalillar to'plab, matnlarni tahlil qilib, teng kuchli nuqtai-nazarlarni taqqoslab hamda jamoa imkoniyatlaridan foydalanib, o'zlarini qiziqitirgan savollarga javob izlaydilar va uni topadilar.

To'rtinchidan, tanqidiy fikrlash ishonchli dalillarga intiladi. Tanqidiy fikrlovchi kishi muammoning o'z shaxsiy echimini topadi va bu qarorni oqilona, asosli dalillar bilan mustahkamlaydi. U boshqa qarorlar bo'lishi mumkinligini ham tan oladi, lekin o'zi tanlagan qaror boshqalarga nisbatan eng mantiqiy va oqilona ekanligini isbotlashga harakat qiladi.

Har qanday ishonchli dalil uch asosiy qismdan iborat bo'ladi. Tasdiqlash – dalil markazi, uning mazmuni bo'lib hisoblanadi (ba'zan u tezis, asosiy g'oya yoki qoida deb yuritiladi). Tasdiqlash bir necha dalillar bilan mustahkamlanadi. Dalillarning har biri o'z navbatida isbotlar bilan mustahkamlanadi. Statistik ma'lumotlar, matn parchasi, shaxsiy tajriba, umuman olganda, ushbu ishonchli

dalillarni isbotlashga yordam beruvchi va muhokamalarining boshqa ishtirokchilari tomonidan tan olinishi mumkin bo'lgan barcha g'oyalardan isbotlovchi sifatida foydalanish mumkin. Ishonchli dalillarning yuqorida qayd qilingan barcha qismlari tasdiq, dalil va isbotlash negizida, uning to'rtinchi qismi bo'lgan asos turadi. Asos - bu qandaydir yo'naltiruvchi hisobning boshlang'ich nuqtasi bo'lib, u notiq uchun ham, yoki yozuvchi va uning muxlislari uchun ham umumiy bo'ladi va u barcha ishonchli dalillar uchun asos bo'lib hisoblanadi.

Ishonchli dalillar, unga qarama-qarshi dalillarni mavjud bo'lishi, yoki ularni oshirib ko'rsatilishi, yoki qabul qilinishi mumkinligini ham hisobga olgandagina yutadi. Boshqacha nuqtai-nazarlarning tan olinishi ishonchli dalillarning ta'sir kuchini yanada oshiradi. O'ta ta'sirchan dalillar bilan qurollangan tanqidiy fikrlovchi kishi, hatto katta obro'ga ega bo'lgan fikrga ham qarshi tura oladi, amaliyotda bunday kishining fikrini o'zgartirish mumkin emas.

Beshinchidan, tanqidiy fikrlash -- ijtimoiy bo'lib ham hisoblanadi (har bir inson ijtimoiy organizmdir). Har qanday fikr, agar u boshqalar bilan o'rtoqlashilgandagina o'tkirlashadi yoki faylasuf Xanna Arendt yozganidek: "kimningdir huzurimda bo'lishi, meni barkamollikka erishtiradi". Bahslashuvda, o'qiganimizda, muhokamada ishtirok etganimizda, e'tiroz bildirganimizda, boshqalar bilan fikr almashganimizda biz o'z nuqtai-nazarimizni aniqlashtiramiz va uni chuqurlashtiramiz. SHuning uchun ham tanqidiy fikrlash yo'nalishida ishlayotgan pedagoglar o'z mashg'ulotlarida ijtisodiy yoki guruhlarda ishlashning turli shakllaridan foydalanishga, bunda debat va munozaralardan samarali foydalanishga hamda o'quvchilar yozma ishlarini namoyish qilishning turli ko'rinishlaridan foydalanishga intiladilar. Umuman olganda, har qanday tanqidiy fikrlovchi biron-bir jamoa bilan ishlaydi va faqat o'z shaxsini konstruksiyalashga nisbatan anchagina keng ma'nodagi vazifalarni hal qiladi.

Shuning uchun ham tanqidiy fikrlash yo'nalishida ishlaydigan o'qituvchi: vazminlik, boshqalarni eshitishga o'rganish, o'z fikriga javobgarlik kabi o'zaro samarali fikr almashish uchun zarur bo'lgan sifatlarini shakllantirishga ko'proq

e'tibor beradi. SHunday qilib, bu o'qituvchilar o'quv jarayonini auditoriyadan tashqarida kechayotgan haqiqiy hayotga yaqinlashtirishga erishadilar.

Tanqidiy fikrlash yozma ishda yaqqolroq namoyon bo'ladi. YOzuvda fikrlash jarayonini kuzatish mumkin bo'ladi va bu o'qituvchi uchun ham qulaylik yaratadi. Yozayotgan o'quvchi doimo faol bo'ladi. U doim mustaqil fikrlaydi va bunda u o'zida mavjud bo'lgan barcha bilimlardan foydalanadi. U o'z fikrini mustahkamlash uchun etarli darajadagi ishonchli dalillarni qatorlashtirib tashlaydi. Bundan tashqari u o'z tabiati jihatidan ijtimoiy xarakterga ega bo'ladi. Chunki xat yozuvchi, uni o'qiydiganga mo'ljallab yozadi. O'quvchi uchun eng qimmatlisi – o'qituvchining uning ishiga qiziqishi va unga hurmat bilan qarashi, o'z fikrlari to'g'risida kursdoshlari, boshqa o'qituvchilar, ota-onalar va hatto notanish kishilar bilan o'riqlashish imkoniyatiga ega bo'lganligidir. Shuning uchun yozishni tanqidiy fikrlashning eng muhim vositasi deb hisoblash mumkin.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bosqichlari. Tanqidiy fikrlash asoslari uch bosqich (faza)dan iborat bo'ladi, bular: chaqiriq (da'vat), anglash, fikrlash (mulohaza) bosqichlaridir.

Tanqidiy fikrlash "chaqiriq" deb ataladigan bosqichdan boshlanadi, uning davomida o'quvchilarning qiziqishi uyg'onadi, zarur savollar tug'iladi va bunday bilimlarni olish uchun sabablar shakllanadi. SHundan keyin ma'noni anglash bosqichi keladi, uning davomida o'quvchilar izlash uchun rag'bat oladilar, ba'zi hoilarda bunga o'rganadilar ham. Fikrlash bosqichi kulminatsiya bo'lib hisoblanadi, uning davomida o'quvchilardan o'z bilimlarini umumlashtirish, bilib olgan narsalarni bungacha bilgan narsalari bilan taqqoslash, ularning savollarga javoblarni qay darajada olganiga qarab baholash (va zaruratga qarab yangi savollarni shakllantirish), bilgan narsalarini yanada katta muammolarga qo'llash, bilib olgan narsalarini munozara qilish va himoya qilish kabilar iltimos qilinadi.

(Chaqiriq bosqichining ahamiyati shundan iboratki, unda yangi bilimlar, o'zi mustaqil tanlagan maqsad uchun intilish anchagina kuchli bo'ladi. Chaqiriq bosqichida faoliyatning bir nechta bilim beruvchi muhim turlari amalga oshiriladi. Birinchidan, o'rganuvchi mazkur mavzu to'g'risida bilganlarini tiklashda faol

ishtirok etadi. Bu esa uni o'z bilimlarini tahlil qilishga va tez orada batafsil ko'rib chiqiladigan mavzu haqida o'ylashni boshlashga majbur etadi. Boshqa ikkita bosqich tushuntirilganidan keyin dastlabki harakatning ahamiyati ravshanroq bo'ladi.

O'quvchilarni bilganlari to'g'risida o'ylashlariga ko'maklashish, qiziqish uyg'otish amalga oshadi. O'quvchilar yangi bilimlar qo'shilishi mumkin bo'lgan o'z bilimlarining darajasini aniqlaydi. Agar bilim odam bilgan va tushunganlar kontekstida olingan bo'lsa, puxta bo'ladi. Agar axborot o'quvchiga oldingi bilimlar bilan bog'lanmasdan berilsa, u tez yo'qolib ketadi.

Ta'lim jarayoni – yangilarni ma'lum bo'lganlar bilan bog'lash jarayonidir. O'quvchining yangi tasavvurlari ilgari bilimlari va tasavvurlari asosida quriladi. O'quvchilarga ilgari bilim va tasavvurlarini tiklashga yordam berib, yangi axborotlarni uzoq muddatga tushunish uchun keng asoslar yaratish mumkin.

Chaqiriq bosqichining ikkinchi maqsadi – o'rganayotganlarni faollashtirishdan iboratdir. Ta'lim – intilish talab etadigan faoliyat turidir.

O'quvchilar yangi axborotni ongli, puxta tushunishlari va yangi axborotga tanqidiy yondashishlari uchun ta'lim jarayonida faol qatnashishlari kerak. O'quvchi belgilangan maqsad asosida o'ylab, fikrlarini o'z so'zlari bilan ifodalash orqali faollashadi. Bilimlarni namoyish qilish (o'ziga va sherigiga) og'zaki yoki yozma nutq yordamida, faol fikrlash orqali sodir bo'ladi. Shunday qilib, ilgari olingan bilimlar anglash darajasiga olib chiqiladi. Endi ular yangi bilimlarni o'zlashtirish uchun negiz bo'lishi mumkin. Bu esa o'quvchilarga yangi axborotni avval bilganlari bilan samarali bog'lashga imkoniyat beradi, chunki chunki tushunish uchun kontekst paydo bo'ldi.

Chaqiriq bosqichining uchinchi maqsadi – bunda taklif etilgan mavzuni ko'rib chiqishga qiziqish tug'diriladi va maqsad aniqlanadi. Qiziqish va maqsadning bo'lishi o'quvchilarning faolligini yanada oshiradi. Maqsadni aniqlash ta'limda eng muhimdir.

Maqsad ikki xil bo'ladi: o'qituvchi tomonidan yoki taklif etilgan matnda qo'yilgan maqsad va o'quvchi mustaqil ravishda tanlab olgan maqsad. Mustaqil

ravishda tanlangan maqsadlar, tashqaridan majburiy kiritilgan maqsadlardan kuchliroq bo'ladi. Shaxsiy qiziqish shaxsiy maqsadni belgilaydi. Agar barqaror qiziqish bo'lmasa, o'quv faoliyatining motivatsiyasi pasayadi. Umuman olganda o'quvchi o'z savollariga javob olishi orqali haqiqiy tushunishga erishadi.

Anglash bosqichining ahamiyati Anglash fazasida yangi axborot da'vat fazasida faollashtirilgan axborot bilan bog'lanadi.

Bu bosqichning asosiy vazifasi, birinchidan, chaqiriq bosqichida yaratilgan qiziqish va harakatlanish inersiyasini, faollikni qo'llab-qo'vvatlashdan iborat. Ikkinchi muhim vazifasi o'quvchilarda o'z tushunishini kuzatishga doir intilishlarini qo'llashdan iboratdir. Sub'ektning ichki jarayonlari va holatlarini o'zi tomonidan bilib borishi refleksiya (ba'zan meta-bilish) deb ataladi.

Refleksiya (lotincha reflexio- orqaga qaytish) falsafiy tushuncha bo'lib, u individ ongida sodir bo'layotgan o'zgarishlar haqida o'zining mulohaza yuritishini anglatadi. Refleksiya- bu sub'ektning faqatgina o'zini-o'zi tushunishi bo'libgina qolmay, balki u "refleksiyalanuvchi"ni, uning shaxkiy xususiyatlari, ta'sirga javob berishining ifodalanganligi va bilishga oid tasavvurlarning oydinlashtirilishi va boshqalar tomonidan tushunilishini ham anglatadi.

Fazaning eng muhim vazifasi esa, yangi o'quv materialining tushunilishiga erishishdan iboratdir. Faol o'quvchilar xabarni eshitib, odatda savol beradilar yoki tushunmaganlarini keyinchalik aniqlash uchun yozib qo'yadilar. Sust o'quvchilar esa bunday qilmaydilar, ular vujudga kelgan chalkashliklar, anglashilmovchiliklar haqida yoki nimanidir tushunmay qolganlarini o'ylab ham ko'rmaydilar.

O'quvchilar o'z tushunishlarini kuzatganda, yangi axborotni o'zlaridagi tasavvurlar bilan solishtiradilar, ongli ravishda yangilarni avval ma'lum bo'lganlari bilan bog'laydilar. Ular yangi tushunishni yaratish uchun eski va yangi bilimlar orasida "ko'prik"lar quradilar.

Fikrlash (mulohaza qilish) bosqichining ahamiyati. Bu fazada bilimlar mustahkamlanadi va o'rganilayotgan masala bo'yicha oldingi fazalarga nisbatan boshqacha (to'laroq) tasavvur shakllanadi va "o'qiganlik"ning ortishiga olib keladi. O'quvchi o'z o'quv maqsadiga erishgandagina bunday o'zgarishlar sodir bo'lishi

mumkin. SHunday qilib, bu fazada o'quvchini o'qiganlikning pastroq darajasidan uning yuqoriroq darajasiga o'tkazish sodir bo'ladi. Bu o'quvchining yangi g'oya va axborotlarni o'z so'zi bilan ifodalay olishida aks etadi. O'quvchilar o'zlariga ko'proq yoqqan narsani yaxshiroq eslab qoladilar.

Fikrlash bosqichida bir nechta muhim maqsadlarga erishish rejalashtiriladi. Birinchi navbatda, o'quvchilar yangi fikr va axborotlarni o'z so'zlari bilan ifodalashga harakat qilib ko'rishlari kerak. *Agar sizga eslab qolish kerak bo'lsa – unutasiz. Agar sizga tushunish kerak bo'lsa – eslab qolasiz.*

Ta'lim natijalarining qancha uzoq muddatga saqlanishi hamda tushunish darajasi turli odamlarda har xildir. Tushunganlarni o'z so'zlari bilan ifodalab, qayta tuzganda shaxsiy anglangan kontekst yuzaga keladi.

Fikrlash bosqichining ikkinchi maqsadi o'quvchilar o'rtasida fikrlar bilan jonli almashuv hisoblanadi, bu ularga o'z so'z boyligini kengaytirishga hamda boshqa o'quvchilarning tasavvurlari bilan tanishishga imkon beradi.

O'zgaruvchan tanqidiy fikrlash turli fikrlar rag'batlantiriladigan muhitda kuchayadi. Shunda o'quvchilar ulami hisobga olib, o'z tasavvurlarini qurishlari mumkin.

Tanqidiy fikrlashning asoslari o'qituvchiga shunday sharoitlar yaratadiki, natijada u quyidagilarga erishadi:

- o'quvchilarning fikrlashini faollashtiradi;
- ta'lim (o'quvchilar) maqsadini ajratadi;
- faol munozaralarga imkoniyat yaratadi;
- o'qishga qiziqishni oshiradi;
- faol o'quv faoliyatini ta'minlaydi;
- o'zgarishlarni rag'batlantiradi;
- fikr yuritishni rag'batlantiradi;
- o'quvchilarga turli xil fikrlarni tinglashga imkoniyat beradi;
- o'quvchilarga o'z savollarini berishda yordam beradi;
- o'quvchiga o'z-o'zini ro'yobga chiqarishga imkon beradi;
- o'quvchilar tomonidan axborotlar qayta ishlanishini ta'minlaydi;

- o'quvchilarda tanqidiy fikrlashga imkoniyat yaratadi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish strategiyalari. *“Chalkashtirilgan mantiqiy zanjirlar ketma-ketligi” strategiyasi.* Masalan, “Ta’lim metodlari” mavzusi bo’yicha amaliy mashg’ulot o’tkazilayapti, deylik. Dastlab o’qituvchi doskaga ta’lim metodlarni chalkashtirilgan holda yozib qo’yadi. So’ngra, ulardan mazkur metodlarni qaysi guruha kirishiga qarab, og’zaki, ko’rgazmali va amaliy metodlarga tasniflashni taklif etadi.

1. Mashq
2. Hikoya
3. Videometod
4. Munozara
5. Didaktik o’yinlar
6. Laboratoriya metodi
7. Suhbat
8. Tushuntirish
9. Ma’ruza
10. Kitob bilan ishlash
11. Illyustratsiya
12. Demonstratsiya

“Chalkashtirilgan mantiqiy zanjirlar ketma-ketligi”ni bajarish namunasi:

Og’zaki	Ko’rgazmali	Amaliy
2,4,7,8,9	3,10,11,12	1,5,6

Erkin yozish. O’quvchilarga besh daqiqa ichida “Pedagogik odob” mavzusi bo’yicha o’z xayollariga kelgan barcha narsalarni to’xtamasdan yozishni taklif qilish mumkin. Besh daqiqa tugaganida (eslatma, besh daqiqa tugadi deb e’lon qiling va ishni tugallash uchun yana bir daqiqa vaqt bering, zero qiziqarli fikrlar odatda tang vaziyatlarda tug’iladi) ularga o’z yozganlarini sheriklariga o’qib berishni taklif etish mumkin.

Mazkur bosqichda o'qituvchining ixtiyorida ko'p imkoniyatlar bo'ladi. Masalan, juftliklarga o'z fikrlarini butun guruh bilan o'rtoqlashishni taklif etish va guruhiiy-aqliy hujum vaziyatini yaratish mumkin.

O'qitish bo'yicha qo'llanma. Bunday ishlanmalar o'quvchilarning tadqiq etish faoliyatini ular matnni mustaqil o'qish topshirig'ini olishganida yo'naltirishga yordam beradi. Quyida e'tiborimizni, yalpi o'qish paytida, savollar yozilgan varaq tufayli, o'quvchilarning e'tiborini "O'quv maqsadlarini oydinlashtirish" to'g'risidagi matn ichida sochilgan muayyan detallarga jalb etilganiga qaratamiz. Undan avval materialni o'zlashtirish uchun o'qitish bo'yicha qo'llanma quyidagi hollarda yaxshi ko'makchi ekanligini eslatib o'tish lozim.

1) o'quvchi'larga o'zlarining kuzatishi ehtimoldan uzoq bo'lgan fikrning ancha nozik harakatini sezishda yordam beradi.

2) ishning hamma bosqichlarida yuqori tartibdagi fikrlashni rag'batlantiradi;

3) munozara yoki yozma ish uchun asos bo'lib xizmat qiladi, ya'ni o'quvchi o'z qobig'iga o'rilib qolmaydi.

---

1. O'quv maqsadlarini oydinlashtirish deganda nimani tushunasiz?

2. Ta'lim maqsadlarini qay tarzda belgilash kutilgan natijaga erishishga imkon beradi, deb hisoblaysiz?

1) ta'lim mazmuniga binoan belgilash; 2) o'qituvchi faoliyati orqali aniqlash; 3) o'quvchi shaxsining ruhiy, aqliy, axloqiy, estetik jarayonlari shaklida ifodalash; 4) o'quvchining o'quv-bilish faoliyati orqali qo'yish.

3. Ta'lim maqsadi o'quvchining harakatlarida aks etgan o'qish-o'qitish natijalari orqali ifodalanishi kerak, degan fikrga qanday qaraysiz?

Bir necha manbalardan foydalanib ma'ruza tayyorlash. O'quvchilar odatda seminar mashg'ulotlarida javob berish uchun ma'ruzalar tayyorlashadi. Buning uchun o'quvchilarga ma'ruzalar tayyorlash yo'llari va imkoniyatlarini o'rgatish lozim. Ana shunday imkoniyatlardan biri - bu bir necha manbalardan foydalanib ma'ruza tayyorlash hisoblanadi. Mazkur ma'ruza jadval holatida tayyorlanib, o'quvchiga

javob berish uchun tayanch signal vazifasini bajaradi. Buning uchun o'quvchi besh ustundan va materialning hajmiga qarab bir necha ustundan iborat oddiy jadval tuzadi. Yuqoridagi qatordagi ustunlarda axborotning turli manbalari nomini ko'rsatishadi: darsliklar, jurnal maqolalari, internet materiallari, intervyular.

Chap tomondan birinchi katakning har bir qatoriga o'quvchi mavzuga tegishli yoki javob olinishi zarur bo'lgan savolni yozadi:

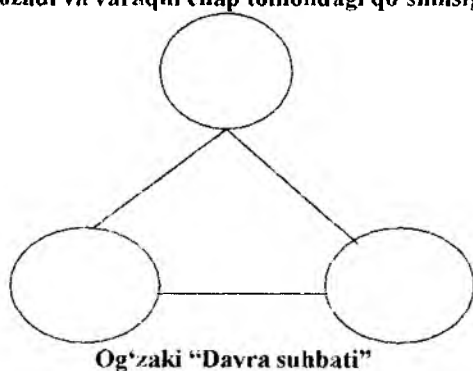
Savollar	Darslik	Jurnal maqolalari	Internet materiallari	Intervyu
Muzliklar qayerda joylashgan?				
Muzliklar qanday shakllanadi?				
Muzliklar qanday pastga tushadi?				
Dunyo muzliklarida qancha toza suv bor?				
Muzlik davrida muzlarning siljishi qanday ta'sir ko'rsatgan?				
Nima uchun muzliklarga oftob tushganda ko'kimtir rangga kiradi?				
Muzliklar necha yoshda?				

Yozma va og'zaki "davra suhbatlari". Yozma "Davra suhbatlari" – bu birgalikdagi o'qitish metodi bo'lib, bunda qog'oz va ruchka doimo aylana bo'ylab, o'yin ishtirokchilarining kichik guruhi orasida uzatib turiladi. Misol uchun, sheriklardan bir qandaydir g'oyani yozib, keyin varaqni chap tomonidagi sherigiga uzatadi. U o'sha g'oyaga o'zining qandaydir mulohazalarini qo'shadi va varaqni keyingi kishiga uzatadi. Ushbu rusum-qoidaning boshqa variantida har bir ishtirokchi yozuvini

o'zining rangi bilan yozadi. Bu umumiy fikrni shakllantirishda qo'shilgan hissani ko'rinarli darajada ko'rsatib turadi va o'qituvchiga tushunishga va har birining ishtirokini qayd qilishga yordam beradi.

Og'zaki "Davra suhbat" - bu birgalikda o'qitish metodi bo'lib, oldingisiga o'xshaydi, faqat u og'zaki shaklda o'tkaziladi. Har bir ishtirokchi navbati bilan oldingi odam aytgan fikrni ilg'ab oladi va rivojlantiradi.

Yozma "Davra suhbat"
(Har kim yozadi va varaqni chap tomondagi qo'shnisiga uzatadi)

(Har kim o'z fikrini aytadi va so'zni chap tomondagi qo'shnisiga beradi)
Konseptual jadval. Uchta va undan ko'p jihatlar yoki savollarni taqqoslash taqozo etilganida ushbu metod, ayniqsa foydali bo'ladi. Jadval quyidagicha tuziladi. vertikal bo'yicha taqqoslanadigan narsalar, gorizontal bo'yicha esa, ushbu taqqoslash bajariladigan xususiyat va xossalar joylashtiriladi.

Masalan, kenseptual jadval orqali Hindistondagi tabaqalarni taqqoslab ko'rsatish mumkin.

Tabaqalar	Qaysi ekanligi	guruh vakili	Tabaqasining barqarorligi	Turmush tarzi darajasi
Brahmanlar				
Kshatriylar				
Vayshilar				
Shudralar				

T-chizma. T-chizma munozara vaqtida qo'shaloq javoblar (ha/yo'q, tarafdor/qarshi) yoki taqqoslash-zid javoblarni yozish uchun universal grafik organayzer hisoblanadi. Masalan "Axloqiy tarbiya" matnini "ijobiy va salbiy" tamoyiliga asoslanib o'qilganidan so'ng, bir juft o'quvchi quyida keltirilganidek, T-chizmani tuzishi va besh daqiqadan keyin, chizmaning chap tomonida axloqiy madaniyatni shakllantirishga ta'sir ko'rsatuvchi ijobiy omillarni yozishi mumkin. So'ngra besh daqiqa mobaynida ular iloji boricha axloqiy madaniyatni shakllantirishga ta'sir ko'rsatuvchi salbiy omillarni keltirishlari kerak. Ana shu vaqt oxirida ular yana besh daqiqa mobaynida o'z T-chizmalarini boshqa juftlik chizmalari bilan taqqoslashlari mumkin.

Axloqiy madaniyatni shakllantirishga ta'sir ko'rsatuvchi ijobiy omillar	Axloqiy madaniyatni shakllantirishga ta'sir ko'rsatuvchi salbiy omillar

Tushunchalar asosida matn tuzish. "Tushunchalar asosida matn tuzish" metodi bilish-izlanish turidagi mustaqil ishlar sirasiga kirib, bu ish turli xil mantiqiy amallarni talab etadi: tahlil qilish va umumlashtirish, dalil va hodisalarni qiyoslash, ulardagi musharaklik va farqli tomonlarni aniqlash, asosiy va ikkinchi darajali belgilarni ajratish, sabab-oqibat aloqalarini ochib berish va hokazo. Odatda o'quvchilar noma'lum hodisalar, yangi materiallarga duch keladilar, yangi bilimlarni egallash va o'quv muammosini hal qilish yo'llarini izlab topishni talab etadigan muammoli vaziyat paydo bo'ladi.

Mazkur metodni qo'llash tartibi:

Masalan, "Sharq mutafakkirlari" mavzusi bo'yicha:

1) Xorazm, Bog'dod akademiyasi, rasadxona, o'nlik tizim, to'rt amal, algoritim, algebra;

2) sakkizta asar, "Samoviy jismlarning harakati va yulduzlar ilmi", astronomiyadan qo'llanma;

3) Forob, Damashq, Misr, 160dan ortiq asar;

4) Kat shahri, Ma'mun akademiyasi, xorijiy tillar, 200ga yaqin ilmiy asar, globus, "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar", "Hindiston", G'azna.

O'n minutlik esse. Esse – bu muallifning individual nuqtai nazarini ifoda etish shakli bo'lib, biror narsa-hodisa yoki jarayon haqidagi umumiy yoki dastlabki dunyoqarashni o'z ichiga oladi.

O'n minutlik essenini yozish qoidalari ("Mening idealimdagi pedagog" mavzusida):

1. Taklif etilgan mavzuga doir so'zlar hajmi 500 tadan 1000 tagacha bo'lishi mumkin.

2. "Pedagog deganda ko'z oldinga ... keladi", "Mening fikrimga ko'ra pedagog ... bo'lishi kerak", "Zamonaviy pedagog ... kabi sifatlarga ega bo'lishi kerak" kabi jumalalardan foydalaning

3. O'zingiz havas qilgan, siz uchun ideal bo'lgan ustozlaringizdan biri misolida orzuvingizdagi pedagog timsolini gavdalanitiring.

3.6. Modulli o'qitish texnologiyasi

Modulli o'qitishning tavsifi va o'ziga xosliklari. Modulli o'qitish XX asming 60-yillarida paydo bo'ldi va ingliz tilli mamlakatlarda tez tarqaldi. Modulli o'qitish nazariyasida modul tushunchasi qandaydir bir tizimining aniq funksional vazifasini bajaradigan (yukini ko'taradigan) mustaqil biror bir qismini bildiradi.

Pedagogik tadqiqotlarda modul tushunchasiga quyidagicha ta'riflar berilgan:

Modul – yuqori darajadagi yaxlitlik tizimida o'quv mazmuni va uni o'zlashtirish texnologiyasini birlashtiruvchi maqsadli funksional tarmoq (A.S.Kalidbekova).

Modul – bu o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini majburiy tarzda nazorat qiluvchi o'quv materialining mantiqiy tugallangan qismi (L.D.Stolyarenko).

Modul – bu bilimlarni nazorat qilish bilan hamohanglashgan, qandaydir mantiqiy yaxlitlik va tugallanganlikka ega o'quv axborotidagi mantiqiy belgilangan qism (N.M.Egamberdieva).

Modul deganda, ma'lum o'quv predmeti bo'yicha aniq maqsadni ko'zda tutib, ob'ektlarning muhim jihatlarini mantiqan tugal va mukammal holda yorituvchi o'quv materialining didaktik birligini tushunamiz (B.S Nuriddinov).

Modulli o'qitish – bu bilimlarni nazorat qilish bilan hamohanglashgan, qandaydir mantiqiy yaxlitlik va tugallanganlikka ega o'quv axborotlariga tayangan holda, bilimlarning to'liq va samarali o'zlashtirishiga yo'naltirilgan jarayon.

Ta'limiy modul – unga tegishli metodik materiallar bilan birgalikdagi o'quv kursining mazmunli qismi.

O'quv moduli – har bir o'quv topshiriqlarini bajarish vaqti, nazorat va hisobga olish usullari, o'quv materiallari (paragraf, mavzu, bo'lim, fan, integrallashgan kurs)ni o'rganish bo'yicha ko'rsatmalar. Ko'proq oddiy va o'ziga xos tarzda o'quv moduli uni o'rganishning ko'proq oqilona shakl va metodlari bilan birgalikda odatiy o'quv dasturlari mavzu(bo'lim)larini aks ettiradi.

Modulli o'qitishning mohiyati shundani iboratki, o'quvchi o'ziga taqdim etilgan individual o'quv dasturi asosida mustaqil ish olib boradi. Bu o'quv dasturida xarakatlarning rejası, axborotlar blogi, o'qitish natijalariga erishish bo'yicha metodik tavsiyanomalar bo'lishi kerak. O'qituvchi bu sharoitda nazorat qilishi, maslahat berish, axborotlarni o'zlashtirish bo'yicha xarakatlarni muvafiq-lashtirish vazifalarini bajaradi.

Modulli o'qitishning umumiy yo'nalishi, uning maqsadi, mazmuni va tashkil etish metodikasi qo'yidagi tamoyillariga asoslanadi:

- 1) modullilik – o'qitish mazmunidan alohida elementlarini bo'lib olish,
- 2) tadrıjiylik -- bilimlarning amaliy yo'naltirilganligi va jadal o'zlashtirilishiga erishish,
- 3) moslashuvchanlik – ta'lim mazmunini va unga erishi yo'llarini ta'lim oluvchining individual ehtiyojiga qarab moslashtirish,
- 4) metodik maslahatning xar tomonlamaligi – ta'lim oluvchining bilish faoliyatida va pedagogik faoliyatda professionallikni ta'minlash,
- 5) interfaollik – ta'lim oluvchi va pedagog o'rtasida ishchan xamkorlikni ta'minlash.

Modul mazmuni invariantlilik vositasida faoliyatli tashkil etish va axborot almashuvini amalga oshirishga imkon beradi. U insonda o'sha vaqtning o'zida yuzaga kelgan ehtiyojlarni qondirishni kafolatlaydi, yangi yo'nalishda yuzaga keluvchi qiziqishlarni aniqlaydi. Modulning asosiy ahamiyati tomoni -- inson ongi, fikrlashini rivojlantirishidir.

Maqsadga yo'naltirilganligi

- maslahatli-muvofiqlashtirish yordamida o'qituvchini to'liq axborot berish vazifasidan ozod etish;

- o'qituvchi va o'quvchilarning ta'limning qulay yo'llarini birgalikda tanlab olishlari uchun sharoit yaratish;

- mustaqil o'rganish, o'z-o'ziga ta'lim berish ko'nikmalarini shakllantirish;

- o'quvchilarning refleksiv qobiliyatlarini shakllantirish;

- ta'lim oluvchilar uchun moslashuvchan rivojlantiruvchi ta'lim muhitini yaratish;

- tanqidiy fikrlashini shakllantirish;

- bilimlarni umumlashtirish;

- yaxlitlikda dunyoni idrok etish va voqea-hodisalarni qamrab olishni shakllantirish;

- tizimli ravishda bilimlarga ehtiyojni rivojlantirish;

- bilish va his etishning assosiativ mexanizmlarini boyitish.

Konseptual qoidalar:

- o'quv faoliyatini algoritmiashtirish;

- modullilik tamoyili -- ta'lim mazmunini alohida tugallangan qismlarga joylashtirish;

- bilish barcha bosqichlarining o'zaro uyg'unligi va tugallanganligi;

- nazariy materiallarni bloklarga birlashtirish;

- differensiallashtirish va individuallashtirish tamoyili;

- faoliyatli yondashuv: faoliyatning barcha tarkibiy qismlari (maqsad qo'yish, rejalashtirish, tashkil etish, ishchi jarayon, nazorat va natijalarni baholash)ni amalga oshirish;

- sinergetik yondashuv: o'quvchilarning o'z-o'zini erkin namoyon etishi va rivojlantirishi;

- tizimli yondashuv: o'quv materiallarini ketma-ketlik, uzviylik va uzluksizligini ta'minlash;

- o'qituvchining o'quvchilar bilan hamkorligi tamoyili;

- modulda o'quv materialini uzatishning deduktiv mantiqi: butun umumlikdan umumiylik va alohidalikka o'tish;

- ilgari lab boruvchi nazariy materiallarni o'rganish;

- o'quv axborotlarini jipslashtirish (umumlashtirish, yiriklashtirish, tizimlashtirish, umumiyashtirish);

- moslashuvchanlik – shaxsiy munosabatini ifoda etish va ijtimoiy-pedagogik shart-sharoit bilan bog'liq o'zgarishlariga tezlikda moslasha olish qobiliyati;

- dastur bo'yicha jadallashuvning individual sur'atini tanlab olish va o'z-o'zini yo'naltira olishi.

- anglangan istiqbolli yo'naltirishgan tamoyili.

Tashkil etish va o'rganish tamoyillari.

Modulni shakllantirish uchun asosning mavjud bo'lishi fan bo'yicha ishchi dasturni tuzishga inkon beradi

Fanning asosiy mazmuni tushunchasi o'quv moduli tushunchasi bilan chambarchas bog'langan, ya'ni asosiy mazmunli bloklar tizimda mantiqiy bog'liqlikni aks ettiradi.

Asosiy tushunchalar zahirasi – tezaurus (o'quv fani mohiyatini tashkil etuvchi asosiy mazmunli birliklar, atamalar, tushunchalar, qonunlar)ga asoslanib, modul bo'yicha barcha turdagi ishlarni qamrab oluvchi savol va topshiriqlar tuzildi va modul o'rganilganidan so'ng nazorat (odatda test shaklida) o'tkazildi.

Modulni tashkil etishning asosiy nuqtasi fanning ichki mantiqini tashkil etdi.

O'quv kursini modulli tushuntirish asosida:

- mazmunli tizimlilik, ya'ni zaruriy va etarlicha hajmdagi bilimlarsiz yaxlit fanning o'zi ham, uning modullarining ham mavjud bo'lmashligi.

- kasbiy-bilishga doir ko'nikma va malakalarni shakllantirish algoritmini ta'minlovchi modulning bilish va o'quv-kasbiy qismlarining almashinib turishi;

- nazoratning tizimliliigi, egallangan malaka va kasbiy ko'nikmalarning uzatish, ta'lim oluvchilarning qobiliyatlarini shakllantirishga olib keluvchi har bir modulning mantiqiy tugallanishini talab etuvchi tizimlilik tamoyiliga mal qilindi.

Modulda ta'limning maqsadi, mazkur modulni o'rganish vazifalari va darajasi, ta'lim oluvchilar egallashi lozim bo'lgan ko'nikma va malakalar aniq belgilab beriladi. Modulli ta'limda hammasi oldindan dasturlashtiriladi: o'quv materialini o'rganishning ketma-ketligi, aсосiy tushunchalar, egallash lozim bo'lgan ko'nikma va malakalar, o'zlashtirish darajasi va o'zlashtirish sifatini nazorat qilish. Modullarning soni ham fanning o'ziga xosliklari, ham ta'limdagi nazoratning istalgan chastotalari bilan bog'liqlikda olinadi.

Modul o'quvchilarga dastlab umumiy faoliyatga kirishish, so'ng qismlar bo'yicha umumiy maqsadlar zonasida anglangan o'zaro harakatni ishlab chiqishga imkon beradi.

Modul tufayli o'quvchilar mazmunni o'zlashtiradi, qanday axborot va qanday maqsadda muhokama qilinayotganligini tushunib etadi, u nima "qabul qiladi" va nima uchun bu zarurligini anglab etadi. Modul doirasida o'quv axborotlarini tizimlashtirish pedagog va ta'lim oluvchilarning birgalikdagi faoliyatining shakl va turlari tadrijini ajratib olish va aniqlashni talab etadi.

Modul mazmunida axborotlarning to'liqligi, o'quv material bloklarining tugallanganligi aks etadi. Kurs:

- o'qituvchilar o'z kasbiy faoliyatini amalga oshirishi;
- o'quvchilarning o'quv tayyorgarligi uchun zarur mazmunli axborotlar, modullar yig'indisi sifatida tashkil etiladi.

Modul bilish va o'quv-kasbiy qismlardan iborat bo'ladi va quyidagi tarkibiy qismlardan tashkil topadi:

- aniq shakllantirilgan o'quv maqsadi (istiqbolli dastur);
- axborotlar jamg'armasi: ta'limiy dastur, matnlar ko'rinishidagi sof o'quv materiallari,

- materialni o'rganish bo'yicha metodik rahbarlik (maqsadga erishish).
- zaruriy ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha amaliy mashg'ulotlar.
- jihozlar, asbob-uskunalar, materiallar majmuasi.
- mazkur modulda quyilgan maqsadlar bilan mustahkam bog'liq bo'lgan tashhisli topshiriqlar.

Modulning o'zi kurs mazmunining uch darajasini ifoda etadi: to'liq, qisqartirilgan va chuqurlashtirilgan.

Modulli ta'lim nazariyasi va amaliyotida modulli birliklar sifatida quyidagi elementlar uyg'unlashadi:

- ta'lim oluvchilarning bilish faoliyatini boshqarish.
- o'quvchilarning mustaqil ishlari,
- o'rgatish;
- ta'limiy modulli birliklar aniq fanni o'zlashtirish sifatini ma'lum darajada oshiradigan psixologik, mantiqiy-metodologik tavsifdagi, o'quv faoliyatining o'zi haqidagi ba'zi bilimlarni ochib beradi

Modulli o'qitish texnologiyasining tasnifiy tavsifi:

Qo'llanilish darajasi va tavsifi: umumpedagogik

Falsafiy asosi: moslashuvchan.

Individning tuzilishi va sohasiga yo'nalganligi: 1) BKM (bilim, ko'nikma va malaka) + 2) AFU (aqliy faoliyat usullari).

Mazmuni va tuzilish tavsifi: tushunarli, moslashuvli-variantiv.

Ijtimoiy-pedagogik faoliyat turi: ta'limiy.

Qo'llaniladigan metod: muammoli.

Tashkil etish shakllari: variantiv, auditoriya va auditoriyadan tashqari, guruhli, individual.

Modulli o'qitish boshqa o'qitish tizimlaridan (an'anaviy, muammoli, individuallashtirilgan, jadallashtirilgan, tabaqalash-tirilgan, dasturlashgan, konsentrlashtirilgan) qo'yidagi *sifatlari* bilan farqlanadi:

1. O'qitish mazmuni tugallangan mustaqil informatsion bloklarda aks etadi. Ta'lim oluvchi uchun o'zlashtirish kerak bo'lgan o'quv mazmunining hajmi va uni

o'zlashtirish darajasi didaktik maqsad qilib belgilanadi. SHuningdek, xar bir ta'lim oluvchi qanday xarakatlanishi, kerakli o'quv materialini qanday topishi xaqida o'qituvchidan yozma maslahat oladi.

2. O'qituvchi va ta'lim oluvchi o'rtasida muloqat shakli o'zgarib, sub'ekt-sub'ektga asoslangan modul orqali muloqatda bo'ladi.

3. Ta'lim oluvchi maksimal darajada mustaqil ishlaydi, o'zining faoliyatini rejalashtirishni o'rganadi. Bu unga o'quv faoliyatida o'zini bilishga, qay darajada bilim egallashi kerakligini, bilim va malakalaridagi bo'shliqni aniqlashga imkon beradi. Albatta, o'qituvchi ham uning o'qish-bilish faoliyatiga boshchilik qiladi, bu modul orqali ancha engil amalga oshiriladi.

4. Bosmadan chiqqan tayyor modullar o'qituvchiga ba'zi bir ta'lim oluvchilarning ishini individuallashtirishga imkoniyat yaratadi. Individual maslahat berish, dozalashtirilgan individual yordam ko'rsatish muammosi bo'lmaydi.

Modulli o'qitishga o'tish uchun, eng avvalo, maqsadga erishishni ta'minlaydigan kompleksli didaktik maqsad va modullar yig'indisidan iborat modulli dastur ishlab chiqish kerak. Buning uchun o'qituvchi kursning asosiy ilmiy g'oyalari ajratib olishi kerak.

Masalan, pedagogika kursida qo'yidagi g'oyalar ajratib olinadi: pedagogika nazariyasi – pedagogikaning umumiy masalalari, ta'lim nazariyasi, ta'limning metodik asoslari, tarbiya nazariyasi, tarbiyaning metodik asoslari, ta'lim menejmenti, maxsus (korreksion) pedagogika asoslari. Keyin shu g'oyalar asosida o'quv mazmunini muayyan bloklarda tuzib chiqish kerak. Bundan so'ng kompleks didaktik maqsad shakllanadi. Maqsadga asoslanib xarakatlar rejası ishlab chiqiladi. Rejada aniq usullar, ijodiy o'ylash, o'zini-o'zi nazorat qilish kabi o'quv elementlarini jamlagan modullar yaratiladi. O'quv elementlarini bilish ta'lim oluvchiga maxsus didaktik maqsadlarni ham, avtonom maqsadlarni ham egallashiga yordam beradi.

Modullarni uch tipga bo'lib qarashadi 1) fan asoslarini o'rganishda qo'llaniladigan bilish modullari; 2) faoliyat usullarini shakllantiradigan va rivojlantiradigan xarakat modullari; 3) aralash.

Modulli o'qitish tamoyillariga asoslangan holda, o'zlashtirish uchun materiallarini shunday tuzish kerakki, xar bir ta'lim oluvchining didaktik maqsadlarga erishishini ta'minlasin. Xar bir modulning mazmuni tugallangan bloklarda berilishi kerak. Bularning barchasi modulli o'qitishni rejalashtirish davrida aniqlashtirilishi lozim. SHundagina ta'lim oluvchi axborotlarni puxta o'zlashtiradi va qo'yilgan didaktik maqsadga erishadi. SHuningdek, modul axborotlarning tugallangan bog'i sifatida o'quv materialini o'zlashtirish darajasiga sifatli baho bera oladi va o'qitishning keyingi bosqichiga o'tishini xal qiladi.

3.6.1-jadval.

Modulli o'qitish jarayonini boshqarishning umumlashgan algoritmi

O'zlashtirilgan bilimlarning amaliy ahamiyatini oshirish	Bilimlar orasidagi aloqadorlikni hosil qilish	O'qitish motivatsiyasi
	Chiziqli dasturlashtirilgan ta'lim	Harakatlarning aniq maqsadga yo'nalganligi
		Faoliyatni moddiylashtirish
		Tashqi nutqiy faoliyat
		Ichki nutq asosida mavhumlashgan faoliyat Ichchamlashtirish asosida mavhumlashtirish

O'quv materiallarini alohida-alohida modullarga ajratishda qo'yidagilarga e'tibor berish kerak: *birinchidan*, xar bir modulning mazmunida barcha materialni o'zlashtirib olish bo'yicha maqsad bo'lishiga; *ikkinchidan*, modul bir va bimecha didaktik maqsadga erishishni ta'minlashiga; *uchinchidan*, modullar avtonom bo'lishi va vaqti-vaqti bilan yangilanib, to'ldirilib turishiga; *to'rtinchidan*, modullar mazmuni o'ylash mantiqiga va amaliy faoliyatga bo'ysinishiga; *beshinchidan*, kasbiy-ijodiy fikrlashni rivojlantirish maqsadida modulning o'quv materiali mazmunini muammoli tarzda berilishiga.

Modulli o'qitishda ta'lim oluvchilarning bilim, malaka, ko'nikmasi qat'iy ravishda nazoratning reyting tizimida baholanadi

Modulli o'qitishni qo'llash orqali ta'lim oluvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish imkoniyatlari kengayadi. Bu ta'limning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyasi asosida o'qitishini ta'minlaydi.

Pedagogik sikldagi fanlarni modulli o'qitishda har bir modul 3-4 ma'ruza va shu bilan bog'liq bo'lgan amaliy (seminar), laboratoriya mashg'ulotlari va mustaqil ish topshiriqlaridan iborat bo'ladi

Modulli o'qitishning samaradorligi quyidagi omillarga bog'liq bo'ladi:

1. O'quv muassasasining moddiy-texnikaviy bazasi darajasi.
2. O'qituvchilar tarkibining malakaviy darajasi.
3. Ta'lim oluvchilarning tayyorgarlik darajasi.
4. Ta'lim olganlik darajasini nazorat qilish shakllari.
5. O'quv adabiyotlari va didaktik materiallar bilan ta'minlanganlik darajasi.
6. Natijalarning tahlili va modullarni muvofiqlashtirish.

Har bir modul bo'yicha quyidagi materiallar tayyorlanadi:

1. O'qish davrini to'liq qamrab olgan modulli dastur;
2. Har bir modul bo'yicha nazariy materiallar (ma'ruza);
3. O'quv-uslubiy tarqatma materiallar;
4. Har bir modul bo'yicha individual topshiriqlar.
5. O'quv-ilmiy adabiyotlar ro'yxati;
6. Har bir modul bo'yicha mustaqil ishlar uchun topshiriqlar;
7. Har bir modul bo'yicha nazorat topshiriqlari.

Modul dasturlari mavzuning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadidan kelib chiqadigan modul dasturining didaktik maqsadi, o'quvchilarning dars davomida bajaradigan o'quv topshiriqlari, topshiriqlarni bajarish bo'yicha berilgan ko'rsatmalar, modul dasturini yakunlash qismini o'zida mujassamlashtiradi.

Modul dasturlarini tuzishda o'qituvchi e'tiborni quyidagilarga karatishi zarur:

1. Modul dasturidan ko'zda tutilgan didaktik maqsadni aniq yoritish. An'anaviy ta'limda, dars ishlanmasida o'qituvchi darsning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarini o'z zimmasiga yuklaydi, ya'ni o'quvchilarda muayyan tushunchalarni shakllantirish, ilmiy dunyoqarashni kengaytirish, tarbiya berish va

h.k. Modul dasturining didaktik maqsadi darsning yuqorida qayd etilgan maqsadlariga uyg'un holda o'quvchilarning zimmasiga yuklatiladi. SHuni qayd etish kerakki, maqsad aniq bo'lsa, unga muvofiq holda tadbirlar qo'llaniladi va erishish oson bo'ladi.

2. O'quv materialini o'rganishning mantiqiy yo'nalishi (induktiv yoki deduktiv tarzda berilganligi)ni aniqlash. Modulli ta'lim tamoyillari hisobga olingan holda o'quv materialini mazmunan tugallangan mantiqiy ketma-ketlikdagi kichik qism (modul)larga taqsimlash.

3. O'quvchilar tomonidan o'quv materiallarini har bir moduli yoki qismini o'zlashtirishi uchun tashkil etiladigan o'quv faoliyati usullarini belgilash.

4. O'quv faoliyati usullariga bog'liq holda modul dasturidan o'rin olishi lozim bo'lgan o'quv elementlarini va ularning ketma-ketligini aniqlash.

5. O'quvchilar bilimini aniqlash va nazorat qilish bo'yicha dastlabki joriy nazorat, axborot to'plami, o'qitish mazmunini qayta ishlash, yakuniy nazorat va o'quvchilar bilimidagi tipik kamchiliklar va xatolarni bartaraf etish yo'llarini belgilash.

6. O'quvchilar uchun asosiy va qo'shimcha adabiyotlarni tanlash.

O'quvchilar modul dasturi yordamida o'quv materialini mustaqil va ijodiy o'rganish jarayoni mazkur mavzuni o'zlashtirish uchun dasturda belgilangan vaqt doirasida amalga oshirilishiga erishishi lozim.

Modul dasturini muvaffaqiyatli qo'llashning muhim sharti, unda o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatining o'quv elementlarini to'g'ri tanlashdir. Chunki o'quvchilar modul dasturi bilan ishlaganda, aynan shu o'quv elementlarni bajaradilar.

Modulli o'qitish texnologiyasidan foydalanish yo'llari. Ta'lim-tarbiya jarayonida modulli ta'lim texnologiyasidan foydalanish uchun o'qituvchi quyidagi ishlarni amalga oshirishi lozim:

1. O'quv materiallarini modulli rejalashtirish. O'quv yili boshida qaysi mavzularni modulli ta'lim texnologiyasidan foydalanib o'rganilishini belgilash;

2. Mazkur mavzular bo'yicha modulli dars ishlanmalarini loyihalash.

3. Mavzuning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlariga muvofiq holda modul dasturlarini tuzish;

Modul dasturlari mazmuni va mohiyatiga ko'ra:

- O'quvchilarning individual tarzda ishlashiga mo'ljallangan modul dasturlari har bir o'quvchining iqtidori, qiziqishi, bilim saviyasi, o'zlashtirish darajasini aniqlash va orttirish, darslik ustida mustaqil va ijodiy ishlash, o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantirish;

- Ikkita o'quvchi hamkorlikda ishlashiga mo'ljallangan modul dasturlari yuqorida qayd etilganlardan tashqari, o'quvchilarning bir-birini o'qitish, o'zaro hamkorlikda o'quv topshiriqlarini bajarishi va muammolarni hal etishi, o'zaro nazoratni amalga oshirishi;

- O'quvchilarning kichik guruhlarda hamkorlikda ishlashiga mo'ljallangan modul dasturlari yuqoridagilar bilan bir qatorda o'quvchilar o'rtasida muloqot, o'quv bahsi va munozara, o'zaro hamkorlik va yordamni amalga oshirishni nazarda tutadi.

O'qituvchi mazkur modul dasturlaridan avval individual tarzda modul dasturlaridan qo'llab, o'quvchilarning o'quv materialarini mustaqil va ijodiy o'zlashtirish ko'nikmalari shakllanganligiga ishonch hosil qilgandan so'ng, ikkita o'quvchi hamkorlikda ishlashiga mo'ljallangan modul dasturlari, tegishli pedagogik shart sharoitlar vujudga kelgandan so'ng, kichik guruhlarda ishlashga mo'ljallangan modul dasturlaridan foydalanishi lozim.

Kichik guruhlar uchun tuzilgan modul dasturlaridan foydalanishda ikki xil yondashuv mavjud:

1. Musobaqa usuli

O'qituvchi o'quvchilarni teng sonli kichik guruhlariga ajratib, modul dasturi vositasida mustaqil ishlarni tashkil etadi. Har bir modul yakunida savol-javob, o'quv bahsi musobaqa tarzida o'tkaziladi. Guruhlar o'rtasida g'oliblar aniqlanadi. Guruh a'zolari o'z faoliyatini hamkorlarining fikrini hisobga olgan holda baholaydi.

2. Kichik konsultantlar usuli

O'qituvchi o'quvchilarni teng sonli kichik guruhlariga ajratib, modul dasturi vositasida mustaqil ishlarni tashkil etadi. Har bir guruhga kichik konsultantlar

tayinlanadi. Kichik konsultantlar guruh ishini boshqaradi, o'quvchilarning faoliyatini nazorat qiladi, tegishli hollarda yordam uyushtiradi. Har bir modul yakunida savol-javob, o'quv bahsi o'tkaziladi. O'zaro nazorat orqali o'quvchilar baholanadi.

Modulli ta'lim texnologiyasiga asoslangan darslarda o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyati modul dasturlari asosida tashkil etiladi. O'quvchilar o'quv materialini modul dasturidan o'rin olgan o'quv topshiriqlarini sifatli bajarish orqali mustaqil o'zlashtiradilar va o'z o'quv faoliyatining sub'ektiga aylanadilar. SHu tariqa yagona ta'lim-tarbiya jarayonining ikkita sub'ekti o'qituvchi va o'quvchi o'quv jarayonidan ko'zlangan maqsadga erishadi.

O'qituvchi o'quv materiallarini modullarga ajratadi va modul dasturini yaratadi. Har bir modulning xususiy didaktik maqsadi va o'quv topshiriqlarini aniqlaydi. Mashg'ulot yuzasidan nazorat test topshiriqlari va mustaqil ish topshiriqlarini tuzadi. O'quvchilarning mustaqil o'quv bilish faoliyatini tashkil etadi. Modul dasturining didaktik maqsadi va o'quv topshiriqlari bilan tanishtiradi. O'quvchilarning modul dasturi yordamida mustaqil ishlarini tashkil etadi. Muammoli vaziyatlarni vujudga keltiradi, tegishli hollarda yordam uyushtiradi.

Modul dasturidan o'rin olgan har bir modul yakunida o'quv bahsi, savol-javob, munozara, aqliy hujum o'tkazadi. Modul dasturini yakunlaydi.

Mashg'ulot yuzasidan test topshiriqlari yordamida o'qituvchi nazoratini amalga oshiradi. Erishilgan natijani tahlil qilib o'quvchilarga erishilgan natijasiga muvofiq holda mustaqil va ijodiy ish topshiriqlarini tavsiya etadi.

O'quvchilar modul dasturining didaktik maqsadi, modullar, modullarning xususiy didaktik maqsadlari, mashg'ulot davomida bajariladigan o'quv topshiriqlari, topshiriqlar yuzasidan ko'rsatmalarni anglaydi. O'z o'quv bilish faoliyatini tashkil etadi. Mashg'ulot matnini mustaqil o'zlashtiradi, o'quv topshiriqlarini sifatli bajaradi, savollarga javob topadi. Muammoli vaziyatlardan chiqishning optimal variantlarini taklif etadi. O'quv bahsi, savol-javob, munozara va aqliy hujumda faol ishtirok etadi va h.k.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Zamonaviy o'qitish texnologiyalariga nimalar kiradi?
2. Bilimlarni to'liq o'zlashtirish texnologiyasining ahamiyatini qanday baholaysiz?
3. Bilimlarni to'liq o'zlashtirish texnologiyasi qanday qadamlar ketma-ketligidan iborat?
4. S.D. Shevchenko texnologiyasi nechta bosqichni o'z ichiga oladi?
5. Bilimlarni to'liq o'zlashtirishda uy vazifasi qanday ahamiyatga ega?
6. Konsentrlangan o'qitish texnologiyasining dolzarbligini qanday izohlash mumkin?
7. Konsentrizm tamoyilining o'quv axborotlarini tanlab olishdagi ahamiyatini tushuntirib bering
8. O'qitishni tabaqalashtirishning qanday turlari mavjud?
9. Birgalikdagi samarali faoliyat konsepsiyasining asosiy mohiyatini yoritib bering.
10. Pedagogik o'yinlarning asosiy xususiyati nimadan iborat?
11. Pedagogik o'yinning asosiy vazifalarini izohlang.
12. O'yin texnologiyasi qanday tarkibiy qismlardan tashkil topadi?
13. Pedagogik o'yinlarning qanday turlari mavjud?
14. Ishbilarmonlik o'yinlari deganda nima tushuniladi?
15. Ishbilarmonlik o'yinlarining qanday turlari mavjud?
16. Ishbilarmonlik o'yin texnologiyasini tashkil etish va o'tkazish bosqichlarini tushuntirib bering.
17. Muammoli o'qitish deganda nima tushuniladi?
18. Muammoli o'qitishning asosiy tushunchalarini bayon eting.
19. Muammoli o'qitish texnologiyasining tasnifiy tavsifini izohlang.
20. Pedagogik fanlarni o'qitishda muammoli o'qitish texnologiyasidan foydalanish yo'llarini yoritib bering.
21. Tayanch signallar asosida o'qitish texnologiyasining mohiyatini bayon eting.

22. Tayanch konspekt deganda nima tushuniladi?
23. Tanqidiy fikrlashning elementlariga nimalar kiradi?
24. "Tanqidiy fikrlash" tushunchasiga ta'rif bering.
25. Tanqidiy fikrlashning o'ziga xos xususiyatlarini tushuntirib bering.
26. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish shart-sharoitlariga nimalar kiradi?
27. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bosqichlarining ahamiyatini yoritib bering
28. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish strategiyalariga nimalar kiradi?
29. Modulli o'qitish deganda nima tushuniladi?
30. Modulli o'qitishning qanday turlari mavjud?
31. Modulli o'qitish texnologiyasining asosiy tamoyillarini sanab bering
32. Modulli o'qitish dasturining tuzilishini bayon eting.
33. Modulli o'qitish texnologiyasidan foydalanish yo'llarini ko'rsatib bering.
34. Modulli o'qitishga asoslangan darslarni tashkil etish metodikasini bayon eting

MUSTAQIL ISH TOPSHIRIQLARI

1. "Zamonaviy o'qitish texnologiyalari" mavzusida mualliflik taqdimotini yaratish.
2. S.D.Shevchenko texnologiyasiga asoslangan holda bir soatlik dars ishlanmasini tuzish
3. Mutaxassislik bilan bog'liq bir mavzu misolida tabaqalashtirilgan o'qitish texnologiyasiga asoslangan topshiriqlar to'plamini ishlab chiqish.
4. Konsetrizm tamoyili asosida "O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tashxis etish" mavzusiga doir o'quv axborotlari majmuini yaratish.
5. O'yin texnologiyalariga doir ishlar portfoliosini yaratish.
6. Internet materiallari asosida muammoli vaziyatlarga doir misollarni o'rganish va ularga taqriz yozish.
7. Bir mavzu misolida tayanch signal va tayanch konspekt tuzish.
8. "Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda o'qish va yozish" loyihasiga doir qo'llanmalarni o'qib-o'rganish va taqdimot tayyorlash.
9. Modulli dars ishlanmasini yaratish.

III BOB. MASOFALI TA'LIM TEXNOLOGIYASI

Tayanch tushunchalar: masofaviy talim, masofaviy ta'lim shakllari, elektron o'quv moduli, virtual, tyutor, elektron darslik, virtual laboratoriya, elektron kutubxona, web-kvest.

3.1. "Masofali ta'lim" tushunchasi va uning tavsifi

Ta'lim samaradorligini ta'minlashda masofali ta'lim texnologiyasidan foydalanish juda katta ahamiyatga ega. "Masofali ta'lim" va "masofadan o'qitish" atamaları o'tgan asrning 90-yillaridan, ya'ni, masofali ta'lim tizimi shakllangan vaqtdan boshlab muntazam qo'llaniladigan bo'ldi. Ayni vaqtda masofali ta'lim tizimi takomillashgan bo'lishiga qaramay, "ochiq ta'lim", "masofali ta'lim" hamda "masofadan o'qitish" kabi atamalarning mohiyati borasida munozaralar hanuzgacha davom etmoqda.

"Masofali ta'lim" atamasi rus va ingliz tillarida yaratilgan manbalarda o'zining barqaror o'limga ega bo'la olmagan. Ushbu tushuncha "masofali ta'lim" (distant education), "masofadan o'qitish" (distant learning) kabi variantlarda ham qo'llaniladi. Ayrim xorijlik tadqiqotchilar masofali ta'limni tashkil etishda telekommunikatsiyalarning ahamiyati yuqori ekanligini ta'kidlab, uni teleo'qitish (teletraning) sifatida ifodalaydilar.

Pedagogik adabiyotlarda "masofali ta'lim" tushunchasi o'quv axborotlarini ta'lim oluvchiga masofadan turib, etkazib berishni ta'minlovchi (sun'iy yo'ldosh, televizion, kompyuter tarmoqlari va boshqalar orqali) yangi axborot texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan maxsus ta'lim xizmatlari to'plami sifatida e'tirof etilgan.

Pedagogika fani bilimlar va ijtimoiy amaliyot sohasi rivojlanishining umumiy tendensiyalari va qonuniyatlariga muvofiq rivojlanadi. SHuning uchun xorij tajribalarini o'rganish hamda ularning ilg'or g'oyalaridan milliy ta'lim amaliyotida foydalanish dolzarb ahamiyatga ega.

Shu o'ringda rivojlangan ta'lim tizimida masofali ta'lim imkoniyatlaridan foydalanish borasida xorijiy mamlakatlarda to'plangan tajriba xususida to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq.

N.Muslimovning ta'kidlashicha, ta'lim olganlik natijasi faqatgina ta'lim shakllari, jumladan, masofali ta'lingagina emas, aksincha o'quv jarayonining tayanch asosi bo'lgan psixologik-pedagogik mazmunga ham bog'liq. Aynan psixologik-pedagogik mazmunni yaratish milliy mentalitet xususiyatlariga muvofiq keluvchi masofali ta'lim asoslarini ishlab chiqishning etakchi vazifasi sanaladi.

Ta'lim nazariyasi va amaliyoti muammolariga oid chet el va milliy tadqiqotlar masofali ta'limdan samarali foydalanishning alohida dolzarblilik kasb etishini tasdiqlaydi.

Ta'limning sintetik, integral va gumanistik shakli bo'lgan masofali ta'limning nazariy va amaliy masalalari ta'lim tizimini isloh qilish sharoitida milliy ta'lim tizimi oldida turgan ko'plab muammolarni hal etishi lozimligini tasdiqlamoqda.

Masofali ta'lim nazariyasining shakllanish jarayonini tahliliy o'rganishda chet el tajribasi asosida ta'lim muassasalarida masofali ta'lim shakl, metod hamda didaktik vositalariga alohida e'tibor qaratishni taqozo etadi.

Masofali ta'lim masofada turib o'quv axborotlarini almashish vositalariga asoslanuvchi maxsus axborot muhiti yordamida ta'lim xizmatlarini ko'rsatish tizimidir.

Masofali ta'lim o'zida ta'lim oluvchilarga o'rganilayotgan materialning asosiy hajmini etkazib berish, ta'lim jarayonida o'quvchilar va o'qituvchilarning interaktiv o'zaro aloqalari, o'quvchilarga o'rganilayotgan materialni mustaqil o'zlashtirish bo'yicha mustaqil ishlash imkonini berish, shuningdek, ta'lim jarayonida ularning bilim va ko'nikmalarini baholashni ta'minlovchi axborot texnologiyalari to'plamini qamrab oladi.

Masofali ta'lim axborot muhiti – foydalanuvchilarining ta'lim olish ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiluvchi ma'lumotlarni uzatish vositalari, axborot ashyolari, o'zaro aloqalar bayonnomalari, dasturiy va tashkiliy-metodik ta'minotlarning tizimli-tashkiliy majmuidir.

Masofali ta'lim rivojida quyidagi tendensiyalar yorqin namoyon bo'lmoqda:

1. Yangi axborot texnologiyalari yordamida kasbiy tayyorgarlik ma'lumotlarini beruvchi ta'lim muassasalari sonining ortib borishi.

2. Ta'lim muassasalari tashkiliy tizimlarining o'zaro muvofiqlashtirilishi. Xususan, so'nggi yillarda masofali universitetlar konsorsiumi rivojlanmoqda. Bu konsorsium bir necha universitetlar faoliyatini birlashtiruvchi hamda ularning faoliyatini boshqaruvchi maxsus tashkilot sifatida masofali ta'lim xizmatlarini ko'rsatmoqda. Konsorsium tomonidan turli yo'nalishlarda faoliyat yurituvchi universitetlar tomonidan abituriientlar uchun maxsus ishlab chiqilgan kurslardan tortib, mutaxassislarning ilmiy daraja olishlariga imkon beruvchi kurslardan iborat to'plam taklif etiladi.

Ayni vaqtda G'arbiy Yevropada oliy ta'lim darajasida ma'lumot beruvchi masofali ta'lim "ochiq universitetlar" shaklida amalga oshirilmoqda.

Milliy ochiq universitetlar ko'p jihatdan sirtqi ta'limning tashkiliy tamoyillari asosida ish yuritadilar. Ochiq ta'lim mazmuniga ko'ra ta'lim oluvchilar o'z oldilariga qo'ygan ta'limiy maqsadga tayangan holda mustaqil ta'lim oladilar.

Ta'limning ochiqligi tamoyili negizida quyidagilar aks etadi:

- ta'lim oluvchilarni ta'lim muassasalariga qabul qilishning ochiqligi,
- ta'limni ochiq rejalashtirish, ya'ni, kurslar majmuini tanlash asosida ta'lim olishning individual dasturini tuzish erkinligi;
- ta'lim vaqti va sur'atlarining erkin tanlanishi, ya'ni, o'quvchilarni oliy ta'lim muassasasiga qabul qilishning butun yil davomida amalga oshirilishi hamda ta'lim olish uchun muddatlarning qat'iy belgilanmaganligi;
- ta'lim o'rning erkin tanlanishi, ya'ni, ta'lim davrining asosiy qismida o'quvchilar o'quv auditoriyalarida bevosita bo'lmaydilar hamda qayerda ta'lim olishni mustaqil belgilaydilar.

Ochiqlik tamoyili axborotlarni saqlash, ularni qayta ishlash va ta'lim oluvchilarga etkazib beruvchi yangi texnologiyalarini tatbiq etish hisobiga tashkiliy jihatdan keskin o'zgarishlarni hosil qiladi. Jumladan, o'tgan asrning 90-yillarida teleanjumanlarni tashkil etish texnologiyasi yaratildi. Teleanjumanlar audio,

audiografik, video-, kompyuterli shakllarida o'qituvchi va talabalar o'rtasida, shuningdek, o'quvchilarning o'zlari o'rtasida ham tashkil etiladi. Teleanjuman masofadan ta'lim olish imkonini yaratibgina qolmay, balki ta'lim muassasasi qanday yo'nalishda faoliyat yuritayotganidan qat'iy nazar qisman ta'lim berish imkoniyatiga ham ega.

Teleta'lim zamonaviy ta'limda keskin o'zgarishlarni sodir etmoqda. Bugungi kunda teleta'lim negizida zamonaviy ta'limning yangi tashkiliy shakli – virtual universitetlar rivojlanmoqda. O'quv maqsadlarini amalga oshirishda foydalaniladigan teleanjumanlar texnologiyasiga ega bo'lgan ta'lim tizimi qayta qurilmoqda. Bunday texnologiyalar talabalar guruhlari hamda mustaqil ta'lim oluvchilarga muayyan masofadan turib o'qituvchilar bilan, shuningdek, o'zaro muloqotga kirishish imkonini beradi.

Bu kabi zamonaviy telekommunikatsiya vositalari bosma matnlar, audio va videotasmalar o'rni bosuvchi kompyuterli o'quv dasturlari bilan to'ldiriladi.

Masofaviy ta'limning o'ziga xosliklarini tahlil etish va uning istiqboldagi rivojlanish tendensiyasini bashorat qilish asosida masofaviy, individual yo'naltirilganligi hamda samaradorligiga ko'ra besh turdagi masofaviy ta'limni ajratib ko'rsatish mumkin:

1-tur: "Ta'lim muassasasi - Internet". Mazkur masofaviy ta'lim turi an'anaviy o'qitishda qo'llashga mo'ljallangan bo'lib, o'quvchilar o'qituvchilar bilan birgalikda turli axborotlar, ta'lim ob'ektlari bilan hamkorlikda ishlash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

2-tur: "Ta'lim muassasasi - Internet -- Ta'lim muassasasi". Mazkur masofaviy ta'lim turi kunduzgi ta'limga qo'shimcha ravishda amalga oshirilib, uni jadallashtirishga samarali ta'sir ko'rsatadi. U ma'lum hududda joylashgan ta'lim muassasasi pedagog va o'quvchilarini qamrab olishga imkon beradi.

3-tur: "O'quvchi - Internet - O'qituvchi". Masofaviy ta'limning mazkur turi qisman kunduzgi ta'lim bilan o'rin almashinadi. O'quvchilar odatdagidek, ta'lim muassasida tahsil olishadi, faqat o'qituvchilar bilan kamroq muloqotda bo'lib, asosan, "virtual" o'qituvchilar bilan ishlashadi. O'quv mashg'ulotlari elektron pochta,

chat, veb-resurslar yordamida tashkil etiladi. Mashg'ulotlarning asosiy shakllari sifatida masofaviy kurslar, seminarlar, maslahatlardan foydalaniladi.

4-tur: "O'quvchi Internet – Axborot texnologiyalari markazi". Mazkur masofaviy ta'lim turi kunduzgi ta'lim bilan birga qo'llaniladi. Ushbu vaziyatda masofaviy ta'lim ta'limni individuallashtirish vositasi sifatida yuzaga chiqadi. Telekommunikatsiya vositalarining vazifasi – shaxsga yo'naltirilgan ta'limning rolini oshirish, o'quvchilarga umumta'limiy va kasbiy tayyorgarlik shakllari, sur'ati va darajalarini taqdim etish. Har doim ham an'anaviy ta'lim o'quvchiga bunday imkoniyatni bera olmaydi.

5-tur: "O'quvchi – Internet". Mazkur masofaviy ta'lim turi virtual muhitda bo'lish va ta'lim olish imkoniyatini kengaytiradi. O'quvchi bir vaqtning o'zida bir nechta masofaviy o'quv kurslarida o'qiy oladi. Kompleks ta'lim dasturi yordamida o'quvchi turli masofaviy o'quv kurslarida xilma-xil fanlarni o'zlashtirishga erishadi.

Masofaviy ta'lim vositalari. Hozirgi vaqtda masofaviy ta'limning keng tarqalgan texnik va dasturiy vositalariga quyidagilarni kiritish mumkin

- elektron pochta (e-mail);
- www – veb-saytlarni izlash va ko'rishga doir Internet tarmog'i;
- Uzenet – turli mavzuga doir bo'limlar, elektron jurnallar, konferensiyalar;
- chat – onlayn rejimida qisqa ma'lumotlar almashinuvi;
- ICQ – tezkor muloqot tizimi (internet-peydjer);
- ovozli va tasvirli uzatishga imkon beruvchi videokonferensiyalar;
- FTF – serverlar va fayl arxivlari;
- Internetdagi IP telefoniyasi;
- mobil Internet;
- SMS-olimpiada, SMS-chatlar, MMS xizmati.

Masofaviy ta'limda turli sub'ektlar ishtirok etishadi: masofaviy pedagog, o'qituvchi, texnik instruktor, koordinator, hududiy koordinator, o'quv materiallarini yaratuvchi mualliflar.

Masofaviy ta'lim muassasida sinf (guruh) ikki turda tashkil etilishi mumkin: sinxron (boshidan oxirigacha bu xil dasturda ish olib boruvchi) va asinxron (bir

paytning o'zida emas, kun, hafta, o'quv yilining turli davrlarida o'quvchilar qabul qilinadigan).

Masofaviy ta'lim shakllari. Masofaviy ta'lim Internet resurs tarqog'leri va texnologiyasi asosida amalga oshirilib, o'zining qator imkoniyatlari bilan an'anaviy ta'limdan iqtidorli, o'zlashtirishdan orqada qoladigan, alohida individual o'ziga xosliklarga ega o'quvchilar uchun shart-sharoitlarning yaratilganligi bilan ajralib turadi. Telekommunikatsiya texnologiyalari o'quvchiga masofadan turib boshqa shahardagi tengdoshlari bilan muloqot qilish, tarmoqdagi loyiha va olimpiadalarda ishtirok etish, dunyoning istalgan nuqtasidagi yuksak malakali mutaxassislardan maslahatlar olish imkonini beradi.

Masofaviy ta'limga doir adabiyotlar tahlili mazkur ta'lim turining samarali shakl va turlari sifatida quyidagilarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi

Masofaviy evristik olimpiadalar. Mazkur olimpiadalarning bosh maqsadi o'quvchilarga turli nominatsiyalar bo'yicha masofaviy musobaqalarda ishtirok etish imkonini berishdir.

Ijodiy tavsifdagi masofaviy loyihalar. Mazkur loyihalar masofadan turib o'quvchilarning birgalikda ijodiy topshiriqlarni hal etishlari maqsadida tashkil etiladi. Bunday loyihalar qatoriga o'zining virtual joylashuv o'mini yaratish va bayon etish ("Mening virtual uyim"), o'zining gipertekstli shajara daraxtini tuzish ("Mening shajaram"), tabiat, jamit va insoniyat bilan bog'liq noodatiy hodisalarni tadqiq etish ("Fenomen") kabilarni kiritish mumkin.

Masofaviy kurslar o'quvchi va o'qituvchilar faoliyatini tashkil etishga doir metodikalar asosida o'tkaziladi. Ularning maqsadi an'anaviy va masofaviy ta'limda ijodiy yondashuvni rivojlantirishdir.

Shuningdek, eng yaxshi masofaviy pedagog, o'quvchi va ta'lim muassasasi nomi ostidagi **konkurslar, masofaviy Avgust konferensiyalari** kabi shakllardan ham keng foydalaniladi

3.2. Masofali ta'lim rivojiga doir xorij tajribasi tahlili

So'nggi o'n yilliklar davomida uzluksiz ta'lim vositasi sifatida masofali ta'lim rivoji dunyo hamjamiyatining diqqat markazida bo'ldi.

1990-yil mart oyida Evropa komissiyasi tomonidan "Masofali ta'lim va kasbiy tayyorlash" ishchi hujjati qabul qilindi. Unda ta'lim, "ayniqsa ta'limning samaraliligi nuqtai nazaridan qiziqarli, yuksak sifatli ta'lim texnologiyalarini markazda ishlab chiqish, keyin joylarda tarqatish mumkin"ligi alohida ta'kidlangan.

1994-yilda Evropa komissiyasi tomonidan qabul qilingan "Leonardo da Vinchi" dasturi masofali ta'limning tashkil etilishi uchun qulay sharoitlarni yaratdi. Dastur «uzluksiz ta'lim hamda kadrlar tayyorlashning yangi shakllari» tizimining takomillashtirilishi uchun xizmat qilishi lozim. "Sokrat" dasturi esa o'z oldiga "uyda ta'lim olishning Yevropa masshtabiga olib chiqish" maqsadini qo'yadi. Quyida keltirilgan 3.2.1-jadvalda jahon miqyosida masofali ta'lim tizimining ba'zi xorijiy davlatlarda joriy etilishi keltirilgan.

3.2.1-jadval

Jahon miqyosida masofali ta'lim tizimlarining joriy etilish	
Mintaqa	Ta'lim tizimlari soni
G'arbiy Evropa	243
Shimoliy Amerika va Kanada	240
Afrika	122
MDH	117
Osiyo	100
Avstraliya	70
Lotin Amerikasi	55

AQShda masofali ta'lim rivojida quyidagi tendensiyalar ko'zga tashlanadi:

- 1) ta'lim oluvchining katta qismini qamrab olgan;
- 2) masofali ta'lim an'anaviy ta'lim tizimlari (maktab, o'rta ta'limdan keyingi barcha turdagi ta'lim, firmalar qoshidagi kasbiy ta'lim) bilan o'zaro, tabiiy ravishda birlashgan.
- 3) masofali ta'limni tashkil etishda televidenie xizmatidan samarali foydalaniladi. Bugungi kunda PBS-TV ommaviy teleko'rsatuvlar tizimi doirasida

milliondan ortiq o'quvchilar o'qitilmoqda. Katta yoshdagilarni o'qitish dasturi fan, biznes hamda boshqaruv kurslarini o'z ichiga oladi. Kennedi-Vestern universitetida tashkil etiluvchi masofali ta'lim dasturi ta'lim xizmatlari orasida alohida o'rin tutadi. Dastur xalqaro jamoatchilik tomonidan tan olingan darajada bilim olish istagida bo'lgan biznesmen va bankirlar uchun mo'ljallangan. Mayk Xart tomonidan boshqariladigan Illinoe shtati Benedikt kolleji "Guttler berg" loyihasi ASCH-fayllar ko'rinishida klassik asarlarni iloji boricha keng auditoriyaga etkazish maqsadini o'z oldiga qo'yadi (FTP-arxiv - mrcnext.cso.uiuc.edu)

Amerika ta'lim xizmatlarining ta'lim xizmatlar bozorida taqdim etilishida BMI (Business Management International) – Kaliforniya shtatida (AQSh) San-Fransisko shahrida shtab-kvartirasiga ega ixtisoslashtirilgan Amerika konsalting kompaniyasi alohida faollik ko'rsatmoqda.

Shunday qilib, G'arbda masofali ta'lim rivojining asosiy tendensiyasi taqdim etilayotgan ta'lim xizmatlarining ko'pligi, keng qamrovligi va xilma-xilligi bilan belgilanadi, degan xulosaga kelish mumkin. SHuningdek, masofali ta'limning rivoji axborot va telekommunikatsion texnologiyalarning rivojlanishi bilan bog'liq.

MDH davlatlarida ta'lim milliy tizimlari rivoji tayanch tamoyillarining umumiyliigi ularda qo'lga kiritilayotgan ijobiy tajribalarni o'rganish, ular asosida milliy ta'lim tizimiga masofali ta'limni tatbiq etish hamda ilg'or shakllardan samarali foydalanish imkon beradi. Rossiya Federatsiyasida masofali ta'lim birmuncha jadal va keng ko'lamda rivojlangan bo'lib, bu boradagi tajribalar MDH davlatlari uchun yo'nallanma bo'lishi mumkin.

Rossiya Federatsiyasida masofali ta'limning rivoji davlat boshqaruviga asoslanganligini ta'kidlash zarur. Bu mamlakatda 1994-yilda masofali ta'limning yagona tizimini yaratish va rivojlantirish konsepsiyasi qabul qilindi. Konsepsiyaga binoan davlat masofali ta'lim sohasida innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash yo'li bilan xususiy tashabbuslarni boshqaradi. Masofali ta'lim loyihalarini amalga oshirish jarayonida davlat hamda nodavlat tashkilotlari birdek ishtirok etadilar. Bu o'rinda Moskva davlat iqtisodiyot statistika va informatika universiteti, Masofali ta'lim Evroosiyo Assotsiatsiyasi, Xalqaro ta'lim Assotsiatsiyasi va Rossiya Axborot

tizimlar ITI katta hissa qo'shmoqda. Moskva davlat iqtisodiyot statistika va informatika universiteti qoshida ayni vaqtda masofali ta'lim Federatsiyasi markazi tashkil etilgan. Masofali ta'lim texnologiyalari Moskva davlat universiteti, Sankt-Peterburg davlat universiteti, Moskva Aviasozlik instituti hamda Moskva davlat iqtisodiyot statistika va informatika universitetlarining o'quv jarayoniga faol tatbiq etilmoqda.

Rossiya Federatsiyasida Kembridj gumanitar universiteti bilan hamkorlik to'g'risidagi shartnoma imzolangan. SPbDU ofisi optik tolali aloqa bilan Kembridj shahriga ulangan bo'lib, sun'iy yo'ldoshlar yordamida Rossiyaning 134 shaharida hamda MDH davlatlaridagi 42 ta filial orqali ta'lim oluvchilar Kembridj gumanitar universitetida tashkil etilayotgan ta'lim jarayonida qatnashish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Rossiya Federatsiyasida professional xosting bilan hamkorlik qilish asosida virtual www-serverlar sifatida quyidagi resurslar yuzaga keldi:

- Kareliya virtual pedagogik oliy ta'lim muassasasi;
- "Zamonaviy pedagogika" (RGPU, pedagogika kafedrası);
- "Sening cho'qqilaring" (RGPU, akmeologiya kafedrası);
- prof. S.A.Goncharovning virtual seminari (RGPU);
- "Pisma va Emissia off-line" ilmiy-pedagogik jurnali;
- Walker-Peter Rossiya-Amerika pedagogik assotsiatsiyasi.

Sankt-Peterburg davlat texnik universiteti, Buyuk Britaniya, Fransiya, Belgiya, Ispaniya, Italiya, SHveysariya, Polsha universitetlarining bir qator xalqaro seminarlari va teleanjumanlarida ishtirok etmoqda. Bu kabi anjumanlar EUTELSAT va INTELSTAT konsorsiumlari orqali televizion sun'iy yo'ldoshlaridan asosida tashkil etilmoqda.

Hozirgi kunda MDH davlatlari bo'yicha 1 millonga yaqin ta'lim oluvchilargina masofali ta'lim asosida bilim olmoqda. Misol uchun, 40 ta muhandislik yo'nalishidagi ta'lim muassasalaridan iborat konsorsiumni shakllantira olgan Milliy texnologik universitet o'tgan asming 90-yillaridayoq masofali ta'lim metodi asosida 1100 nafar o'quvchilarni magistr darajasida tayyorlab berdi.

Britaniya ta'lim xizmatlari bir necha yillar davomida Britaniya ochiq universiteti -- "LINK" masofali ta'lim xalqaro markazi hamkorligida MDH ta'lim bozoriga kirmoqdalar. Rossiya ta'lim akademiyasi (RTA) masofali ta'limni pedagogik jihatdan qo'llash yo'lida keng ko'lamli ishlarni tashkil etmoqda. Masalan, Umumiy o'rta ta'lim instituti "Pedagogik texnologiyalar va vositalari laboratoriyasi"da prof. E.S.Polat rahbarligida masofali ta'limning nazariy asoslari va amaliy kurs dasturlari, metodik manbalari tayyorlanmoqda.

RTA Axborotlashtirish institutida prof. I.V.Robert rahbarligida Rossiya va MDH davlatlarida yagona ta'limiy axborot muhitini yaratish yo'lida tadqiqotlar olib borilmoqda, differensial ta'lim g'oyalarini rivojlantirish uchun telekommunikatsiyalardan foydalanish bo'yicha hamda maktab-pedagogik oliy ta'lim muassasasi -- aspirantura ta'limi infratuzilmasini tashkil qilishda ma'lum yutuqlarga erishildi.

Sergo-Ordjonikidze nomidagi Boshqaruv Davlat akademiyasi (BDA)da masofali ta'limni rivojlantirish asosiy vazifasi sifatida kunduzgi ta'lim oluvchi o'quvchilarning elektron o'quv dasturlaridan foydalanishlariga imkon beruvchi o'quv-metodik materiallardan foydalanishga tezkor kirishni ta'minlash muammosi hal etadi.

Rossiya Federatsiyasida masofali ta'lim holatini qisqacha tahlil qilish quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi:

- davlat yagona masofali ta'lim tizimining yaratilishini har tomonlama qo'llab-quvvatlaydi va bu jarayonda faol ishtirok etadi,
- mustaqil ta'lim tizimlarining tashabbuslari ta'lim, jumladan, sirtqi ta'lim sohasida milliy an'analarni mustahkamlashga asoslanadi,
- masofali ta'lim telekommunikatsiya vositalarining rivoji va axborot texnologiyalarining uzluksiz ta'lim tizimiga tatbiq etilishi bilan parallel ravishda rivojlanadi.

3.3. O'zbekistonda masofali ta'limning paydo bo'lishi va rivojlanishidagi o'ziga xosliklar

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 28-sentyabrdagi "O'zbekiston Respublikasining jamoat ta'lim axborot tarmog'ini tashkil etish to'g'risida"gi PK-191 sonli qaroridan kelib chiqadigan vazifalarni bajarish maqsadida oliy pedagogik ta'lim muassasalarining yagona axborot portali yaratildi. Hozirda portalda kasb ta'limining barcha yo'nalishi bo'yicha davlat ta'lim standartlari, o'quv rejalar, o'quv dasturlar, darsliklar, o'quv qo'llanmalar, ma'ruza matnlari, elektron multimediali darsliklar, pedagogik oliy ta'lim muassasalari va kasb-hunar kollejlari haqida ma'lumotlar, pedagogika sohasidagi yangiliklar, oliy pedagogik ta'lim bitiruvchilari haqidagi ma'lumotlar bazasi, elektron kutubxona, masofali ta'lim kurslari va testlari, videoanjuanlar haqida ma'lumotlar joy olgan.

Respublikamizda e'lonlar elektron taxtasi texnologiyasi yordamida bir necha olimlarning chiqishlaridan iborat videoanjuanlarni o'tkazish metodi ham rivojlanmoqda. Masofali ta'lim bo'yicha TEMPUS dasturi doirasida 2006-yilning 21-22 noyabr kunlari Toshkent davlat pedagogika universitetida GulDU hamda BuxDU ishtirokida tashkil etilgan interaktiv videoanjuan bunga misol bo'la oladi.

Bugungi kunda jahon miqyosida masofali ta'lim modellari bo'yicha ta'lim beruvchi quyidagi sinflar (YUNESKO, 2000-yil) mavjud:

- yagonalik modeli ([Http://www.Open.Ac.Uk](http://www.Open.Ac.Uk)) ;
- ikkilanganlik modeli (<http://www.Une.Edu.Au>);
- aralash model (<http://www.Massey.Ac.Nz>).
- konsorsium (<http://www.Ola.Bc.Ca>);
- franchayzing (Open University Business School, Great Britain);
- validatsiya,
- uzoqlashtirilgan auditoriyalar (Wisconsin University, USA va (China Central Radio and TV University);

- loyihalar (Afrika va Lotin Amerikasining davlatlarida turli xalqaro tashkilotlar o'tkazgan qishloq xo'jaligi, agrotexnikaning yangi metodlari, ekologiya bo'yicha masofali ta'lim kurslari).

Masofali ta'lim texnologiyalari mavjud axloq va milliy-madaniy an'analarga mos kelsagina ijobiy ahamiyatga ega deb topiladi

Portallar bugungi kunda Internetda navigatsiya (yo'l topish)ning boshlang'ich nuqtasi sifatida ommalashgan. Bu saytlar foydalanuvchini shaxsiy o'rin bilan ta'minlaydi, ular foydalanuvchiga qiziqarli bo'lgan axborotlarni tezkor va intuitiv ravishda etkazib beradi. Ular pochta, chat, kutubxona resurslari va boshqalar bo'lishi mumkin.

Shunday qilib, Internet-portallar foydalanuvchiga kundalik masalalarini hal qilishda zarur bo'lgan axborotlarni topish hamda uni kerakli masofaga uzatish imkonini beradi va bilimlarni boshqarish, foydalanuvchiga axborotlarni topishda yordam ko'rsatishning muntazam jarayoni sifatida alohida ahamiyatga ega.

Masofali ta'lim texnologiyalarining rivojlanishi Internet axborot muhitida o'qituvchilik faoliyatini amalga oshirish xususiyatlarini aniqlash, kasbiy muhitni tasvirlash, ta'lim faoliyatining asosiy sub'ekti – Internetda masofali ta'lim o'qituvchisini kasbiy tayyorlash usullarini izlash hamda shu asosda zarur o'quv-metodik hujjatlarni tayyorlashni talab etadi.

Internet asosida masofali ta'limni tashkil etuvchi o'qituvchi an'anaviy va masofali ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish ko'nikma va malakasiga ega o'qituvchi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida bugungi kunda axborot-kommunikatsion texnologiyalardan ta'lim hamda yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash, rivojlantirish maqsadida samarali foydalanilmoqda. Xususan:

— O'zbekiston aloqa va axborotlashtirish agentligi (O'zAAA) tomonidan Internet tarmog'ida Milliy axborot-izlash tizimini yaratish va ta'lim yoki yanada kengroq ijtimoiy-madaniy axborot resurslarini shakllantirish bo'yicha tadbirlarni tashkil etishda,

– Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan (OO'MTV) respublikaning barcha oliy ta'lim muassasalarini yagona axborot tizimiga birlashtiruvchi korporativ tarmoqni rivojlantirish jarayonida.

– ta'lim muassasalari uchun ma'lumotlar uzatish milliy tarmog'i, jumladan, Internet tarmog'iga ulanish imkoniyatini yaratish jarayonida;

– "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakati tomonidan respublikada Internet tarmog'idan jamoaviy foydalanish shahobchalarini tashkil etishga oid dasturni amalga oshirish jarayonida.

Bularning barchasi milliy axborot tizimida ta'lim, ilmiy muassasa hamda tashkilotlar uchun mo'ljallangan axborot materiallari va resurslarini birlashtiruvchi yagona axborot-resursli maydon bilan jamoat ta'lim axborot tarmog'i (veb-saytlar, portallar)ni shakllantirish zarurligini keltirib chiqaradi. Aynan mana shu vazifani bajarish maqsadida O'zAAA qoshidagi "UzInfocom" Kompyuter va axborot texnologiyalarini rivojlantirish va tatbiq etish markazi negizida Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi jamoat ta'lim axborot tarmog'ini yaratish to'g'risida»gi (2005-yil 28-sentyabr), O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "ZiyoNET axborot texnologiyasini yanada rivojlantirish to'g'risida»gi (2005-yil 29-dekabr) Qarori qabul qilinib, "ZiyoNET" axborot tarmog'i resurs markazi tashkil etildi.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda uzluksiz ta'lim tizimiga masofali ta'lim tatbiq etish yo'lida bir qator ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, respublikada faoliyat yuritayotgan oliy ta'lim muassasalarida 16600 dan ko'p kompyuterlar mavjud bo'lib, bu ko'rsatkich oliy ta'lim o'quvchilari soniga 1/14 nisbatni tashkil etadi.

Ayni vaqtda ta'lim muassasalarida uzluksiz ta'limning masofali ta'limni asosida tashkil etish bo'yicha 85 ta loyiha ustida ish olib borilmoqda va 675000 nafar axborotlardan foydalanuvchilar – shaxsiy kompyuter egalari Internet tarmog'iga ulangan.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda masofali ta'lim tizimini yanada kengaytirish uchun mustahkam asos yaratildi deb ishonch bilan aytish mumkin.

Mazkur fikrning isboti. birinchidan, mintaqani to'la qamrab olgan telekommunikatsiya tarmoqlarining yaratilganligi bo'lsa, ikkinchidan, axborot ta'lim resurslarining shakllantirilganligidir.

Navbatdagi bosqichda ta'lim oluvchilarga ta'lim resurslaridan samarali foydalanish imkoniyatini ta'minlovchi ko'plab tashabbuskor ta'lim muassasalari tomonidan ishlab chiqilgan loyihalarni o'zaro muvofiqlashtirish vazifasi hal etilishi zarur. Masofali ta'lim borasidagi chet el tajribalarini o'rganish, ularning ta'lim resurslaridan foydalanish va respublikadagi tajribalarni ommalashtirish masofali ta'lim shakllarining xilma-xilligini ta'minlashga imkoniyat yaratadi.

Shu bois masofali ta'lim muammolari yuzasidan ilmiy tadqiqotlarning uzluksiz amalga oshirilishi, shuningdek, nazariy g'oyalarning amaliyotdagi ijrosining izchil ta'minlanishi ijtimoiy-pedagogik zaruriyat sifatida kun tartibiga qo'yilmoqda.

Ijtimoiy taraqqiyot yutuqlari dastlab texnosferada jamlangan bo'lsa bugungi kunda infosfera (axborotlar muhiti)da to'planmoqda. Mutaxassislarni kasbiy jihatdan tayyorlash va bu borada yuqori malakaviylik darajasiga erishishda masofali ta'lim eng samarali tizim sifatida baholanmoqda. Mazkur holat axborot texnologiyalari va telekommunikatsiya vositalarining rivojlanish sur'atlari bilan belgilanadi. Ammo bu o'rinda bizning fikrimizcha, davlat siyosati, korporativ (universitetlar rahbarlarining faoliyati) faoliyat, masofali ta'limni mablag' bilan ta'minlovchi dastur yoki jamg'armalar, shuningdek, bu sohada "nou-xau" (yangilik)larni tarqatuvchi tashkilotlarning xalqaro maydondagi faoliyati sezilarli bo'lmoqda.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, O'zbekiston Respublikasida so'nggi o'n yillikda masofali ta'limning konseptual qoidalarini ishlab chiqish borasida samarali faoliyat olib borilmoqda. Turli ta'lim muassasalari, assotsiatsiyalar, hatto ekspertlar yoki tadqiqotchilar ham masofali ta'lim va uning mohiyatini yorituvchi tushunchalarga sharhlar berishga harakat qilmoqdalar.

Masofali ta'limga nisbatan konseptual yondoshishlarning yuzaga kelishi turli sharoitlar, xususan, anjuman va seminarlarda uyushtirilayotgan bahslarda shakllanmoqda.

Iqtisodiy nuqtai nazardan, ta'lim jarayonida masofali ta'lim tizimining umumiy, yaxlit ko'rinishini ta'minlovchi xarajatlar, shuningdek, uning ijtimoiy va ta'lim sohasi taraqqiyotiga ko'rsatuvchi ta'siri ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak.

Masofali ta'limning xarajatlari va uning samaradorligi nisbatlari xususida so'z yuritilganda, uning taklif etilayotgan ta'lim xizmatlari soni va xarajatlarni oshirilmalik sharti qanoatlantirilgan sharoitdagina samarali hisoblanishini inobatga olish lozim.

Masofali ta'lim siyosatini ishlab chiqishda ushbu jarayonning asosiy ishtirokchilari imkoniyatlarigina emas, balki ijtimoiy zaruriyat ham hisobga olinadi.

Masofali ta'lim (distant education) o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida o'quv jarayoni mohiyatini ifoda etuvchi barcha tarkibiy qismlar (maqsad, mazmun, metod, tashkiliy shakl, o'qitish vositalari va h.k.) bilan Internet texnologiyasining maxsus vositalarining o'zaro uyg'unligi asosida amalga oshirilib, interaktivlikni yuzaga keltiruvchi masofadan turib o'zaro aloqa o'rnatish demakdir.

Masofali ta'limning asosiy maqsadi quyidagilardan iborat:

- foydalanuvchilarning yashash joylaridan qat'iy nazar dunyoning istalgan nuqtasida faoliyat olib boruvchi ixtiyoriy ta'lim muassasasida ta'lim olish imkoniyatini yaratish;

- ta'lim muassasalaridagi professor-o'qituvchilarning kasbiy salohiyatlariga tayangan holda ta'lim sifatini oshirish;

- foydalanuvchilar uchun uzluksiz ta'lim olish imkoniyatini yaratish;

- ta'limning turli shakllarini o'zaro bir-biriga yaqinlashtirish.

Pedagogik jihatdan masofali ta'lim quyidagi imkoniyatlarga ega:

- o'ziga xos yo'nalishi sifatida qaralishi;

- o'qitish va o'qishni individuallashtirish;

- o'quvchining psixologik xususiyatlarini hisobga olinishi;

- o'quvchilarning o'qishga motivatsiyasini kuchaytirish, olgan bilimlarini takomillashtirish va rivojlantirish.

- fanlararo uzviylikni ta'minlash;

- o'qitishning muammoli – axborotli usullaridan foydalanish,

- ta'limni zamonaviy o'qitish usullari bilan boyitish;
- o'qitishning guruhli va yakkama-yakka usullaridan izchillik bilan foydalanish imkoniyatiga ega.

Masofali an'anaviy ta'lim shaklidan farqi:

- moslanuvchanligiga bog'liq ravishda yuqori harakatchanligi;
- tinglovchilarning mustaqil ishlash imkoniyatini kattaligi;
- o'quv - metodik ta'minotning rang-barang shakldaligida bo'lib, ta'lim jarayonini samaradorligini ko'tarishga imkon beradi.

Masofali ta'lim tizimiga quyidagilar kiradi:

- dastlabki tashkiliy ishlar
- tinglovchilarga elektron ma'ruza va qo'llanmalarni uzatish;
- tinglovchilarni tyutor – maslahatchi bilan yozishmasi,
- professor - o'qituvchilarni tinglovchilar bilan yozishmasi.
- tinglovchilarni mustaqil ishlashi;
- joriy nazorat, oraliq va yakuniy ;
- bitiruv ishi (referat)ni tayyorlash va ximoya qilish;
- diplom (yoki sertifikat)ni tinglovchilarga taqdim etish;
- turli ko'rimishdagi teleanjumanlar.

Masofali ta'lim jarayonida quyidagi metodlardan foydalanish mumkin:

- o'quvchining o'qituvchi ishtirokida mustaqil ta'lim ashyolari o'zaro ta'siri orqali o'qitish metodlari;

- bir tinglovchining bir o'qituvchi yoki bir tinglovchining ikkinchi tinglovchi bilan (bir-birini) yakkama-yakka o'qinish va o'qish metodlari;

- tinglovchilarga o'quv materiallarini o'qituvchi yoki o'quvchii tomonidan taqdim etish mo'ljallangan metodlar. O'quv jarayonini qatnashuvchilarining barchasi orasida faol aloqa bo'ladigan ("ko'pchilik ko'pchilikka") metodlari.

Bitiruv malakaviy ishi doirasida masofali ta'limning tashkiliy-metodik turlari va ularning ta'lim jarayonini samaradorligini ta'minlashdagi ahamiyati katta. Quyida ularning mohiyati xususida so'z yuritamiz.

Korrespondentlik ta'limi. Ushbu ta'lim turiga muvofiq o'quv jarayonini tashkil etishda o'quvchi tomonidan zarur hujjatlar rasmiylashtirganidan so'ng unga o'quv materiallari taqdim etiladi va o'qituvchi birlashtiriladi. Mazkur jarayonda o'qituvchining vazifalari zarur o'rinlarda maslahatlar berish hamda nazorat ishlarining bajarilishini tekshirishdan iborat bo'lib, shaxsan ko'rishishni talab etuvchi uchrashuvlar rejalashtirilmaydi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasida axborot (ma'lumot)larning almashinishida an'anaviy pochta xizmatidan foydalaniladi. O'quvchilarning soni ko'p bo'lsa o'quv hujjatlarining hajmi katta bo'lgani sababli o'quv jarayonini rasmiylashtirish va monitoring avtomatlashtiriladi. Ta'lim muddati o'zgaruvchan bo'ladi. Yakuniy attestatsiya bevosita yoki bilvosita amalga oshiriladi. Ushbu model avvalgi "xat vositasida o'qitish" deb nomlangan usuldan deyarli farq qilmaydi. Ular o'rtasidagi farq ta'lim vositalari to'plamini yuzaga keltirish (bosma o'quv qo'llanmalaridan tashqari kompyuter ta'limi dasturlari, audio va video kassetalariga yozilgan o'quv qo'llanmalari va boshqalar), shuningdek, o'quvchi tahsil olayotgan ta'lim muassasasi bilan o'zaro didaktik va tashkiliy aloqalarini yo'lga qo'yishda boshqa aloqa vositalari, xususan, telefondan foydalanishda ko'zga tashlanadi.

Masofali ta'limning radiotelevizion turi o'quvchiga o'quv-metodik axborotlarni etkazishda televidenie, radioeshittirish tarmoqlaridan foydalanish borasidagi faoliyatni yoritadi. Ushbu aloqa vositalaridan foydalanish asosida yo'l-yo'riq ko'rsatish borasida maxsus mashg'ulot va ma'ruzalar tashkil etiladi. Maslahat, sinov va boshqa tashkiliy shakldagi mashg'ulotlar odatda o'quvchining mazkur jarayonda shaxsan ishtirok etishi bilan amalga oshiriladi. U quyidagi tashkiliy shakllardan foydalanishga imkon beradi: radio yoki televidenie orqali beriladigan ma'ruzalar; tasdiqlangan dastur asosida yaratilgan o'quv qo'llanmalari va qo'shimcha adabiyotlar vositasida mustaqil ta'lim olish; taklif etilgan o'quv kursi bo'yicha yo'lga qo'yiluvchi maslahatlar, yozma ishlarni baholash va testlarga baho qo'yishdan iborat o'quv monitoringi; kurs ishi yoki malakaviy ishlar ko'rinishidagi yakuniy nazorat.

Masofali ta'limning tarmoqli turi Internet tarmog'idan foydalanishga asoslanib, ta'lim muassasalari, o'qitilishi yo'lga qo'yilgan mutaxassisliklar va o'qitish tartibi

borasidagi ma'lumotlar ta'lim muassasasining Markazi saytiga joylashtiriladi, ta'lim olish istagida bo'lgan abituriyentlar elektron ko'rinishdagi hujjatlarni ta'lim muassasasiga taqdim etadilar.

Rasmiylashtirish ishlari nihoyasiga etkazilgandan so'ng, o'quvchi o'quv ma'lumotlaridan foydalanish, individual maslahatlar olish hamda oraliq testlarni topshirish uchun tyutorning koordinatlarini oladi. O'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi aloqa elektron pochta, tele yoki videoanjuman yordamida amalga oshiriladi.

Sertifikat olish uchun tashkil etiluvchi yakuniy sinovlar o'quvchining shaxsan ishtiroki yoki videoaloqa vositasida o'tkaziladi. Masofali ta'lim tanniq modelini samarali amalga oshirish abituriyentni ro'yxatga olish, rasmiylashtirish va hokazo kabilarni o'z ichiga olgan hujjatlar almashish jarayonining avtomatlashtirilishiga erishilganda ta'minlanadi. Mazkur ta'lim turiga asosan o'quv materiallarini taqdim etish ularning murakkablik darajasiga ko'ra oddiy gipermatn va gipermedia ko'rinishlarida amalga oshirilishi mumkin.

Masofali ta'limning mobil texnologiyasi turining mohiyati ta'lim jarayonida o'quvchining shaxsiy mobil kompyuteridan foydalanishidan iboratdir. Kurslarni elektron variantlari o'quv fanlarini o'rganish uchun zarur hajmda to'laligicha kompyuter xotirasiga yoziladi. Ular o'quvchilar tomonidan o'rganilib borilgan sari o'quv materiallari masofali ta'lim Markazi orqali shaxsiy kompyuterlarda qayta yozib olish yo'li bilan yangilanib boriladi. SHaxsiy mobil kompyuterni o'quvchi sotib yoki masofali ta'lim Markazidan ijaraga olishi mumkin.

Masofali ta'limning keys-texnologiyasi turiga muvofiq o'quvchi kirish testlaridan o'tganidan keyin o'quv materiallari (keys) to'plamini oladi. Yo'naltiruvchi mashg'ulotlarda tyutor tomonidan har bir fani bo'yicha o'quv rejasiga muvofiq o'quv-metodik qo'llanmalar bilan ishlash shartlari, fan asoslarini o'rganishda e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan holatlar, mustaqil ishlarni tashkil etish qoidalari, mashg'ulotlar jadvalining mohiyati va boshqalar tushuntiriladi. Odatda muayyan hududda yashovchi o'quvchilar ma'lum guruhlariga birlashtiriladilar (garchi o'quvchi boshqalar bilan aloqa qilinay, yakka tartibda o'qiydigan bo'lsa ham).

Mustaqil ishlar o'quv jarayonining asosini tashkil etadi. Semestr davomida vaqti-vaqti bilan maslahatlar tashkil etiladi va o'quvchilar joriy, oraliq nazoratlarni topshiradilar. O'quv fani bo'yicha olib borilayotgan jarayonlar yakunlovchi mashg'ulotlar bilan nihoyalanadi. Ushbu mashg'ulotda eng qiyin masalalarning echimi muhokama etiladi, o'quvchilarning bilimi nazorat sinovlari asosida baholanadi. Nazorat sinovlari ularning shaxsan ishtirokiga ko'ra yoki yozma ravishda bilvosita o'tkaziladi. O'qitish vositalari to'plamining asosini bosma o'quv qo'llanmalari tashkil etib, ular audiovideo materiallar, SD yoki boshqa manbalardagi kompyuter dasturlari bilan to'ldirilishi mumkin.

Ta'lim jarayoni ta'lim muassasasi yoki masofali ta'lim mahalliy markazida o'tkazilishi mumkin. O'quv jarayoni ta'lim muassasasi tomonidan o'qituvchilarini mahalliy Markazlarga yuborish yoki mazkur hududda yashovchi o'qituvchilar orasidan tanlovlarni o'tkazish asosida bo'lajak tyutorlarni tayyorlash hisobiga amalga oshiriladi.

Keys texnologiyasi ta'lim turi sirtqi ta'lim shaklini eslatadi. Bular o'qitish vositalarining maxsus o'quv to'plamlaridan foydalanish va ularni ishlab chiqish bo'yicha ko'rsatmalarni tayyorlashdan iborat. Bu ta'lim turi mohiyatiga ko'ra o'quv jarayonini boshlash va yakunlashning vaqti chegaralari bir qadar erkin faoliyat yuritishga imkon beradi.

Muayyan fan bo'yicha o'quvchiga metodist o'qituvchi-maslahatchi (tyutor) birlashtiriladi, u majburiy ravishda ta'lim muassasasida sertifikatsiyalashdan o'tadi va ta'lim muassasasi rahbariyati bilan kelishilgan individual grafik bo'yicha mashg'ulotlarni olib boradi. O'qitish jarayonining mohiyati tyutor rahbarligi ostida materiallarni mustaqil o'rganish va tekshirish topshiriqlarini bajarishni o'z ichiga oladi. Ma'lumki, o'quv kursi bo'yicha ta'limning davomiyligi o'quv rejasida belgilangan o'quv soatlarning hajmiga ko'ra 1-3 oyni tashkil etishi mumkin.

Mashg'ulotlar ma'lum o'quv kursi bo'yicha mintaqaviy masafaviy ta'lim Markazida o'tkaziladigan bir kunlik kirish seminari bilan boshlanadi. Haftasiga 1-2 marotaba tyutor bilan shaxsan uchrashuv amalga oshiriladi. Mustaqil o'rganish

davrida o'quvchi tyutor bilan telefon, elektron pochta va boshqa aloqa vositalari yordamida aloqa o'rnatib, zarur maslahatlarni olishi mumkin

Mustaqil ishini bajarish jarayonida o'quvchi test, mashq qilish topshiriqlari va boshqa majmuaviy nazorat topshiriqlarini bajarishi kerak. Mashg'ulotlar masofali ta'limning mahalliy Markazida o'tkaziladigan bir kunlik yakuniy seminar bilan yakunlanadi. Sinovlar og'zaki shaklda o'tkaziladi. O'quvchi qoniqarsiz baho olgan holda, qo'shimcha pul to'lash bilan imtixonni qayta topshirishi yoki o'qitish kursini qayta o'tishi mumkin.

O'quv jarayonida quyidagi vositalardan foydalaniladi: o'quv-amaliy qo'llanmalari (ular masofali ta'lim texnologiyalari uchun maxsus qog'ozga yozilgan variantlarda tayyorlanadi); audio kassetalar hamda CD-ROM ga yozilgan o'quv materiallari.

3.3.1-jadvalda o'quv-metodik materiallari, o'qitish vositalari, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro didaktik aloqalar nuqtai nazaridan har bir ta'lim turining o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatib berilgan.

Masofali ta'limning tashkiliy-texnologik turining mohiyati quyidagilardan iboratdir:

1. Yagona media – biror-bir o'qitish vositasi yoki axborot uzatish tarmog'idan foydalanish (xususan, xat yozish, o'quv radio eshittirishlari yoki teleko'rsatuvlar asosida o'qitish). Asosiy vositalar bosma materiallar hisoblanadi, ikki tomonlama aloqalar deyarli bo'lmaydi, ushbu holat modelning an'anaviy sirtqi ta'limga yaqinligini ko'rsatadi.

3.3.1-jadval

Masofali o'qitish ta'lim turlari

Ta'lim turlari	O'quv-metodik material larni etkazib berish	O'qitish vositalari	O'zaro didaktik aloqalarni o'rnatuvchi vositalari	O'qitishning tashkiliy shakllari
Korrespon-dentlik ta'limi	Pochta	Bosma o'quv qo'llanmalari,	Pochta	Mustaqil ishlar, maslahatlar

		kompyuter ta'limi, audio, video dasturlari		
Keys texnologiyasi	Shaxsan	Bosma o'quv qo'llanmalari, kompyuter ta'limi hamda audio, video dasturlari	Shaxsiy telefon, faks	Yo'naltiruv-chi mashg'ulot, ma'ruza, seminar, maslahat va mustaqil ishlar
Radio-televizion ta'lim	Televizenie, radio, OTIK SIVKA	Bosma o'quv-metodik materiallar, kompyuter ta'limi, audio va video dasturlari	Elektron pochta, teleanjuman	Yo'naltiruvchi mashg'ulot, ma'ruza, maslahat va mustaqil ishlar
Tarmoqli o'qitish	Internet	Gipermatn (gipermedia) ko'rinishidagi o'quv qo'llanmalari	Elektron pochta, teleanjuman	Ma'ruza, seminar, maslahat va mustaqil ishlar
Mobil texnologiya	Shaxsan, TV-axborot, Internet	Elektron ko'rinishidagi o'quv-metodik qo'llanmalar	Shaxsan	Maslahat va mustaqil ishlar

2. Multimedia - o'qitishning turli vositalari (bosma o'quv qo'llanmalari, o'quv masalasiga mo'ljallangan kompyuter, audio hamda video dasturlar va boshqalar)dan foydalanish. Ushbu ta'limga ko'ra axborotlarning «bir tomonga» uzatish ko'proq ko'zga tashlanadi.

3. Gipermedia - masofali ta'limning uchinchi avlod modeli bo'lib, unga ko'ra kompyuter va telekommunikatsiyalarning roli ustuvor bo'lgan yangi axborot texnologiyalardan foydalanish ko'zda tutiladi. Mazkur holatda eng oddiy elektron pochta, teleanjuman hamda audio o'qitish (telefon va telefaksning uyg'unligi)dan foydalanishni ifoda etadi. Ushbu model video, telefaks, telefon (videoanjumanlarni o'tkazish uchun), videodisk, gipervosita, sun'iy intellekt va mashg'ulotlar tizimlari to'plamlaridan foydalanishni ham o'z ichiga oladi.

Shunday qilib, masofali ta'limning "eng qulay, samarali" turi turli omillar: texnologik, pedagogik, tashkiliy-metodik omillarni variativ aniqlashga yo'naltirilgan o'quv muhitini o'z ichiga oladi.

Masofali ta'lim tizimining bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirishdagi o'rni beqiyos ekanligini e'tirof etgan holda ta'lim jarayonida masofali axborot texnologiyalaridan foydalanishning tashkiliy-texnologik metodlari xususidagi ma'lumotlarga ega bo'lish muhim ahamiyat kasb etadi.

Masofali ta'lim tizimining ishlash faoliyatini belgilovchi omillarning mohiyatini to'g'ri va aniq tushunish uchun "axborot texnologiyasi", "yangi axborot texnologiyasi", "yangi axborot texnologiyalari vositalari" kabi tushunchalarning ma'nosini anglab olish zarur. Ayni vaqtda axborot texnologiyalari sohasidagi atamalar va ularning mohiyatini yorituvchi tushunchalar barqaror xususiyat kasb etmagan.

"Axborot texnologiyalari" tushunchasi o'zida quyidagi mazmuni aks ettiradi. axborot texnologiyalari – bu insonlarning bilimlarini boyituvchi, ularning texnik va ijtimoiy jarayonlarni boshqarish borasidagi imkoniyatlarini rivojlantiruvchi axborotlarni yaratish, to'plash, uzatish, saqlash va taqdim etish metodlari hamda texnik vositalarining majmui sanaladi.

Yangi axborot texnologiyalari (YAAT) vositalari mikroprotsessorli texnika asosida ishlovchi dasturli-apparatli vosita va qurilmalar, telekommunikatsiyaning zamonaviy vosita va tizimlari, audio-videotexnikalar, axborotlarni to'plash, saralash, yig'ish, saqlash, ishlab chiqish va uzatishga yo'naltirilgan jarayonlarning samarali kechishini ta'minlovchi bo'yicha jarayonlarni borishini ta'minlovchi qurilmalarning majmuini anglatadi. Oliy ta'lim muassasalarida o'tkazilgan tadqiqot jarayonidagi masofali ta'lim tizimida qo'llaniladigan va tajriba-sinov ishlarida foydalanilgan YAAT vositalarining didaktik tavsifnomalarini tahlili 3.3 2-jadvalda keltirilgan.

**Masofali ta'limni tashkil etishda qo'llaniluvchi yangi
axborot texnologiyalari vositalari va tizimlari**

YaAT guruhlari	YaAT vositalari	Masofali ta'limning tashkiliy shakllari
Audio guruhli	Radio, retranslyasion tarmoq, telefon	Ma'ruza, maslahat va yo'naltiruvchi mashg'ulotlar,
	Audioyozuvlar	Ma'ruza, mustaqil ish va yo'naltiruvchi mashg'ulotlar
	Audioanjuman	Seminar, maslahat va yo'naltiruvchi mashg'ulotlar
	Ovozli pochta	Maslahat
Video guruhli	Ovozli va qayta aloqani ta'minlovchi televidenie	Ma'ruza, seminar va yo'naltiruvchi mashg'ulotlar
	Elektron pochta, qayta aloqani ta'minlovchi televidenie	Ma'ruza, seminar, maslahat va yo'naltiruvchi mashg'ulotlar
	Asta-sekin – skanerdan o'tkazuvchi televidenie	Ma'ruza va yo'naltiruvchi mashg'ulot
	Televizion videoanjuman	Ma'ruza, seminar, yo'naltiruvchi mashg'ulot
	Videoanjuman aloqa	Ma'ruza, seminar
	Videotelefon, magnit lentalarida qayd etiluvchi video yozuvlar	Ma'ruza, mustaqil ishlar va imtixon,

Matnli guruh	Elektron pochta	Maslahat, testdan o'tkazish
	Aniq vaqtda kompyuter vositasida tashkil etiluvchi anjumanlar	Ma'ruza, seminar, maslahatlar
	Faks	Maslahatlar
	An'anaviy pochta	Maslahat, testdan o'tkazish
	Elektron e'lonlar taxtasi	Seminar, maslahat

Elektron pochta (e-mail) masofali ulanish vositasi va kompyuter tarmoqlari taqdim etadigan xizmatlardan biri hisoblanadi. Elektron pochta foydalanuvchi (o'qituvchilar va o'quvchi)larga matnli va grafik xabarlarni o'zaro almashishga imkon beradi. Elektron pochta xizmatini amalga oshirish uchun foydalanuvchilarning ish joylari zarur apparatli-dasturli vositalari bilan ta'minlangan bo'lishi kerak. Foydalanuvchining eng oddiy kompyuter savodxonligi elektron pochta xizmatidan foydalanishi uchun imkon beradi.

Elektron pochta eng arzon va nisbatan murakkab bo'lmagan telekommunikatsion texnologiyalardan biri hisoblanadi. Ammo, u o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida yuzmayuz muloqotni amalga oshirishga imkon bermasligi sababli chegaralangan pedagogik samaraga egadir.

Elektron pochta didaktik xususiyatlarini uning imkoniyatlari asosida quyidagicha yoritish mumkin:

- elektron pochta xizmatida axborotlarni kiritish, uzatish yoki ilgari tayyorlangan, kompyuter xotirasida mavjud bo'lgan fayllar asosida xabarlarni uzatish,

- olingan axborotlarni saqlash, ekranda ko'rish yoki chop etish;

- matnli xabarlarni tahrir qilish.

Masofali ta'limni tashkil etish jarayonida elektron pochta quyidagi maqsadlarni amalga oshirish yo'lida foydalanish mumkin

–zarur o'quv-metodik materiallar hamda tashkiliy ma'lumotlarni o'quvchilarga tezkor sur'atda etkazib berish.

–o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida javob aloqasini tashkil etish;

–o'quvchilar o'rtasida muloqotlarni uyushtirish;

–off-line tartibida elektron anjumanlarni tashkil etish;

–masofali ta'lim tizimida boshqaruv axborotlarini almashtirish (chunonchi, o'qituvchilar, shuningdek, ta'lim muassasasi faoliyatini boshqaruvchi organlar o'rtasida).

Elektron pochta yordamida tashkil etilgan munozara va seminarlarni quyidagi kenma-ketlik asosida o'tkazish maqsadga muvofiqligini ko'rsatdi: o'qituvchining «chiqish», mavzu doirasiga kiruvchi masalalari yuzasidan munozara ishtirokchilarining «chiqishlari», «muhokama jarayonini tashkil etish», o'qituvchining yakuniy «so'zi». Elektron pochtda o'z ifodasini topgan qavslar munozara jarayonida yozma nutqdan foydalanilganlikni bildiradi.

Elektron pochtdan elektron ma'ruzalarni tashkil etish uchun ham foydalanish maqsadga muvofiqdir. O'quvchilar elektron pochta yordamida elektron ko'rinishdagi ma'ruza matnlari, tavsiya etilayotgan adabiyotlardan olingan lavhalar va boshqalarni jo'natadilar, so'ngra elektron pochta xizmati asosida maslahatlar tashkil etiladi.

O'qituvchi elektron pochtdan mashg'ulotlarga tayyorlanish, hamkasblari bilan maslahatlashish va ITR serverlar orqali Internetdan materiallarini izlash jarayonida foydalanishi mumkin.

Elektron anjumanidan aniq vaqt tartibi, shuningdek, IRC (Internet Relay Chat) tizimidan foydalanilganda yoki istalgan vaqtda kompyuter tarmog'iga ulanish asosida foydalanish mumkin.

Elektron pochtdan foydalanish foydalanuvchilardan on-line tartibiga ulanishni talab etadi. Ishtirokchilar boshqa ishtirokchi tomonidan guruhga jo'natilgan axborotni o'qiydilar, ana shu manzilga o'z javoblarini jo'natadilar, muammolarni muhokama qiladilar.

Tajribalarning natijalari masofali ta'lim tizimida web-texnologiyalarini qo'llashda uning mexanizmlari yordamida amalga oshiriladigan interaktivlik darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, uning samaradorligi shunchalik yuqoriligini ko'rsatdi.

Masofali ta'limni tashkil etish va uning faoliyat ko'rsatishini ta'minlashda Learning Space axborot tizimi qulay muhit hisoblanadi. U Lotus Domino ga asoslangan va masofali ta'limni global va lokal kompyuter tarmoqlari orqali amalga oshirish uchun xizmat qiladi.

Learning Space o'ziga Learning Space Central deb ataluvchi yagona markaziy boshqaruv moduli va beshta maxsus modul - Schedule, Media Center, Course, Room, Rrofiles, Assesment Manager modullarni o'z ichiga oladi. Ana shu interaktiv modullar (ma'lumotlar bazasi) quyidagi o'quv kurslari bilan ishlash imkonini beradi:

- elektron kutubxonalaridan o'quv materiallarini olish;
- mashq hamda nazorat topshiriqlarini bajarish;
- seminar va munozaralarni o'tkazish;
- o'qituvchilar tomonidan maslahatlar olish imkonini yaratish.

3.4. Masofali ta'lim o'quv-metodik majmuasini yaratishning tashkiliy-metodik tamoyillari

Masofali ta'limning o'quv jarayoniga joriy etilishi bo'lajak kichik mutaxassislarni tayyorlashda yangi sifat darajasiga ko'tarishga xizmat qiladi. Bunda o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi har-xil to'siqlar ya'ni: uzoqlik, bandlik, o'quvchining psixologik holatiga o'xshash muammolarni echishga xizmat qiladi.

Masofali ta'limning asosiy mohiyati quyidagilardan iborat:

- ta'lim jarayonidagi nazariya va amaliyotni bir-biriga yaqinlashtirish, haqiqiy pedagogik va texnik-texnologik vaziyatlari asosida ta'lim berish, o'quv jarayoniga o'quvchilarning pedagogik va ishlab chikarish tajribalarini joriy qilishga;

- ta'limiy yondashish - o'quvchining iqtidori va qobiliyatlarini namoyon etishida pedagogik yordam ko'rsatish, pedagogik va texnologik vaziyatlari keng doirasida qo'llaniladigan nazariyani talab darajasida o'rnatishga,

– kompyuter dasturlari asosida o'qitishning muammoli metodlaridan foydalanish yo'li bilan odatdan tashqari pedagogik va texnik-texnologik muammoli vaziyatlarda o'quvchilarning qaror qabul qilishni bilish, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish faqat bilish emas, balki fikrlashga, olingan nazariy bilimlardan amaliyotda qo'llay olishga bilishga, doimiy ravishda o'z-o'zini intellektual salohiyatini oshirishga;

– modulli yondashuv – o'quvchilarni unumkasbiy hamda maxsus fanlar bo'yicha bilim va ko'nikmalar shakllantirishni ta'minlovchi integrativ (fanlararo aloqadorlik) tamoyili asosida o'qitishga;

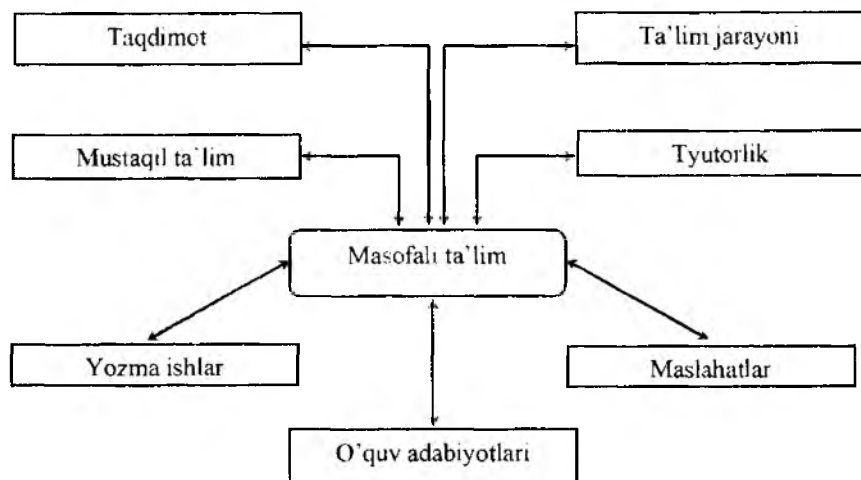
– guruhli munozaralar – pedagogik va texnik-texnologik vaziyatli o'yinlar, treninglar, «aqliy hujum», qiziqarli o'quv-metodik materiallari bilan ishlash, turli murakkablik darajasidagi kompyuter test nazoratlari dasturlari yordamida o'z-o'zini nazorat qilish, pedagogik hamda texnik-texnologik masalalarni modellashtirish kabi o'quvchining vaqtini tejab sarflashiga imkon beruvchi o'qitishning eng faol metodlaridan foydalanishga imkoniyat yaratadi.

O'quv-metodik majmua asosida (o'quv dasturi, ishchi daftarlar, elektron darslik, interfaol o'qitish dasturlari, laboratoriya va amaliy hisoblash, grafik ishlarini bajarish uchun metodik ko'rsatmalar, bilimlar elektron bazasi, elektron test o'tkazuvchi dasturlar, audio va video materiallar, texnik masalalarni echish uchun o'quv metodik ko'llanmalar, elektron ko'rgazmali ko'llanmalar to'plami, komp'yuter vositalari asosida pedagogik va texnik-texnologik vaziyatlarni modellashtirish metodikasi) masofali ta'limni tashkil etish quyidagi asosiy komponentlardan iborat (3.4.1-rasm)

Taqdimot (prezentatsiya) – o'qitish jarayoni taqdimotdan boshlanib unda kirish mashg'uloti o'tkaziladi. O'quvchilar o'quv-metodik majmuasi bilan keyslar oladilar. o'quv guruhi bilan tyutor (metodist o'qituvchi), mashg'ulotlar o'tkazish rejasi va o'quv fanlari bo'yicha masofali ta'lim metodikasi bilan tanishadilar.

O'quv jarayoni – ta'lim olishda o'quvchining fan bo'yicha o'zlashtirgan bilimlarini va amaliy tajribasini muammoli pedagogik va texnik-texnologik vaziyatlarda qo'llash bilan uning qoidalarini o'rnatidagi nisbatlarini o'quvchilar anglab etishlarga va asoslangan yangi turdagi

o'quv siklidan foydalaniladi. O'quvchining mustaqil ishlashi interfaol va elektron multimediali darslik, elektron kutubxonalar, Internet global tarmog'idan foydalanish bilan ta'minlanadi.

3.4.1 - rasim. Masofali ta'lim turlari

Mustaqil ta'lim – o'quvchining mustaqil ishlashining asosiy shakllari o'quv materiallari bilan mustaqil interfaol ishlashi va referatlar, pedagogik va ishlab chiqarish vaziyatlariga mos keladigan loyihalar, chizmalar va boshqalar kabi yozma topshiriqlarni bajarish hisoblanadi.

Tyutorlik (metodist o'qituvchilik) – mustaqil o'zlashtirilgan bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash, tuzatish, jamoa bo'lib ishlashning samarali metodlarini o'zlashtirish va tajriba almashish, tyutorlik – o'qitish faol metodlardan foydalanish bilan guruhli mashg'ulotlarda: guruhli munozaralar, amaliy o'yinlar, muammoli pedagogik va texnik-texnologik vaziyatlardan chiqish va boshqalar. Tyutorlar o'quvchilar bilan kulay vaktida norasmiy sharoitda ishlaydilar.

Yozma ish – tyutor (metodist o'qituvchi) tomonidan baholanadi va tushuntiriladi, bu o'quvchining o'z bilimlarini tuzatishi uchun qaytar aloqada bo'lishni ta'minlaydi.

Maslahatlar. O'quvchi tyutor (metodist o'qituvchi) dan fanning mazmunini o'zlashtirishda tushunmagan savollar bo'yicha telefon yoki elektron pochta orqali bo'lgani kabi shaxsan

maslahat olishi mumkin. SHu bilan doimiy aloqa ta'minlanadi, ushbu o'quv fanini o'rganish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni tez hal etishga imkon beradi.

O'quv adabiyotlar. O'quv-metodik majmua masalan ishchi daftarlarida faqat axborot materiallari emas, balki ular bilan ketma-ket keladigan savollar va topshiriqlar ham bo'lib ularga javob berib o'quvchi o'zining amaliy tajribasini shakllantiradi, uni audyatoriyada olingan bilimlari bilan solishtiradi. Pedagogik va texnik-texnologik vaziyatlarini tahlil qiladi uni yaxshilash yo'llarini izlaydi, shaxsiy tasavvurlari tizimini shakllantiradi, o'quv materialni o'zlashtirganlik darajasini o'zi nazorat qiladi. Masofali ta'lim o'quv-metodik to'plam nusxalari guruh o'quvchilari soniga mos kelishi kerak. Barcha o'quv-metodik materiallar an'anaviy matnli ko'rinishda va axborotni elektron etkazuvchilar, audio va video materiallar, o'quvchilarga shaxsiy mulk sifatida beriladi.

O'quvchi kompyuterdan o'quv faoliyatida asosiy vosita sifatida foydalanadi, bu esa o'quv fanining mazmunini savollarini o'rganishga va an'anaviy didaktik vositalarga nisbatan afzalligini ko'rsatadi.

Mavjud ilmiy manbalarni o'rganish hamda dissertantning shaxsiy tajribasiga asoslangan holda masofali ta'lim vositalari quyidagilardan iborat:

1. Elektron darsliklar.
2. O'quv-metodik qo'llanmalari.
3. Oddiy va multimediali variantlar asosida kompyuter ta'limi tizimlari.
4. Audio o'quv-axborot materiallari.
5. Video o'quv-axborot materiallari.
6. Laboratoriya praktikumlari.
7. Trenajyorlar.
8. Ma'lumotlar va bilimlar banki.
9. Elektron kutubxona.
10. Ekspert tizimi asosidagi ta'lim.

Masofali ta'lim o'quv-metodik to'plamlarini yaratishning tashkiliy-metodik tamoyillari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

1. O'quv rejasidagi fanni o'rganishning maqsadini ifoda etishi (tanlagan ta'lim yo'nalishi bo'yicha uning ta'lim tizimidagi o'rni va ahamiyatini tushuntirish

yordamida fan asoslarini muvaffaqiyatli o'rganishni ta'kidlashi lozim. Fan, bob va mavzular ro'yxati, ularni o'zlashtirish talab etiladigan darajaga keltirish maqsadga muvofiqdir).

2. O'quv materiallarining atamalar va shartli belgilarni aniq hamda to'g'ri ifodalash talablariga to'la javob bera olishi (fan avvalgi yoki keyingi fanlar mohiyatini yorituvchi standart birliklarni aniq va to'g'ri qo'llanilishini ta'minlashi zarur).

3. Elektron o'quv materiallarining o'quvchi tomonidan avval o'rgangan muhitning yaratilishini ta'minlay olishi (mualliflikda yaratilgan dasturlarni o'zlashtirish o'quvchi uchun qo'shimcha qiyinchilik yaratishi va uning e'tiborini fanning mazmunidan chetga tortmasligi kerak).

4. Gipermatnli texnologiyalardan foydalanish, shuningdek, elektron o'quv materiallarining o'quvchilarning ilovalar bo'yicha harakatlanishlarida to'g'ri yo'lni topa olish hamda oddiy talablarga javob bera olishlariga imkon yaratishi (o'quv materiallarining kirish so'zida matnda qo'llaniladigan shartli belgilarning mohiyatini izohlash, shuningdek, turli murojaatlardan foydalanish borasida maslahatlar berilishi zarur).

5. O'quv materiallaridan Internet tarmog'i resurslari murojaatlaridan foydalanishda web-saytlari bo'yicha murojaatlaridan saqlanish (ushbu holat ko'p vaqtni talab etadi)

6. O'quvchi faoliyatining mustaqil faoliyat, o'qituvchi nazoratining esa o'z-o'zini nazorat qilish faoliyatiga almashtirilishi (ushbu o'rinda faoliyat qulay metodlar, samarali mezonlar va maslahatlar asosida yo'lga qo'yilishi bo'yicha beriladigan tavsiyalar to'liq ta'riflarga ega bo'lishi zarur).

7. O'quv fanlari mazmunining to'liqligi, bu - o'quvchining qo'shimcha o'quv ma'lumot manbalariga murojaat etishining bir qadar kamaytirilishi.

8. O'quv fanlarining tuzilmasini yaratishda moduldan foydalanilishi.

9. O'quv materiallari tarkibidan nazorat topshiriqlari, glossariy, shaxsiy faoliyatni mustaqil nazorat qilish uchun taklif etilgan javobli testlar hamda mashq

qilishga asoslangan pedagogika hamda ishlab chiqarishdagi muammoli-vaziyatli topshiriqlar kabi majburiy elementlarning mavjudligi.

Masofali sirtqi ta'lim uchun mo'ljallangan o'quv-metodik materiallar (darsliklar, o'quv qo'llanmalari, ish daftarlari, metodik materiallar, mustaqil ishlar uchun mo'ljallangan qo'llanmalar va boshqalar) mazmunini tahlil qilish o'quv fani mazmuniga invariant o'quv-metodik to'plamini tadbqiq etish samarali omil ekanligini tasdiqladi. O'quv-metodik majmua quyidagi bo'linmalardan tashkil topgan:

1. Kirish.
2. Fanni o'rganishdan ko'zlangan maqsad va vazifalar.
3. Fan bo'yicha yaratilgan o'quv dasturi.
4. Fanga kirish (tarixi, predmeti, dolzarbligi, boshqa fanlari bilan o'zaro bog'liqligi).
5. Asosiy mazmuni (bo'limlarning modullar bo'yicha bo'yicha tuzib chiqilganligi).
6. O'quv qo'llanmalari (tayanch konspekt, ma'ruzalarning reja-konspekti);
7. Topshiriqlarni bajarishda eng ko'p uchraydigan xatolarni tahlil qilish, nazariy bilimlarini qo'llash borasidagi ko'nikmalarni ishlab chiqish uchun praktikum.
8. Ish daftari. ya'ni, amaliy topshiriqlarni bajarishga oid misollar berilgan, shuningdek, mustaqil bajarish uchun mo'ljallangan topshiriqlardan iborat o'quv qo'llanmasi (daftarning toza sahifalariga o'quvchi fanni o'zlashtirish va shaxsiy ishchi hujjatlarni yaratish borasidagi fikrlarini yozib borishi mumkin).
9. Fanni mustaqil o'rganishga oid metodik tavsiyalar.
10. O'quvchining mustaqil ishini tashkil etishga oid tavsiyalar, shuningdek, uning mustaqil ish reja-grafigi, o'rganilayotgan fanning u yoki bu bo'linining hajmi borasidagi taxminiy ma'lumotlar.
11. Laboratoriya praktikumi.
12. Xulosa.
13. Adabiyotlar ro'yxati (asosiy, qo'shimcha, fakultativ).
14. Mustaqil ishlarning mavzulari.
15. Oraliq test o'tkazish va bilimlarni nazorat qilish tizimi.

16. Yakuniy nazorat.

17. Qisqartirtmalar ro'yxati.

18. Ma'lumotnoma, glossariy

19. Atamalarning izohli lug'ati.

20. Fan dasturi mavzusiga oid o'quv materiallari, mavjud darsliklar, ilmiy jurnallarda chop etilgan maqolalar, metodikalar va boshqalar asosida yaratilgan xrestomatiya (daydjest).

21. Audiokassetalar

22. Yo'naltiruvchi yoki tanishtiruvchi ma'ruzalar yozilgan videokassetalar, texnik jihozlarning umumiy tuzilishi, ishlash tamoyili, texnologik jarayonlar va boshqa fanlar bo'yicha tajriba ishlarining bajarilishi borasidagi videotasvirlar.

23. Oddiy va multimediali (CD-ROM) kompyuter ta'limi dasturlari.

Elektron darslikni o'quvchiga o'quv fani yoki uning muayyan bo'limi, shuningdek, oddiy darslik, ma'lumotnoma, masalalar to'plami va laboratoriya praktikumida yoritilgan qarashlarni o'zida birlashtirishga imkon beruvchi o'quv-metodik to'plami sifatida e'tirof etuvchi g'oyalar ancha keng tarqalgan

Bizning fikrimizcha, elektron darslik mualliflik tizimi yoki gipermatnli belgilash tipi – HTML yordamida ishlab chiqilgan hamda multimediali yakunlangan materialdan iborat manbadir. Elektron darslikning quyidagi ikki variantidan foydalanish mumkin: on-line va off-line.

O'quv-metodik to'plam quyidagi didaktik-funksional bo'limlardan iborat: tashkiliy-metodik; axborotli o'qitish; aniqlovchi va nazorat qiluvchi.

To'planning psixologik-pedagogik funksiyalari o'quv materiallarini gipermedia muhitida taqdim etish, o'quvchilarning o'qituvchilar bilan va o'qitish vositalari bilan E-mail, usernet, IRC, Iphone yordamida o'zaro didaktik aloqalari orqali amalga oshiriladi.

Masofali ta'lim dasturlari muayyan fanni aks ettiruvchi, u yoki bu darajada uni o'rganish texnologiyasini amalga oshiruvchi va turli o'quv faoliyatini amalga oshirishga imkon beradigan vositalardir. Bunday dasturli vositalar odatda, o'quvchi

shaxsini rivojlantirish uchun, o'quv jarayonini jadallashtirish va an'anaviy o'quv-tarbiyaviy jarayonlarda boshqa maqsadlarda foydalanish uchun mo'ljallanadi

Masofali ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, uning mazmuni, usullari va vositalari bilan tanishish o'quv jarayonida bajariladigan quyidagi asosiy vazifalarini ajratib ko'rsatishga imkon beradi:

- o'qitish jarayonini individuallashtirish va darajalashtirish;
- xatolarni o'rganish va javob aloqasi vositasida nazoratni amalga oshirish,
- o'quvchining o'quv faoliyati jarayonida o'z-o'zini nazorat qilishi va mavjud xatolarni tuzatish;
- ko'p vaqt va mehnat talab etadigan, mayda hisoblash ishlarini kompyuterda bajarish hisobiga, o'quv vaqtini uzaytirish,
- o'rganilayotgan jarayon yoki hodisalarni modellashtirish;
- kompyuterda muayyan tajriba yoki sinovlarni tashkil etish asosida laboratoriya ishlarini olib borish;
- turli muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish malakasini shakllantirish;
- muayyan turdagi fikrlash qobiliyatini (masalan, ko'rgazmali-obrazli va nazariy) rivojlantirish;
- ta'lim olishga bo'lgan qiziqishni kuchaytirish (masalan, dasturga tasviriy vositalar yoki o'yin vaziyatlarini kiritish yo'li bilan).
- idrok etish faoliyati va boshqalar.

Umumkasbiy va ixtisoslik fanlari bo'yicha kasb ta'limi o'qituvchisini materiallar, asbob-uskunalar va texnik qurilmalar bilan shaxsan tanishmasdan va ularda ishlash ko'nikmalarini shakllantirmasdan turib, uni etuk mutaxassisni tayyorlashni tasavvur qilish qiyin.

Masofali ta'limni tashkil etish sharoitlarida amaliy, laboratoriya praktikumining an'anaviy shakllari foydalanuvchi(o'quvchi tajriba o'tkazuvchi)ning modellashtirish muhiti bilan samarali interaktiv o'zaro aloqalariga erishish yo'lida texnik vositalar, kompyuter grafikasi va animatsiyadan foydalanib, materialshunoslik, texnik tajribani

imitatsiya qilish hamda loyihalashtirish, modellashtirish texnologiyasidan foydalanuvchi, virtual laboratoriyalar bilan to'ldiradi.

O'quv virtual laboratoriyaning o'ziga xos xususiyati avtomatlashtirilgan hamda loyihalashtirish samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan katta dasturli tizimlarni loyihalashtirishning zamonaviy nazariyalaridan foydalanish hisoblanadi.

Virtual laboratoriyaning muhim jihati asboblarning odatiy tasvirlari bilan birga, haqiqiy signallarni imitatsiyalash modellarinigina emas, balki zarur ma'lumotlar fayllarida saqlanadigan avvalgi tajriba ma'lumotlar fayllarida foydalanish yo'li bilan tajribani ko'rgazmali imitatsiya qilish mumkinligi hisoblanadi.

O'qitish natijalari kafolatining asosi yaxlit o'quv jarayonida tashkil etiluvchi tezkor javob aloqasi hisoblanadi. O'quv materialini o'rganishda qo'yilgan maqsadlarga yo'naltirilgan kundalik natijalarni baholash va ta'lim mazmunini boyitib borish zarur. SHu bilan birga ta'lim maqsadlari o'qitish natijalari asosida o'quvchilar, shuningdek, o'qituvchi (tyutor yoki boshqa biror-bir ekspert, chunonchi, kompyuter dasturi)ning aniq harakatlari orqali ifodalanadi.

Masofali ta'limda videofil'mlardan foydalanish o'z samarasini berib kelmoqda. YUqori malakali professor-o'qituvchilarning ochiq va muammoli dars ma'ruzalari yozilgan videotasmalardan maxsus auditoriya sharoitida foydalanish, o'quvchiga eng yaxshi mutaxassislarning ma'ruzalarni masofadan turib eshitishga imkon beradi.

O'quv videofilmlarini yaratishdan ko'zlangan maqsad – audiovizual axborotlardan foydalanib, bilimlarni o'zlashtirish jarayonini tezlashtirish, fan va ishlab chiqarish sohasida materiallar, konstruksiya, asbob-uskunalarni qo'llash, texnik ob'ektlarni ishlatish, texnologik jarayonlarni o'zlashtirish, shuningdek, plakatlarni asosida ko'zga ko'rinmaydigan konstruksiya elementlari hamda jarayonlarni namoyish etish hisoblanadi. Masofali ta'lim jarayoniga o'quv videofilmlarini kiritish bilan o'quvchilar auditoriyasi kengayadi, filmlardan foydalanish joyi va vaqtini ixtiyoriy tanlashga erishiladi, o'quvchilarning maksimal darajada pedagogik hamda ishlab chiqarish vaziyatlari bilan aloqada bo'lishlari ta'minlanadi.

O'quv videofilmlari axborotlarni ham eshitish, ham ko'rish asosida qabul qilish imkoniyatini ta'minlaydi. Teleekranda sodir bo'layotgan texnik ob'ektni, texnologik

jarayonlarni tushuntirish matn bilan birga olib borilishi o'quvchilarni haqiqiy pedagogik hamda ishlab chiqarish vaziyatlariga maksimal darajada yaqinlashtiradi, malakali o'qituvchilarni qo'shimcha jalb etmay turib o'rganilayotgan materallarni tushunish va o'zlashtirish uchun qulay sharoitlar yaratadi. Videofilmlar o'quv materialini sifatida mavjud o'quv-metodik to'plamlarni samarali ravishda to'ldiradi va ba'zi hollarda o'zining texnik imkoniyatlari hisobiga o'qitish boshqa vositalari bilan raqobatlasha oladi; ushbu vaziyatda zarur axborotni tezlik bilan olish mumkinligi, o'quv materialini o'rganish sur'atini ixtiyoriy ravishda o'zgartirish, avval o'tilgan materiallarga yana bir bor qaytish, tez ko'rib, «varaqlab chiqish» imkoniyati yuzaga keladi.

Masofali ta'limni tashkil etish maqsadida nashr etilgan elektron multimediali darsliklar o'quv ma'lumotlari tuzilishining yaxlit, aniq va qisqa bo'lishini ifodalaydi. Elektron multimediali darsliklarda grafik va jadvalli materiallar berilgan. Har bir sahifada ma'lum bo'limni o'rganish jarayomida o'quvchining o'z shaxsiy fikrlarini yozish uchun joy mavjuddir. Mashq qilish va tekshirish topshiriqlari ham qo'llanmaga kiritilgan bo'lib, ular bilimlarni o'zlashtirish darajasini nazorat qilishga imkon beradi.

Bosma o'quv materiallarining elektron varianti YaAT dan foydalanish bilan didaktik vositalar mustaqil turidan nashrlarda bo'lmagan bir qator ijobiy sifatlarga ega bo'lib, ular sirasiga kompyuter xotirasi yoki tashqi manbada ixcham saqlanishi, o'zgartirishlarni tezlikda kiritilish va elektron pochta orqali uzoq masofalarga uzatish mumkinligi kabi holatlar kiradi. Bundan tashqari printer yordamida material osonlik bilan bosma nashrga aylantiriladi.

Shunday qilib, masofali ta'lim tizimida yuqorida ko'rib chiqilgan vositalardan aralash foydalanish tajribasi shakllangan deb aytishga imkon beradi. Masofali ta'limning shunday turlarida o'quvchilarga ma'lum muddatga o'quv-metodik vosita (keys)lar to'planini berish usulidan foydalaniladi. Xususan, amaliy fanlar asoslarini o'rganishda keys tarkibiga laboratoriya praktikumini bajarishga oid topshiriq, material hamda laboratoriya ishlarining to'plamlari ham kiritiladi. Keys tarkibiga yana kompyuterda va kompyuter tarmoqlarida ishlash borasidagi amaliy

ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha tavsiya va ko'rsatmalar ham kiritiladi. Keysning barcha elementlari bir-biri bilan o'zaro bog'liq va bir-birlarini to'ldiradi.

Masofali ta'limni tashkil etishda dastlab e'tiborni ushbu tizim o'quv materiallarini yaratish texnologiyalaridan foydalanishga qaratish maqsadga muvofiq

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Masofali ta'lim tushunchasiga izoh bering.
2. Masofali ta'limni tashkil etish shakllariga namunalar kiradi?
3. Masofali ta'limning vositalarini sanang.
4. Masofali ta'limning afzalliklarini bayon eting.
5. O'zbekistonda masofali ta'limni rivojlantirish omillariga nimalar kiradi?
6. Masofali ta'limning qanday turlari mavjud?
7. Elektron darslikning didaktik ta'minotiga nimalar kiradi?
8. Elektron darslikning dasturiy vositalarini sanang.

MUSTAQIL ISH TOPSHIRIQLARI

1. "Pedagogika" fanidan biror mavzu misolida virtual amaliy mashg'ulot ishlanmasini tayyorlash.
2. Elektron kasbiy portfolio yaratish.
3. "Pedagogika" faniga doir web-kvest topshiriqlarini yaratish.

V BOB. TARBIYA TEXNOLOGIYASI

Tayanch tushunchalar: tarbiya jarayoni, kutiladigan natija, yondashuv, sifat va xususiyatlar, ma'naviy-axloqiy fazilatlar, tarbiya texnologiyasi, loyihalash, diagnostika, korreksiya

5.1. Tarbiya jarayonini tashkil etishga doir yondashuvlar: mazmuni va mohiyati

Bugungi kunda tarbiya jarayoniga xilma-xil yondashuvlar mavjud bo'lib, ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonida mazkur yondashuvlarni hisobga olish juda muhimdir.

1. Madaniyatshunoslik yondashuvi. Maxsus tashkil qilingan pedagogik jarayon sifatida tarbiyadan voz kechish. Madaniyatni, dunyo manzarasini egallash jarayonida atrofdagilarning xatti-harakatlari va xulqiga tabiiy tarzda moslashish

2. Aksiologik yondashuv. Mohiyati – insonning jamiytdagi hayotining o'zini qadriyat sifatida qaraydigan asosiy falsafiy qadriyatlar nazariyasi, tarbiya hayotga taryorlashga, shaxsiy qadriyatli yo'nalganlik va shaxsning munosabatlarini shakllantirishga qaratilgan. Tarbiya qadriyatlarni o'zlashtirish va interiorizatsiyalash jarayoni sifatida tashkil etiladi.

3. Ijtimoiylashtirishga doir yondashuv: tarbiyaga «hayot maktabi» sifatida qarash, ijtimoiy ahamiyatli sifatlarni shakllantirish; hayotiy tajribani sotsiumda egallash; sotsiumda ijodiy o'z-o'zini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash

4. Germenevtik yondashuv: insonparvarlikka doir hodisalarni tushunish va talqin qilishning G-nazariyasi; sub'ektning psixologik tajribasiga, kechinmaga murojaat, o'qituvchi va o'quvchi dialogi sifatida tashkil qilinadigan pedagogik o'zaro hamkorlik vaziyatida kechinmalarni yuzaga keltirish; tarbiyalanuvchi hayot mazmuni va uning hayot qadriyatlariga munosabatini tushunish.

5. Sinergetik yondashuv: shaxsni o'zgartirish yo'llarining variativligi; bifurkatsiya (tanlov) nuqtasidan foydalanish; shaxsning ichki imkoniyatlari.

6. Antropologik yondashuv: insonparvarlik pedagogikasi, refleksiv pedagogika; individual qobiliyatlarni rivojlantirish; o'z-o'ziga tarbiya ehtiyojini

rivojlantirish; insonparvar maqsadlarini axloqiy fazilatlar sifatida (insoniylik, ishonch, minnatdorlik, chidamlilik) qo'yish; tashhishlash shaxsning o'z-o'zini belgilashini ta'minlash.

7. Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv. Mazkur yondashuvning mohiyati – bixevioristik yo'nalganlik, tarbiyani shaxsning xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy pedagogik ta'sir sifatida qarash; har bir pedagogik ta'sir tarbiyalanuvchida uning so'zlari, xatti-harakati yo amallarida namoyon bo'ladigan ma'lum javobni yuzaga keltiradi.

Xususiyatlari – ideal va tarbiya dasturining mavjudligi, tarbiya tizimining aniq tashkil qilinganligi, tartib va bahslashuvning ahamiyati.

Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvning ahamiyati shundan iboratki, u tarbiyaviy ideal, tarbiya dasturi, aniq faoliyat yuritadigan tarbiya tizimi, tartib, intizomlilik, bolalarcha o'zboshimchalikni bartaraf qilishni o'z ichiga oladi. Zamonaviy ma'noda bu yondashuv axloqiy-insonparvar qadriyatlarning shaxsiy ahamiyatli ma'nosini bilish, motivatsion-irodaviy va emotsional darajada o'zlashtirish sifatida qaraladi.

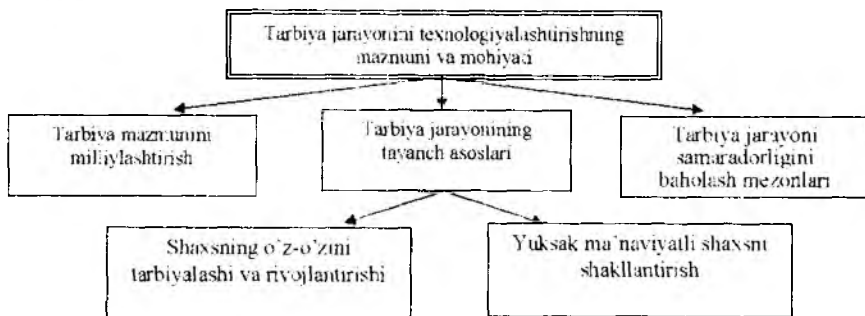
Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv uchun tarbiya jarayonini anglashning chiziqli tamoyili xarakterli: har bir pedagogik ta'sir tarbiyalanuvchining ma'lum javobi(so'z, hatti-harakat, amal)ni ko'zda tutadi.

5.2. Ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish tarbiya texnologiyalari

Ma'lumki, ma'naviy-axloqiy jihatdan etuk shaxsni shakllantirish davlatimiz siyosatining bugungi kundagi ustivor yo'nalishlaridan biridir. Yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega shaxsni shakllantirish ko'p bosqichli, murakkab jarayon bo'lib, mazkur jarayonga texnologik yondashuvni talab etadi. Ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishga texnologik yondashuv uning maqsadga muvofiqligi va oqilona tashkil etilishini talab etadi.

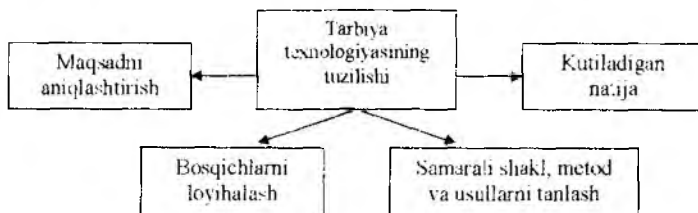
Ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishga ishlab chiqarish sohasi sifatida qarash lozim. Mazkur vazifani hal etishga yo'naltirilgan tarbiya jarayoni – ishlab

chiqarish jarayoniga o'xshashdir. Uning asosi – kutiladigan natijalar va unga erishish usullari, erishish usullarini modellashtirishni talab etuvchi rejalashtirish, ishlab chiqilgan reja va modellarni amalga oshirish, mazkur doirada amalga oshiriluvchi kishilarning faoliyat va xulq-atvorini boshqarish bilan bog'liqlikdagi pedagogning tarbiyaviy faoliyati.

5.2.1-rasm. Tarbiya jarayonini texnologiyalashtirishning konseptual asosi

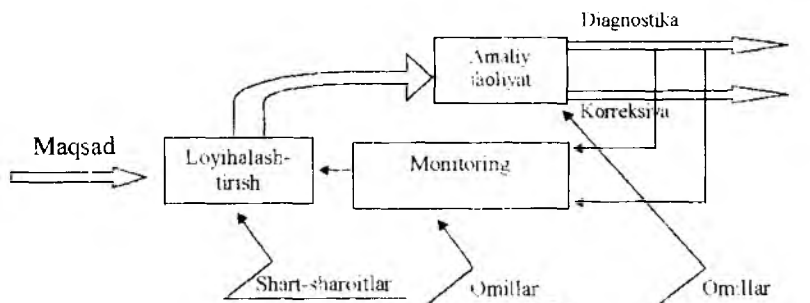
Ishlab chiqarish jarayonida oddiy va aniq-ravshan tartib mavjud, ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish murakkab va mazkur jarayonni texnologiyalashtirish ishlab chiqarishga o'xshash bo'lmagan kutilmaydigan belgilarga ega jarayondir: 1) ishlab chiqarish jarayonlaridan farqli ravishda ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish yaxlit tavsifga ega, pedagogik ta'sir kichik qadamlar yoki alohida sifatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish tarzida amalga oshadi.

5.2.2-rasm. Tarbiya texnologiyasining tuzilishi

Tarbiyaviy ta'sir bosqichma-bosqich-parallel tarzda emas, yaxlit tarzda amalga oshiriladi, shaxsni mazkur jarayonga olib kirish murakkab ish bo'lib, tarbiyachidan

texnologik jarayonni boshidan oxirigacha olib borishni talab etadi. Bu erda umumiy texnologiyaga asoslangan holda, individual mahoratga ega bo'lishi talab etiladi

5.2.3-rasm. Tarbiya texnologiyasining funksional tuzilmasi

Ana shu asosdan kelib chiqqan holda, Sh.T Ergasheva shaxsning ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayoniga quyidagi bosqichlar ketma-ketligi sifatida qaraydi:

- qadriyatli yo'naltirilgan bosqich mavjud shaxsiy tajribani o'zining ma'naviy-axloqiy shakllanishining boshlang'ich bazasi sifatida aniqlash va dolzarblashtirishni ko'zda tutadi, o'quvchining shaxs sifatida shakllanishi mazmun jihatini hamda keyingi faoliyati yo'nalishini belgilashda yordam beradi.

- kognitiv-intellektual bosqich bo'lajak mutaxassisning hayotiy-amaliy, ilmiy va kasbiy bilimlar, munosabatlar olamiga kirishi; o'z fikrlari, g'oyalari, xatti-harakatlarini anglash va baholash imkonini beradigan ongning reflektivligi, shuningdek ilmiy bilimlar va dunyoni sezishi asosida o'zining sub'ektiv tajribasini tashkil etish ehtiyoji bilan tavsiflanadi,

- modelni realizatsiyalashning faoliyatli-xulqiy bosqichi o'quvchi harakatlarining reproduktiv, izlanishli va kreativ shakllari bilan bog'liq. Bu bosqichda uning ichki pozitsiyasini harakatlarning tashqi rejasiga o'tkazish, aksiologik ongning aniq faoliyatda – xulqda, xatti-harakatlarda namoyon bo'lishi ro'y beradi. O'quvchida o'z bilimlari, o'z axloqiy rivojlanish doirasini kengaytirish ehtiyoji yuzaga keladi. O'quvchi axloqiy shakllanishining bu bosqichi uning butun hayoti mobaynida, dastlab kollej va OO'YU ta'limi jarayonida, keyin ulardan tashqarida – kasbda,

hayotda davom etadi. Taklif qilingan modelda axloqiy tarbiyaning mazmunli va tashkiliy-metodik tarkibiy qismlari birgalikda taqdim etilgan

Sh.T.Ergasheva tomonidan taklif etilgan axloqiy tarbiya texnologiyasi quyidagi uch bosqichni o'z ichiga oladi:

- o'quvchining shaxsiy axloqiy tajribasini aniqlash;
- axloqiy qadriyatlarini bilish va anglash;
- ichki nuqtai nazarini tashqi harakatlar rejasiga o'tkazish.

I.F.Xarlamovning axloqiy sifatlarni tarbiyalash texnologiyasi esa o'ziga xos ko'rsatkichlarga ega:

- axloqiy rivojlanish ziddiyatlarini, axloqiy sifatlarni rivojlanishidagi kamchiliklarni aniqlash;
- kamchiliklarni bartaraf qilish bo'yicha vazifalarni belgilash;
- o'quvchilarni shakllantiriladigan sifat mohiyatini anglashga qaratilgan bilish faoliyatiga jalb qilish;
- roli va xulqiy tarkibiy qismlar rivojlanishiga ta'sir ko'rsatish;
- to'g'ri xatti-harakatni mashq qildirish, uni mustahkamlash.

Mazkur texnologik yondashuvlardan ko'rinadiki, texnologik yondashuv imkoniyati tarbiya jarayonining o'zida uning ko'p omilliligi – ko'plab omillar ta'siriga uchrashi, natijalarning tezda namoyon bo'lmashligi, tarbiyachi faoliyatining (bevosita yoki bilvosita) yo'naltirilganligi, ko'p bosqichlilik bilan bog'liq ravishda mujassamdir. Ko'p bosqichlilik tarbiyalanuvchining u yoki bu sifat haqida tasavvur darajasidan tushunchaga va keyinroq o'zlashtirilganlariga muvofiq harakat qilish ko'nikmasini shakllantirish hamda to'g'ri xulq-atvor odatlarini shakllantirishga o'tish bilan tavsiflanadi. Xulq-atvor(odatlar)ning ma'lum shakllarini shakllantirish jarayonini bu kabi tasavvur qilishga muvofiq tarzda umuman tarbiyaning ketma-ketligi haqidagi tasavvur shakllanadi: dastlab xulq-atvor qoidalari va me'yorlari haqidagi bilimlar o'zlashtiriladi, keyin o'zini risoladagidek tutish malakalari ishlanadi, nihoyat, tizimli mashq qilish yo'li bilan oqilona xulq-atvor odatlari tarbiyalanadi. SHunga asosan V.S.Selivanov tarbiya jarayoni, uning bosqichlari ketma-ketligi murakkab o'ziga xoslikka ega ekanligi haqidagi xulosaga keladi.

Tarbiya, shaxs sifatlarini shakllantirish emotsional yo'nalganlik, xulqning ma'lum shakliga ijodiy munosabat uyg'otishdan boshlanadi. Ikkinchi bosqich harakatni to'g'ri bajarish malakasini, ya'ni to'g'ri xatti-harakat qilishni mashq qilish sanaladi. SHu asosda bolada to'g'ri xulq-atvor me'yori haqida tasavvur shakllanadi. Keyinchalik harakatni unga ijobiy munosabat bilan ko'p marta bajarish davomida oqilona xulq-atvorga odatlantiriladi. Tushunchani o'zlashtirish (shakllantirish) – tarbiya jarayonining keyingi bosqichi. O'zlashtirilgan tushunchalar asosida ijtimoiy xulq tajribasi tashkil qilinadi va etika, estetika, insoniy munosabatlar va jamiyat haqidagi boshqa fan asoslari o'zlashtiriladi.

V.S.Selivanovning axloqiy tarbiya texnologiyasi quyidagi bosqichlardan iborat:

- xulqning ma'lum shakliga ijobiy emotsional munosabat uyg'otish;
- oqilona xatti-harakat tarzini hosil qilish;
- xulqning ijtimoiy ma'qullanadigan shakli haqida tasavvurni shakllantirish va mustahkamlash;
- oqilona xulq-atvor odatlarini tarbiyalashga doir mashqlar;
- tushunchani o'zlashtirish.

N.M.Egamberdievaning pedagogika oliy ta'lim musasasalari o'quvchilarini shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashtirishga doir tadqiqotida o'quvchilarni o'quv-ijodiy faoliyatda faol ishtirok etishini ta'minlash, shuningdek, nazariyaning amaliy-kasbiy faoliyat bilan aloqasini, umumiy madaniyat va etika haqidagi umumiy tasavvurlarning pedagogik madaniyat va axloqshunoslik bilan aloqasini ta'minlashda "ijtimoiylashuv" texnologiyasi samarali vosita sifatida qo'llanilgan. Mazkur ijtimoiylashtirish texnologiyasi quyidagi ko'rinishga ega:

1. Bosqichma-bosqich ijtimoiylashuv (birinchi bosqich: o'quvchilarning kichik guruhi – butun guruh; ikkinchi bosqich: butun guruh – ta'lim muassasasidagi aniq kasbiy faoliyat)ni nazarda tutish.

2. O'quvchilar faoliyatini har bir bosqichda algoritmlashtirish orqali amalga oshirish.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yuqorida bayon etilgan mazkur texnologiyalarning butun tizimi alohida-alohida qismlarga ajratish, pedagogik shakl va metodlarning aniq turini to'g'ri belgilab olishga katta ehtiyoj mavjud. Qaysi pedagogik vositalar yordamida axloqiy ideallarning axloqiy e'tiqod, o'quvchining xatti-harakati va sifatlariga o'tishini ko'rsatib berish kerak. Texnologiyalar algoritmi bosqichliligi jarayonni qayta hosil qilishni talab etadi, masalan, emotsional munosabatning munozaraga o'rin qoldirmaydigan ahamiyatiga qaramay, undan oldin «taqdim qilish» (qadriyatni namoyish qilish, tushuntirish) bosqichini amalga oshirish zarur.

Mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilarida tolerantlik fazilatini shakllantirish texnologiyasi (G.Yusupova). Mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilarida tolerantlik fazilatini shakllantirish texnologiyasining tasnifiy belgilari:

- *qo'llanilish darajasi va tavsifiga ko'ra:* mikrotexnologiya;
- *falsafiy asosiga ko'ra:* qadriyatga yo'naltirilgan, insonparvar;
- *tajribani o'zlashtirishning ilmiy asosiga ko'ra:* assotsiativ-reflektorli va interiorizatorli;
- *shaxs rivojlanishining etakchi omiliga ko'ra:* sotsiogen va psixogen;
- *nuzilishi va mazmunli tavsifiga ko'ra:* ijtimoiy, tarbiyaviy.
- *qo'llaniladigan metod, usul va vositalariga ko'ra:* muammoli, rivojlantiruvchi, dilogli.

Texnologiya to'rt bosqichli tavsifga ega bo'lib, motivatsion, mazmunli, faoliyatli va qadriyath tarkibiy qismlardan tashkil topgan.

Mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilarini tolerant xulq-atvorga odatlantirish hamma vaqt uni harakatga undovchi motivlar yig'indisidan iborat motivatsion jihatlarini aniqlab olishni va ularda barqaror ehtiyojlar ob'ektiga aylantirishni talab etadi. Motivatsion tarkibiy qismning ahamiyati tarbiyalanuvchilarda ular tomonidan anglangan ehtiyoj sifatida tushuniladigan tolerant xulq-atvorga ichki motivni shakllantirishda namoyon bo'ladi. Motivatsion tarkibiy qismning asosini esa,

shaxsning motivatsion sohasini boshqarib turuvchi qadriyatli orientatsiya tashkil etadi.

Mazkur tarkibiy qismni amalga oshirish jarayonida tor ijtimoiy motivlar (atrofdagilarning hurmatiga sazovor bo'lish) ijtimoiy hamkorlik motivlari (boshqa odamlar bilan o'zaro birgalikda harakatlanishning turli usullariga yo'nalganlik) bilan birlashishi lozim.

Motivatsion bosqichni amalga oshirishda muammoli tavsifdagi suhbat, munozara, o'z-o'zini tahlil etish, o'z-o'zini anglash, empatiya, o'yinli texnika kabi metod va usullardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Texnologiyaning mazmunli bosqichini asosida ijtimoiy muloqot me'yor va qoidalarini o'zlashtirish, ijtimoiy yo'naltirilgan orientatsiyani shakllantirish, voqea-hodisalarni tanqidiy baholay olish qobiliyatini rivojlantirish, voqelikni rivojlanib borishining ehtimoliy variantlarini bashorat qilish va shu asosda mustaqil qaror qabul qila olish kabilar yotadi.

Mazmunli bosqich o'z navbatida ikki qismdan tashkil topadi: axboriy va kognitiv. Axboriy darajada tolerantlik fazilati bilan bog'liq nazariy bilimlar egallansa, kognitiv darajada mazkur bilimlarning tolerant xulq-atvor ko'rinishiga o'tkazilishi uchun zaruriy ko'rsatmalar taqdim etiladi.

Mazkur bosqichda tushuntirish, matn bilan ishlash, aqliy hujum, ma'ruza – munozara, dialog kabi metod va usullardan foydalanish maqsadga muvofiq

Texnologiyaning uchinchi – faoliyatli bosqichining asosini xilma-xil konstruktiv muloqot shakllarida ishtirok etish hamda tolerantlik nuqtai nazaridan muloqotning yangi shakllarini loyihalash va amalga oshirish tashkil etadi. Bu maqsadlarga quyidagi pedagogik shartlar bajarilganidagina erishish mumkin: tarbiyalanuvchilarni zarur sifatning yo'naltirilgan rivojlanishiga olib keladigan tolerantlik mazmuni bilan boyinlangan real hayotiy vaziyatlarga kiritish, tarbiyachilarni rivojlantirishga qaratilgan o'z-o'zini axloqiy takomillashtirish vazifalarini ongli ravishda o'z oldiga qo'yishlari kerak; pedagogik ta'sir odimlovchi tavsifga ega bo'lishi, o'zida yangi, biroq hozirgacha shaxsiy tajribada sinovdan o'tganlardan iborat bo'lishi kerak.

Faoliyat real pedagogik vaziyatlarni yaratish jarayonida tashkil qilinadi hamda motivatsion va mazmunli bosqich imkoniyatlari bilan birgalikda amalga oshiriladi.

Mazkur bosqichda o'yinli metodlar, treninglar, strategiyalarni modellashtirish, aniq vaziyatlarni tahlil etish (keys-stadi) metod va usullaridan foydalanish mumkin.

Texnologiyaning qadriyatli bosqichi baholovchi tavsifga ega bo'lib, tolerantlik fazilatini ichki qabul qilish va dunyoqarash tizimiga aylanishini ta'mirlaydi. Qadriyatli bosqichning muvaffaqiyati quyidagi pedagogik maqsadlarni amalga oshirishni talab etadi:

1) tarbiyalanuvchilarda tolerant xulq-atvorga barqaror munosabatlarni qaror toptirish;

2) tolerant xulq-atvor ko'nikmalarini tarbiyalanuvchilarning o'zlari tomonidan doimiy baholab borilishi;

3) tashxis natijalarini tahlil etish va korreksion tadbirlarni tashkil etish.

Mazkur bosqichda "Kerakli so'zlarni topib qo'ying" va "Fikr bildirish", "Bahslashuv", "Kelishuv va ziddiyat", "Ishontirish maktabi", "Mulohaza, sabab, misol va umumlashtirish" kabi metod va usullarni qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Umuman olganda, mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilarida tolerantlik fazilatini shakllantirish texnologiyasi yaxlit tavsifga ega bo'lib, qo'yilgan maqsadni samarali amalga oshirishga to'liq imkon beradi.

Falsafiy-antropologik yondashuv asosida o'quvchilarda tarixiy tafakkurni rivojlantirish texnologiyasi (B.X.Xodjaev). Falsafiy-antropologik yondashuv asosida o'quvchilarning tarixiy tafakkurini rivojlantirish texnologiyasining tasnifiy belgilari:

Qo'llanilishi darajasi va tavsifi: lokal darajada qo'llanilish tavsifiga ega mezotexnologiya.

Falsafiy asosi: 1) antropologik; 2) ontologik; 3) dialogik.

Metodologik yondashuvi: insonparvar, algoritmli, amaliy yo'naltirilgan, qadriyatga yo'naltirilgan yondashuv.

Rivojlanishning etakchi omillari: 1) sotsiogen, 2) psixogen.

Tajribani o'zlashtirishning ilmiy konsepsiyasi: assosiativ-refleksiv + faoliyatli + rivojlantiruvchi + bixevioristik.

Mazmuniga ko'ra: umumta'limiy.

Ijtimoiy-pedagogik faoliyat turi: ta'limiy (didaktik), tarbiyaviy, rivojlantiruvchi

Qo'llaniladigan metodlari: 1) dialogli; 2) vaziyatli; 3) bir-biriga tushuntirish, 4) bir-biriga o'rgatish; 3) mustaqil ish; 4) xarita bilan ishlash; 5) o'yin; 6) izlanishli-tadqiqotchilik.

Tashkiliy shakllari: 1) individual; 2) guruhli; 3) juftliklarda ishlash; 4) jamoaviy.

Qo'llaniladigan vositalari: 1) tarqatma materiallar; 2) hujjatli filmlar; 3) badiiy adabiyotlar; 4) multimedia

O'quvchiga yondashuv va tarbiyaviy o'zaro harakat tavsifi: shaxsga yo'naltirilgan.

Modernizatsion yo'nalishi va an'anaviy ta'lim tizimiga munosabati: ijtimoiy-tarbiyaviy funksiyani kuchaytirish asosidagi pedagogik texnologiya.

Qo'llanilish toifasi: umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilari uchun

Texnologiyaning maqsadga yo'nalganlik jihatlari:

Jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liqlikda texnologiyaning maqsadli yo'nalganligi quyidagilarda yorqin namoyon bo'ladi:

- o'tmishni o'rganish orqali tafakkurni boyitish, amalga oshirilayotgan islohotlar mohiyatini chuqurroq anglay olish;
- ertangi kunga katta ishonch va istiqbol g'oyalariга mustahkam e'tiqodni rivojlantirish;
- ajdodlar va avlodlar oldidagi mas'uliyat, kishilik jamiyati taqdiriga taqaddushlik, mas'ullik va daxldorlik tuyg'usini tarkib toptirish;
- tarixiy borliq va uning butun ko'lamini anglash, falsafiy-mantiqiy mushohada yuntish ko'nikma va malakalarini tarkib toptirish.

Individual yondashuv muqoi nazaridan esa:

- o'quvchida tarixni bilishga va o'rganishga qiziqishni hosil qilish;
- tarixni o'rganish jarayonida o'quvchining o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini takomillashtirish, o'z-o'zini namoyon etishiga yordamlashish,

- tarixiy voqelikni baholash, unga o'z munosabatini bildirib olishga yo'naltirish;

- tarixiy tajribani tahlil etish asosida erkin fikr yuritish ko'nikma va malakalarini rivojlantirish.

Texnologiyaning konseptual g'oyalari va tamoyillari:

- antropologik tamoyil. Mazkur tamoyil tarixiy voqea-hodisalarni o'rganishda "INSON" tushunchasini asos sifatida qabul qilish; boshqa tushunchalarni uning zahirida yuzaga keladi deb hisoblash, inson tanlov erkini oliy qadriyat deb qarash, insondagi insoniy xislatlarni aktualashtirishni talab etadi;

- ontologik tamoyil. Ushbu tamoyil tarixiy hodisalarni o'rganishda "paydo bo'lish", "rivojlanish", "taraqqiyot", "inqiroz", "qayta tiklanish" kabilarni ontologik tushuncha sifatida qabul qilishni taqozo etadi;

- dialogik tamoyili. Tarixiy jarayonlar insonlarning o'zaro birgalikda hamkorlikdagi faoliyati bo'lib, ular tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy madaniyat ko'rinishida turli millat va elat vakillarini yagona makonga birlashtiradi. Mazkur tamoyilning muhim jihati Er yuzidagi barcha insonlar o'zaro munosabatda teng va bir xil imkoniyatlarga ega ekanligining yorqin aks ettirishidir;

- o'zaro moslik tamoyili. Tarixiy voqea-hodisalarni o'rganishning turli shakl, metod va vositalarining insonparvarlikka yo'nalganligi va adekvatligi sharoitida zaruriy va muhim fazilat sifatida voqelikning mohiyatini tushunish va o'zaro bir-birini tushunish muhim o'rin tutadi.

- kreativlik tamoyili. Mazkur tamoyil tarixiy voqea-hodisalarni tahlil etishda ijodiy yondashuvga asoslanish zarurligi hamda o'quvchilarning ijodiy o'z-o'zini namoyon etib olishlari uchun sharoit yaratishga imkon beruvchi shakl, metod va vositalardan foydalanishni talab etadi.

Texnologiyaning mazmuni (komponentlari va darajalari).

Texnologiyaning mazmuni o'zida bilim – faoliyat – qadriyat birligi va ana shu bosqichlarni har birida o'ziga xos tarzda namoyon bo'luvchi tarixiy tafakkurni rivojlantirish darajalari (anglash, tushunish, munosabat va fikrlash)ni aks ettiradi.

Texnologiyaning bilim komponenti (tarkibiy qismi) quyidagi darajalarda namoyon bo'ladi:

1) anglashga doir: tarixiy voqelikka doir bilimlarni o'zlashtiradi, ularni bilib oladi va eslab qoladi;

2) tushunishga doir: tarixiy voqelikning insoniyat uchun ahamiyatini aniqlaydi, uning insonparvarlik mohiyatini tushunib etadi, tarixiy hodisaga doir tushunchalarni egallaydi va o'ziga xos belgilarini tavsiflaydi;

3) munosabat bildirishga doir: tarixiy voqelikda aks etgan jihatlarining insonlar hayotidagi o'rni izohlaydi, o'tmish va bugungi kun o'rtasidagi aloqadorlikning namoyon bo'lishini ko'ra oladi.

4) fikrlashga doir: o'zini tarixiy voqelik ishtirokchisi sifatida idrok eta oladi, tarixiy voqelikka qadriyatli munosabat tarkib topadi.

Texnologiyaning faoliyat komponenti (tarkibiy qismi) esa, tarixiy tafakkurni rivojlantirishning to'rt (anglash, tushunish, munosabat, fikrlash) darajasi bilan bog'liqlikda quyidagicha namoyon bo'ladi:

1) anglashga doir: tarixiy voqelik inson faoliyati natijalari ekanligi, inson faoliyati natijalari moddiy va ma'naviy ko'rinishlarda namoyon bo'lishini anglaydi;

2) tushunishga doir: inson faoliyati mahsullari va ularning ijtimoiy ahamiyatini bilib oladi,

3) munosabat bildirishga doir: insoniyat tomonidan amalga oshirilgan ishlarning bunyodkor yoki vayronkor kuchga ega bo'lganligini aniqlay oladi;

4) fikrlashga doir: ajdodlar tomonidan amalga oshirilgan xayrli ishlarni davom ettirish, ularga munosib bo'lishga erishish.

Texnologiyaning qadriyat komponenti (tarkibiy qismi) quyidagi o'ziga xos mazmunga ega

1) anglash bilan bog'liqlikda "Men o'zimni tarixiy voqelik ishtirokchisi sifatida ko'ra olamanmi?", "Men uchun insoniyat tarixi qiziqarlirmi?", "Tarixiy hodisalar haqidagi ko'proq bilishim mumkinmi?",

2) tushunish bilan bog'liqlikda: tarixiy voqelikning mohiyatini tahlil etish – "Men buni bilishni xohlaymanini?", "Nega men bunday nuqtai nazardaman?",

3) munosabat bildirish bilan bog'liqlikda: "Menda tarixiy voqelikka nisbatan mustaqil munosabat mavjudmi yoki yo'qmi?", "Nega mazkur hodisa ro'y bergan?";

4) fikrlash bilan bog'liqlikda: "Men tarixiy voqelikni insonning orzu-umidlari, xohish va istaklari hamda intilishlari sifatida baholayman", "Tarixiy voqelikni ana shu nuqtai nazardan asoslayman va sog'lom e'tiqod tarafdoriman!".

Texnologiyaning tashkiliy jihati falsafiy-antropologik yondashuvga asoslangan shakl, metod va vositalar tizimidan iborat bo'lib, mazkur jarayonda o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikda hamkorlikdagi faoliyati alohida o'rin tutadi.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Tarbiya jarayoniga texnologik yondashuvning o'ziga xosliklarini bayon eting.
2. Tarbiya texnologiyasining konseptual asoslarini yoritib bering.
3. Tarbiyaga doir zamonaviy yondashuvlarga nimalar kiradi?
4. Tarbiya texnologiyasi tuzilmasini izohlang
5. Milliy tarbiya texnologiyalari haqida ma'lumot bering.

MUSTAQIL ISH TOPSHIRIQLARI

1. "Yuksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirish tarbiya texnologiyasi"ni o'zlashtirish va loyiha ishini tayyorlash.

2. Yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlardan biri misolida mualliflik lokal-modulli tarbiya texnologiyasini ishlab chiqish.

ASOSIY TUSHUNCHALARNING IZOHLI LUG'ATI

Avtoritar texnologiya – o'quv jarayonda pedagog yagona sub'ekt sifatida namoyon bo'ladi. o'quvchilar esa faqatgina «ob'ekt» vazifasini bajaradi.

Adaptatsiya – ta'lim jarayonini o'quvchi shaxsiga, turar joyi sharoiti, moliyaviy sharoiti, psixologik va fiziologik xususiyatlariga moslashtirish.

Agreement – o'quvchi bilan ikkala oliy ta'lim muassasining ECTS koordinatalari orasida tayyorlash mazmuni, o'qish tartibi va muddatlari, attestatsiya tadbirlari, o'quv rejalaridagi farqni bartaraf etish tartiblari haqida o'zaro kelishuvlarini anglatadi.

Bakalavriat – o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi negizida oliy ta'lim yo'nalishlaridan biri bo'yicha fundamental bilimlar beradigan, o'qish muddati to'rt yildan kam bo'lmagan tanyach oliy ta'lim.

Baholash – o'rganilgan materialni konkret maqsad uchun baholash ko'nikmasini anglatadi.

Bilim – bir butunlikni tashkil qiluvchi qismlar orasidagi ularning ichki zaruriyatidan kelib chiqqan bog'liqlikdir. Bilim kishidan kishiga ma'lumot (axborot) orqali o'tadi.

Bilish – o'rganilgan materialni konkret faktordan boshlab butun bir nazariyagacha esda saqlash va qayta tiklashni anglatadi

Boshqarish – jarayonni rejalashtirilgan maromda amalga oshirish, o'qitish maqsadlariga erishish dasturini ro'yobga chiqarish uchun xizmat qiladi.

Davlat ta'lim standartlari – me'yoriy hujjat bo'lib, umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta'lim mazmuniga hamda sifatiga qo'yiladigan talablarni belgilaydi.

Dastur – o'quv predmetining mazmuni, uni tahsil oluvchilar tomonidan o'zlashtirilishining eng maqbul usullari, tartibi, axborot manbalarini o'zida mujassamlashtiruvchi me'yoriy hujjatdir.

Didaktika – grekcha didaskien so'zidan olingan bo'lib, o'qitaman, o'qishni o'rgataman ma'nolarini anglatadi Didaktika – bu o'qitish nazariyasidir.

Didaktika o'qitish jarayonining shakllari, metodlari, tamoyillari, mazmuni, vazifasi va maqsadlarini ishlab chiqadi.

Identifikatsiyalangan o'quv maqsad – o'quvchilar xatti-harakatlari orqali ifodalangan rejalashtirilgan o'quv natijalarini to'la tashxislash va o'qitishni qayta takrorlanish imkoniyat yaratish uchun, o'quv maqsadlari shundan aniq qo'yilishi kerakki, unga erishilganligini ikkilanmasdan aniqlash mumkin bo'lsin.

Ijodiy izlanish – pedagog boshchiligida qo'yilgan muammolar, masalalarni echishning yo'llarini faol izlashni tashkil etish usuli, fikrlash jarayoni produktiv (unumli) xarakterga ega bo'ladi.

Imitatsion o'yinlar – bo'lim, sex. korxona tashkilotning faoliyati-imitatsiya qilinadi. Imitatsion o'yinlar ssenariyasi, hodisa syujetidan tashqari, imitatsiya qilinadigan jarayon va ob'ektlar tarkibi va ahamiyati haqidagi tavsilotlarni o'z ichiga oladi.

Individual yondashish – bu pedagogik tamoyilga ko'ra, pedagogik jarayonda pedagogning o'quvchilar bilan o'zaro munosabati, ularning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda quriladi va butun guruh hamda har bir alohida o'quvchining rivoji uchun psixologik-pedagogik muhit yaratiladi.

Individual o'qitish – bu o'quv jarayonini tashkil etishning shakli bo'lib, bunda pedagog va tlaba yakkama-yakka o'zaro ta'sir ko'rsatadilar, o'quvchi o'quv vositalari (kitoblar, kompyuter va h.k) yordamida uzluksiz mustaqil ta'lim oladi.

Individuallashtirilgan o'qitish texnologiyasi – bunda o'quv jarayonini tashkil etishda individual yondashish va o'qitishning individual shakli ustuvor hisoblanadi.

Individuallashtirilgan o'qitish – bunday o'quv jarayonini tashkil etishda individual yondashish asosida o'qitish yo'llari, usullari, sur'ati tanlanadi va turli o'quv-uslubiy psixologik-pedagogik hamda tashkiliy boshqaruv tadbirlari orqali ta'minlanadi.

Ishlab chiqarish amaliyoti – kasbiy tayyorgarlikning yakuniy bosqichini tasvirlaydi va o'qitishning so'nggi oylarida o'tkaziladi.

Kompyuterlashtirilgan o'qitish texnologiyasi – bu kompyuterdan foydalanishga asoslangan o'qitishdir.

Kredit – (European Credit Transfer System (ECTS) sinovdan o'tdi (zachyot), ma'lum bir kursni o'quv yurtida o'tganligi haqida guvohnoma ma'nosini anglatadi.

Qo'llash – o'rganilgan materialni konkret shartlarda va yangi vaziyatlarda qo'llash ko'nikmalarini anglatadi.

Ko'nikma – biror shaxsning muayyan faoliyatini muvaffaqiyatli bajarishi uchun shart-sharoitlar yaratib beruvchi, tashqaridan kuzatish mumkin bo'lgan harakatlari va reaksiyalari tushuniladi.

Malaka – ongli ravishda amalga oshirilgan faoliyatning tarkibiy qismiga kiruvchi avtomatik tarzda bajariladigan ko'nikmalar.

Masofaviy o'qitish – bu masofadan turib o'qitish, qaysiki o'quv mashg'ulotlarining barchasi yoki ko'p qismi telekommunikatsion va zamonaviy axborotlashtirish texnologiyalar asosida olib boriladi.

Metodologiya – metod va logiya tushunchalarining birligida bilim faoliyati usuli, tuzilishi vositalari va mantiqiy tartibiyi haqidagi ta'limot ma'nosini anglatadi.

Modul – bu fanning fundamental tushunchasini taqdim etadi: muayyan jarayoni yoki qonuni bo'limi, muayyan katta mavzusi, o'zaro bog'liq tushunchalar guruhi.

Modulli o'qitish – xalqaro tushuncha – modul bilan bog'liq bo'lib («modul», lotincha modulus), uning bitta ma'nosi faoliyat ko'rsata oladigan o'zaro chabarchas bog'liq elementlardan iborat bo'lgan tugunni bildiradi.

Operatsion o'yinlar – tegishli ish jarayoni, ularni bajarish shart-sharoitini modellashtiradilar. Ular ma'lum bir o'ziga xos operatsiyalarni: - masalalar echish, ma'lum bir usulni o'zlashtirishga yordam beradilar.

Pedagogik o'yin – bu faoliyat turi vaziyatlar sharoitida, o'qitishni aniq maqsad qilib qo'ygan jamoatchilik tajribasini qayta tiklash va o'zlashtirishga qaratilgan bo'lib, o'z-o'zini boshqarishni takomillashtiradi va pedagogik natijalarni ro'yobga chiqaradi.

Pedagogik taksonomiya – (grek so'zlari «taxis» - tartib bilan joylashtirish va «nomos» - qonundan kelib chiqqan) – o'quv maqsadlarining toifalarga va ketma-ketlik darajalarga tasniflab, o'quv fani bo'yicha maqsadlarining aniq tizimini tuzish.

Pedagogika – yunoncha so'z bo'lib, «bolani etaklash» ma'nosini bildiradi.

Pedagogik-texnologik xarita – pedagogik texnologiyaning qayta takrorlanadigan o'qitish siklini tashkil etuvchi hujjatlaridan biridir.

Produktiv o'zlashtirish darajasi – bunda o'quvchi olgan bilimining noan'anaviy masalalarni echishda mustaqil fikr yuritishi talab qilinadi.

Psixodrama va sotsiodrama – bu rolli o'yinga, ishbilarmonlik teatriga o'xshagan bo'lib, faqat bu erda sotsial-psixologik masalalar echiladi. Bunday masalalar jumlasiga jamoadagi vaziyatni his kila olish, boshqa kishini ruhiy holatini to'g'ri baholash va uni o'zgartira olish, u bilan umumli muloqotga kira olish kiradi.

Reproduktiv – ushbu test topshiriqlarida sinaluvchidan oldin o'rganilgan tartib asosida mustaqil ish bajarish talab etiladi. Ulardan oldingi yodlangan algoritmlar, qoidalarni eslash talab etiladi.

Rolli o'yinlar - ma'lum bir shaxsning vazifa va majburiyatlarini bajarishdagi ruhiy holatlari xatti-harakati ishlanadi, rollar majburiy mazmuni.

Sintez – elementlardan, bo'limlardan yangilikka ega bo'lgan yaxlitlikni yaratish ko'nikmasini anglatadi

Credits-host – universitetida (qabul qilgan universitet) muvaffaqiyatli o'tilgan barcha fanlar Post-universitetda (o'quvchini boshqa OTMga jo'natgan universitet) hisobga olinishi zarur.

Tabaqalashtirilgan o'qitish – o'quv jarayonini tashkil etishni bu shakli umumiy didaktika tizimiga asoslangan bo'lib maxsus tashkil ettirilgan

o'quvchilarning gomogen guruhlarida, o'quv jarayonini maxsuslashtirishni ta'minlaydi.

Tahlil – bu toifa o'rganilgan material tarkibini bo'laklarga bo'lib, uning tuzilmasini yaqqol ko'rsatish ko'nikmalarini anglatadi.

Ta'lim axboroti – muayyan faoliyatturi, ixtisosini amalga oshirishda qo'llashi uchun, ta'lim oluvchiga berish kerak bo'lgan bilimdir.

Ta'lim – bilim berish, malaka va ko'nikma hosil qilish jarayoni. kishini hayotga tayyorlashning asosiy vositasidir.

Ta'lim texnologiyasi – bu ta'limiy axborotlarni manbadan iste'molchiga uzatishda qo'llaniladigan didaktik uslublar majmuasidir.

Texnologiya – yunoncha so'z – «texno» - san'at va «logos» - o'rganish. Materiallar yoki yarim fabrikatlarini olish, ishlov berishi va qayta ishlash usullarini ishlab chiquvchi va takomillashtiruvchi ilmiy fandir.

Tushunish – uning ko'rsatkichi, materialni bir shakldan boshqa shaklga o'tkazilishi bo'lishi mumkin materialni interpretatsiyasi yoki hodisa va voqealarning kelajagini oqibatlar bashorat qilish.

Tushuntirish-ko'rgazmali yondashuv – o'qituvchilar mashg'ulot davomida o'quv uslubiy adabiyotlardagi ko'rgazmali vositalar orqali «tayyor» holda bilim oladilar

Transfency – bu ECTS (European Credit Transfer System) tizimiga xohlagan shaxs yoki tashkilotin g to'siqsiz kirishiga shart –sharoit yaratish.

O'qitish metodlari – o'qitish maqsadga erishish uchun, ta'lim oluvchilarning faoliyatini tashkil etish va boshqarish, o'qituvchi va o'quvchi munosabatlari haqida nazariy tushncha beruvchi didaktik kategoriya tushuniladi.

O'rgatuvchi modul – o'qitishning muayyan modul birligi bo'yicha mazmuni, o'quvchining o'quv harakatlarini boshqarish tizimi, muayyan mazmun bo'yicha bilimlar nazorati tizimi va uslubiy ishlanmalar mazmunidan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: Ўзбекистон, 2014.
2. И.А.Каримов. Ўзбекистон миллий истиклол, истеъдод, сиёсат, мафкура, 1-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1996.
3. И.А.Каримов. Биздан обод ва озод ватан қолсин, 2-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1996.
4. И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби мукаддасдир, 3-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1996.
5. И.А.Каримов. Бунёдкорлик йўлида, 4-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1996.
6. И.А.Каримов. Янгича фикрлаш ва ишлаш-давр талаби, 5-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1997.
7. И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлидан, 6-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
8. И.А.Каримов. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан курашимиз, 7-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1999.
9. И.А.Каримов. Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда. – Т.: Ўзбекистон, 1996.
10. И.А.Каримов. Озод ва обод Ватан эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз, 8-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2000.
11. И.А.Каримов. Ватан равнақи учун ҳар биримиз маъсулмиз, 9-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2001.
12. И.А.Каримов. Миллий истиклол мафкура – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. – Т.: Ўзбекистон, 2000.
13. И.А.Каримов. Истиклол ва маънавият. – Т.: Ўзбекистон, 1994.
14. И.А.Каримов. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Т.: Шарқ, 1998.
15. И.А.Каримов. Юсак маънавият – енгилмас куч. Т.: «Маънавият». – Т.: 2008.
16. И.А.Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. Т.: “Ўзбекистон”. – Т.: 2011.
17. Миллий истиклол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Т.: Ўзбекистон, 2000.

18. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Т.: Чўлпон, 2005.
19. Очилов М. Янги педагогик технологиялар. – Қарши.: Насаф. 2000.
20. Йўлдошев Ж.Ғ., Усмонов С. Илғор педагогик технологиялар. – Т.: Ўқитувчи, 2004.
21. Ишмухамедов Р.Ж. Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари /Ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари ўқитувчиларининг малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш факультети тингловчилари, академик лицей ва касб-хунар коллежлари ўқитувчилари учун услубий тавсиялар. – Т.: ТДПУ, 2004.
22. Воинова М.Г. Педагогические технологии и педагогическое мастерство. – Т.: «IQTISOD-MOLIYA», 2006.
23. Гузеев В. В. Интегральная образовательная технология. – М., 1999.
24. Гузеев В.В. Образовательная технология: от приема до философии. М.: Сентябрь, 1996.
25. Гузеев В.В. Планирование результатов образования и образовательная технология - М.: Народное образование, 2000.
26. Дьяченко В.К. Новая дидактика. – М., 2001
27. Жукова Е.Д. Технология организации и реализации самостоятельной работы студентов : рабочая тетр. – Уфа : Изд-во БГПУ, 2004.
28. Кашлев С. С. Современные технологии педагогического процесса. Мн.: “Университетское”, 2000.
29. Колесникова И. А. Педагогическое проектирование: Учеб.пособие для высш. учеб. заведений / М: Издательский центр «Академия», 2005
30. Левина М.М. Технология обучения, роль в структуре педагогического знания. (Разработка и внедрение гибких технологий обучения педагогическим дисциплинам) М. МГПИ, 1991.
31. Левитес Д.Г. Современные образовательные технологии. Новосибирск, 1999.

32. Монахов, В.М., Бахусова, Е.В., Власов, Д.А. Педагогические технологии как дидактический инструментарий модернизации образования – М. – Тольятти: ВУиТ, 2004.

33. Монахов, В.М., Бахусова, Е.В., Олейникова, И.А. Педагогическая технология В.М. Монахова от А до Я: самоучитель проектирования учебного процесса: Липецк: ИРО, 2007.

34. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие для пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров Под ред. Е.С. Полат. – М.: Издат. центр «Академия», 2001.

35. Сайидахмедов Н.С. Янги педагогик технологиялар – Т.: Молия, 2003.

36. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: В 2 т. Т.1. – М.: НИИ школьных технологий, 2006.

37. Сериков В. В. Обучение как вид педагогической деятельности: учебное пособие для вузов / В. В. Сериков; под ред. В. А. Сластенина, И. А. Колесниковой. – М.: Академия, 2008.

38. Современные образовательные технологии: учебное пособие/под ред. Н.В. Бордовской – М.: КНОРУС, 2010.

39. Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг тадбиқий асослари – Т.: 2006.

40. Эгамбердиева Н.М., Ходжаев Б.Х. ва бошқалар. Юксак маънавиятли шахсни шакллантириш тарбия технологияси. Монография. – Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2012.

41. Adam, R. The Process of Educational Innovation I R. - Lnd, 1991.

42. Bassett G. Innovation in Primary Education. - Lnd, 1992.

43. Beverly D. Inquiry Based Teacher Education / D. Beverly, D. Shaklee, K. Cushner II. Педагогическое образование для XXI века. - М.: 1994.

44. Blank W.E. Handbook for developing Competency-Based Training Programs I W.E. Blank - New-Jercey: Prentice Hall, 2002.

45. Chambers W.N. Creative Scientist of Today I W.N. Chambers II Science. - L.: 1994. - Vol. 145.

46. Cowen E.L. Stress Reduction and Problem-Solving Rigidity I E.X. Cowen II J. Consult. Psychol. - N. Y: 1992. - Vol. 16.

MUNDARIJA

SO'Z BOSHI	3
I BOB. PEDAGOGIK TEXNOLOGIYANING KONSEPTUAL ASOSLARI	
1.1. Pedagogik texnologiya pedagogikaning mustaqil sohasi sifatida.....	6
1.2. Pedagogik texnologiyalarning rivojlanish tarixi ..	12
1.3. Pedagogik texnologiya tamoyillari.....	16
1.4. Pedagogik texnologiyaning umumiy tuzilmasi.....	21
II BOB. PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI LOYIHALASHTIRISH VA REJALASHTIRISH	
2.1. Aniqlashtirilgan o'quv maqsadlarini shakllantirish.....	24
2.2. O'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini loyihalash.....	27
2.3. O'quv maqsadlariga erishilganlikni baholash.....	29
III BOB. ZAMONAVIY O'QITISH TEXNOLOGIYALARI	
3.1. Bilimlarni to'liq o'zlashtirish texnologiyasi.....	34
3.2. Shaxsga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyasi.....	39
3.3. O'quvchilar faolligini oshirish va jadallashtirish asosidagi pedagogik texnologiyalar ..	49
3.4. Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari.....	66
3.5. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi.....	78
3.6. Modulli o'qitish texnologiyasi.....	96
IV BOB. MASOFALI TA'LIM TEXNOLOGIYASI	
4.1. "Masofali ta'lim" tushunchasi va uning tavsifi.....	111
4.2. Masofali ta'lim rivojiga doir xorij tajribasi tahlili	117
4.3. O'zbekistonda masofali ta'limning paydo bo'lishi va rivojlanishidagi o'ziga xosliklar.....	121
4.4. Masofali ta'lim o'quv-metodik majmuasini yaratishning tashkiliy-metodik tamoyillari.....	137

V BOB. TARBIYA TEXNOLOGIYASI

5.1. Tarbiya jarayonini tashkil etishga doir yondashuvlar: mazmuni va mohiyati.....149

5.2. Ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish tarbiya texnologiyalari.....150

ASOSIY TUSHUNCHALARNING IZOHLI LUG'ATI..... 163

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....169

YOZUVLAR UCHUN

[The page contains faint horizontal lines, suggesting it was part of a lined notebook or document.]

O'G'ILOY ABDULLAYEVA

PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA

Adadi 200 nusxa. Hajmi 10,75 b/t. Bichimi 60x84 $\frac{1}{16}$
«Times New Roman» garniturası. Offset usulida bosildi.
TTYSI bosmaxonasida nashr qilindi.
Toshkent, Shohjaxon 5 uy